839.6
Is41

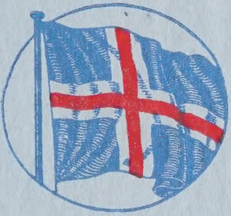

ISLAND

THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS
LIBRARY

839.6
Is41

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

MAY 26 1978

MAY 5 1978

L161—O-1096

8

ISLAND

ISLANDSKE SMÅSKRIFTER

OSLO 1927
FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO.
(W. NYGAARD)

Printed in Norway

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

839.6
Is41

21D33 Krogh

INNHOLD

Islandske inntrykk av Fredrik Paasche.

ISLANDSKE SMÅSKRIFTER:

Islandsk folketru av Theodora Thoroddsen.
Islands geografi av Dr. Helgi Jónsson.
Islands litteratur i det 19. og 20. århundre av Sigurður Nordal.
Grunndrag av Islands historie av Páll Eggert Ólason.

Gen rec F. Lom 7 Sept 33 Damm

845958

ISLANDSKE INNTRYKK

Den nordmann som reiser til Island, lokket av sagaminnene, lever sig sterkere inn i sin folkeætts fortid allerede på veien. Det er ikke bare havet og vikingværet, det er de hårde kyster hvor nordmenn for mere enn 1000 år siden satte bo; ett døgn fra Bergen, og *Shetlandsøyene* ligger som en forrevet fjellrand langt mot sydvest; ennu et døgn, og *Færøyene* står frem, en gjennembrutt mur i sjøen.

Men intet virker sterkere enn det første syn av Island. Og intet er vakrere. Det var en sommernatt i solopgangen jeg fikk se landet, i veldig fjernsyn, først Hjørleifshøfði, hvitt i lysflommen, siden sydlandets kystrand mil efter mil mot øst og mot vest, — mot øst Øræfajøkull, «Ubygdsjøkelen», med Islands høieste topp[1], mot vest Myrdalsjøkull og Eyjafjallajøkull, de lange brekåper som lå i Floses vei, da han kom ridende fra sin fjellgård under østjøklene og vilde til Bergþórshváll.

---

[1] 2100 m.

Time går efter time, fjell og jøkler trer tydeligere frem, et øde forland viser sig, nes løser sig ut av kyststripen. Skibet bøier vestover, langt om lenge glir det inn mellem Vestmannaøyene. De møter havet i svarte stup, der sjøfugl sitter tett; men høit mot blå himmel krones stupene av gressgrodde skråninger; der — i farlig bratt beiteland — går sauene.

Siden er det atter stort, åpent hav, vestover under fjordløs, skummende kyst, nu en tammere kyst enn før, ti jøkellandet ligger allerede bak oss. Skibet bøier om det ytterste nes i sydvest og op i Faxafjørður, den sydligste av de to veldige havbuktene på Islands vestkyst. Efter få timer er Reykjavik nådd. Vi har vært 4 1/2 døgn i sjøen; til Norge er det 140 mil.

En nordmann, som stiger i land på Islands kyst, vil straks spørre sig: ligner dette landet Norge, eller er det et helt annet land? Meget minner om Norge, om Vest-Norge; her er fjorder og fjell som på vestkysten hjemme, og grønne revner i fjellmarken, og spredte gårder i englandet. Men ennu sterkere faller ulikheten i øinene. Reykjavik ligger i høide med Trondhjem; men omgivelsene virker langt nordligere; ingen skog mildner de hårde linjer i landskapet, intet steds bølger en kornåker; marken er stenet, gresset kort, gården ligner en setergrend hjemme. Og det veldige utsyn mot nordvest, fjellgard efter fjellgard helt op til Snæfellsjøkull — 70 kvartmil tvers over Faxafjørður — minner bare om den villeste nordlandskyst i Norge. Men linjer og former er anderledes.

Det er den *rette* linje, som hersker i det islandske landskap. Fjordene går ikke i krok og krik som de norske, fra munningen til bunnen er fjordlinjen langt klarere. Og hvor fjorden stanser, der fortsetter dalen på samme vis, rett inn i landet. Vi kommer inn Skagafjørður på nordlandet, vi ser med en gang rett inn i bunnen; og fra fjordbunnen ser vi dallinjen løpe snorrett sydover, 6—7 mil, til den blir borte i fjellheimen. Dalene har bratte sider, lange lier — som i Norge — er sjeldne, oftest trør fjellene tungt og hårdt ned på en svakt skrånende, bred dalbunn. Også i fjellformene hersker den rette linje. Fjellene løfter sig stundom som i etasjer, med avsats tydelig skilt fra avsats, festningslignende; andre ganger minner de om pyramider, stundom «rett avkortede» pyramider med fullkommen horisontal topplinje. Det gjør ikke formklarheten mindre, det er som om nogen nylig har gått og hugget i landskapet, nogen med kunstnerhånd. Det islandske landskap minner stadig om arkitektur; — i enkelthetene, når de kommer nær og løser sig ut, om skulptur. Det er dette, som gjør fjell-landet ved þingvellir, i gamle dager plassen for Islands Alting, så praktfullt. Her er det langt til de høie fjell; men de nære omgivelser gir erstatning. Veggene i Almannagjá, den veldige bergrevne som er Altingsstedets grense mot vest, står som tempelvegger.

Som linjene, så er også farvene andre enn i Norge. Hos oss ser vi fjell *blåne* bak fjell, på Island er det svart og hvitt, som preger landskapet. Den svarte farve, — det er de vulkanske bergslag, som Island for en vesentlig del er bygget op av; bare de lavamarker, som er kommet til efter utløpet av istiden, dekker 12 000 km.^{2} av de 105 000, som er landets flateinnhold. Den hvite farve, — det er naturligvis snefjellene og alle jøklene. Men så finnes der også rødlige fjell, sandstensfjell; i solnedgangen begynner de å flamme; og å ride under slike fjell sent en kveld, når foten ligger i skygge og toppen blusser, og det gløder også i fjern sneheim, — en sterkere oplevelse av farveprakt kan man ikke ha.

Det er de store utsyn som gjør det til en så underbar oplevelse å ferdes på Island. De nære omgivelser kan ofte ha lite å by på; ved lavamarken eller dalsletten eller åsryggen hvor man rider frem, er det ikke meget som fengsler øiet; men det er tryllebundet, time efter time, av fjerne, skjønne syner, — lysende jøkler, blått hav som bryter mot en kyst av snefjell, veldige ødemarker mangfoldige mil borte i solskinnet. Selv på sagastedene er det i lengden utsynene som fengsler mest. Den fattige, åpne tunmark er snart sett, fjorden eller åsen som begrenser den også; og husene, bygget av torv og sten, står nok vakkert i landskapet; men nogen illusjon om sagaens stolte «skåle» kan de ikke gi. Øiet søker efter form og glans i det fjerne, og blir ikke skuffet. Reykholt, gården hvor Snorre Sturlason skrev sine kongesagaer, ligger vakkert i Reykholtsdal, på høi, rund bakke; det nære landskap er så meget av en idyll som Island kan opdrive: lave dalsider ned mot grønt, langt sletteland, blink av en stillferdig elv. Men sterkere enn denne ro virker det fjernes velde: mot vest aner man havet, i øst ligger jøklene og lyser. Og dette jøkelskinn gjennem Reykholtsdal er det jeg best minnes derfra.

I et vers av Jónas Hallgrimsson heter det:

«Landet er lokkende skjønt og tindrende jøklernes toppe,
himlen blånende høi, havet er skinnende blankt.»

Alt *er* slik; men ordene vil lett kjennes for almindelige for det uvanlige i oplevelsen. Rytmen i verset derimot, den klassiske, harmoniske, virker som det eneste rette. Det undret mig at den gjorde det. Men på blanke dager, når alt var ro og klarhet, hvilende velde i fjernsyn, var det alltid så. Jeg kom til å tenke på, at de gamle islandske skalder brøt med den nokså viltvoksende germanske rytme og gav sig til å telle stavelser, som greker og romer, — at de, tross de var germaner, blev formelskere. Har det sammenheng med dette landskap, som er så uendelig rikt på klar, linjesikker form?

Men der kommer en dag, da alle linjer er borte, da jøklene slukner i tåken, da himlen blir lav og grå, og landskapet bare er svart lavamark eller blek, våt gressvoll. På slike dager klaget de islandske bønder på våre vegne, når vi red innom hos dem på gårdene, over regnværet som gjemte landet for oss og gjorde vår reise ond. Men kom vi i strålende sol, da var det et av de første spørsmål vi fikk på gården, om det ikke var vakkert der. «Har du sett vakrere sted enn dette?» spurte Ragnhildur Ásgeirsson, tolv år gammel, den kveld vi kom frem til Hvammur — gården hvor Snorre Sturlason er født — og stod og så over mot Snæfellsnes, som lyste hvitt og rødt i solnedgangen. Jeg undret mig over denne alltid våkne naturkjensle; det er kanskje ikke så almindelig å møte den på gårdene i Norge. Øgmundur Sigurðsson, min følgesmann, kunde forklare nu som alltid. «Overgangene er så store her i landet,» sa han «og solen har så meget å bety for oss; når regn og tåke har ruget over bygdene uke efter uke og gjort det koldt og stengt og mørkt, da må sollyset virke befriende på oss, da *må* vi se, hvad det er for et vidt og vakkert land det gir oss tilbake.»

Øgmundur Sigurðsson og jeg hadde oftest solskinn og stille vær. Efter det første regnskyll jeg oplevde, og efter den første storm, lærte jeg å sette pris på vårt hell. Rittet gjennem landet kunde jo allikevel falle tungt iblandt; myrene er mange, lavamarken ujevn og ond; fra jøklene står kulde, og jøkelelvene kan tvinge til lange omveier.

Vi synes vi har jøkler nok i Norge; men våre 3000 km.^{2} jøkelland blir jo allikevel lite, når Island — som i utstrekning er en knapp tredjedel av Norge — kommer med sine 13500 km.^{2} Stadig kom vi jøklene nær på vårt ritt gjennem landet. Øgmundur førte mig aldri over dem, alle veier vi red lå utenom dem, islendingene har det ikke meget med å opsøke sporten for sportens egen skyld, — de har så allikevel strev nok med sit strie, værhårde land, hvor rittet fra bygd til bygd, endog på de letteste veier, sandelig kan være sport nok. Men selv om vi ikke kom op på jøklene, så fikk jeg allikevel erfare, hvad de betyr for Island: landet flommer over av elver, — rivende, skummende i gjélene oppe i fjellmarken, brede og blanke på slettene nær havet, ofte som sjøer å se til før de når kysten.

Elvene er vel den verste hindring for samferdselen på Island. De har kostet staten penger, til mange broer og mange ferjer; og det er imponerende å se hvad den i så måte har maktet, især på sydlandet, hvor veldige brospenn går over åene, — gjennem det flate land i sydvest strømmer de jo ned i mengde, og her, i folkerike bygder, kan de ikke ligge broløse og stenge. Men landet er stort, og elver renner alle steder og er langt flere enn broene, og så får den reisende se å ta sig over som han kan. Øgmundur gav mig gjerne et råd, før vi drev hestene ut i åen: «Vær nu ikke poetisk!» Og det var et ord i rette tid, situasjonen kunde ha sine fristelser: skinnende jøkler rett imot oss, brusende elvevann, som drev og drev mot siden på en tapper liten hest, i skummende hvirvler. Men det var tryggest ikke å se hverken på jøklene eller skumhvirvlene, det gjaldt å stramme tøilene og være våken og varsom og hefte blikket på landingspunket, det faste punkt i alt det hastig drivende omkring oss.

Ennu har jeg bare nevnt motiver, som vi kjenner fra det norske landskap; men Islands natur har jo også sine tillegg til vår: vulkanene og de hete kilder.

Hekla — fritt som den løfter sig over sydlandets lave bygder — hadde vi for øie dag efter dag. Bred som vulkanen lå der, uten steile stigninger og med ro i hver linje, forrådte den intet av sin farlighet. Men i tidenes løp har den ødelagt meget land og tatt mange menneskeliv. Sitt siste og 17. kjente utbrudd hadde Hekla i 1845; det varte i 7 måneder; da steg røksøilen til en høide av henimot 5000 meter, og aske førtes til Shetlandsøyene og Norge. Før og siden har egnen til stadighet vært hjemsøkt av voldsomme, herjende jordskjelv.

Men andre vulkaner er mere «aktuelle» enn Hekla. En av dem er Katla i Myrdalsjøkull; den hadde et heftig utbrudd i 1918 og gjorde luften mørk gjennem dager. Det skal være et praktfullt syn, når slike jøkelvulkaner bryter ut. Hele isdekket kommer i bevegelse; så sprenges det voldsomt, alle elver svulmer, og i vannet veltes store ismasser ned mot lavlandet.

Det vil være et tilfelle, om den fremmede får opleve et vulkanutbrudd under sitt besøk på Island. Han vil allikevel merke vulkanene, — lære å kjenne deres karakteristiske form, kanskje få en føling av jordskjelvene, som utgår fra den vulkanske grunn, og ihvertfall få prøve, hvad lavamarken vil si. Å ride frem over det brente, ruklete lavalag, når skyene henger lavt, og det mørkner, og alt er svart i svart, det er ingen glede; selv hestene, som ellers er så tålmodige, kan miste tålmodet, om det varer for lenge, og sette avsted i vilt løp.

De hete kilder får den reisende opleve i mengde. Det ryker av dem ute ved kysten, inne i dalbunnen, oppe på høifjellet.

En av dem har verdensry: Geysir, i Haukadal på sydlandet. Men den har tapt noget av sin glans i de siste år; den spruter ikke lenger — som den gjør det på gode, gamle billeder. Allikevel må kilden imponere. Grønn og gjennemsiktig klar ligger den der og koker, i en rund, hvitglasert skål, 18 meter i tverrmål og 2 meter dyp, med en bred åpning i midten, — trakten som vannet velder op av. Som jeg stod der og så ned i vannet, hvor det endte i et ondt, hvitgrønt, fossende øie dypt nede i trakten, og hørte buldret fra alle kildene rundt omkring, og kjente svovellukten som kom drivende med røkskyene, og merket heten og det lette skjelv i stenmarken, forstod jeg Øgmundur Sigurðsson, som nikket mot kildekoket og sa til mig: »Der går det nu rakt ned til helvete.« Det var virkelig et lite helvetlandskap, og jeg måtte tenke på de mange gamle skrifter, som forsikrer at på Island er nedgangen til helvete. Riktignok delte ikke islendingene selv denne tro; de vilde ikke være bekjent av slikt granneskap; men endog en oplyst utlending som forfatteren av det norske verk »Kongespeilet« (o. 1260) er klar over, at Island med sine vulkaner og jøkler og kokende kilder er helvetes sanne forgård.

Ellers kan det være litt av en herlighet å ha en het kilde på sin gård; da har man vask og bad rede til enhver tid, og om kilden ligger i gressmark, gjør den — og dens avløp — grunnen varmere og fruktbarere. Når Snorre Sturlason flyttet fra Borg hvor han først bodde, Egil Skallagrimssons gamle gård vest på «myrene», og til Reykholt i Reykholtsdal, har han mellem andre grunner kanskje også hatt den, at der er hete kilder ved Reykholt. Det er nevnt i sagaen om ham, at han gjorde sig nytte av dem: han hadde sitt bad i marken tett under bakken, som gården står på.

Øgmundur og jeg var glade for kildene, en natt oppe på høifjellet. Det var koldt, og vi skulde ligge ute. Da reiste vi teltet i en stenmark, hvor kilder lå og kokte rundt omkring; vi aktet ikke på buldret av dem, og ikke på røken, vi gledet oss bare over den varmende stengrunn, og over den grønne gress-slette nedenfor, som gav våre hester så godt beiteland; de kunde trenge det her i ødemarken, hvor det ellers var smått med fôr.

Dette var på en ferd tvers over landet, fra havet i nord, til havet i syd, fra det gamle bispesæte Holar ved Skagafjörður — under røde pyramidefjell og hvit sneheim — til Njåls Bergþórshváll sydpå ved sjøen. Veien kalles Kjalvegur, «Kjølveien», og fører mil efter mil over vilt land, innlandets høie ubygder. Vi red om dagen og lå i telt om natten, fire netter, og møtte ikke et menneske på veien. Og dette landskap var kanskje det vakreste jeg så på Island. Fra Skagafjords brede, grønne bygder kom vi op på høifjellet og red sydover som på en via triumphalis: i vest lå Langjøkull og lyste, i øst Hófsjøkull, mangmilelange begge to, og vi red frem imellem dem, over svart lava og hvit sne og brun myr og grønn slette, langs blinkende tjern og elver og i strålende sol eller klart månelys. Jeg minnes en nat da vi hvilte ved Hvitárvatn, tett under Langjøkull; jøkelen trådte med bred, hvitgrønn fot ned i det lange, stille vann, og stundom løsnet store stykker av den — der var *jøklabrestur* — og vi stod og hørte det plutselige brus av en bølge, og så vannet glimte i måneskinnet, og store flokker av hvite villsvaner drev omkring der, side om side med de høie isbrott.

Av svaner er der mange tusen på Island; ofte så vi dem på denne ferd over fjellet; «grimme ællinger» fløi op foran hestefoten og basket skrikende bort over myren, til elvebredden hvor de voksne svaner stod og slo med hvite vinger. Og der var sjøfugl og vadefugl av mange slags, — ingen mere trofast enn spoven. Den lettet fra tue til tue, fulgte og fulgte hesten, som tok sig frem gjennem ubygden. Der var ødslig, men ikke dødt, og det var fuglene som skaffet liv. Ti ellers var det smått med dyrelivet. Padder og krypdyr finnes ikke på Island; rev er der en del av — somme steder holdes den tam, for pelsens skyld — en isbjørn driver av og til iland med polarisen, men den blir aldri gammel; ellers finnes der, av ville dyr, en del ren; de stammer fra rensdyrflokker, som den danske regjering på 1700-tallet velvillig førte over fra Norge til Island, men som aldri blev til synderlig nytte.

Ja, fjellet var ødslig, og landet var det vel også, for det nøkterne øie. Men stundom så jeg på det med andre øine, fordi det var stort og vakkert, renende og rørende, og fordi *folket* så på det med andre øine. Islendingene synger meget om sitt land, og i deres diktning kalles det et rikt land, — eller der er ihvertfall så intens en kjensle i den, at *kjenslen* gjør landet rikt for den fremmedes syn. I et vers jeg ofte hørte, heter det: «Lien min, du vakre, med bakken den grønne, med blåblomsten den blide, med bærtuen den vene, på dig lærte jeg som ung å feste kjærlighetens øine, blomstermoder beste!»

«Hlídin mín fríða,
hjalla meður græna,
blágresið blíða,
berjalautu væna,
á þér ástar augu
ungur nam jeg festa,
blómmóðir besta!»

Jeg kunde aldri stå for dette «blómmóðir besta», i et land som sandelig ikke var altfor blomsterrikt. Da var det slutt med det «nøkterne øie»; jeg så den fattige engen rød og blå og hvit av blomster; jeg, den fremmede, syntes jeg var like innpå ham som sa: «Fager er lien, så at aldri så jeg den jevnfager.»

I mange måter er det nok et annet land nu enn Gunnar på Lidarendes, et fattigere. «Gule åkrer» er ikke lenger å se på Island, og hvor der før lå «nyslåtte tun» en sommerdag, kan der nu være ødemark. Vulkanene har vært slemme; men det er mere lokalt. Det verste for Island har vært tapet av skogen. Skanselsløst blev der hugget i den, og siden gikk sauene og ødela ungskuddene. Men dermed fikk stormen tak på den tynne torv, og vendte den, og da begynte den bare jord å fyke vekk, og tilslutt lå grusmark eller lavagrunn tilbake. Slik gikk det altfor mange steder; man kan stå på Oddi på sydlandet, engang en av Islands største gårder, hjemmet for Sæmund frode og for den mektige høvding som fostret Snorre Sturlason fra hans tidlige barneår, — man kan stå på Oddi, en bakke over sydlandets sletter, og se hvorledes gården likesom er blitt fillet i kantene; vinden sliter og sliter i torven, og sandsletter ligger tett inntil.

Islendingene gjør hvad de kan for å stanse ødeleggelsen og vinne inn nytt land; gjennem et storartet overrislingssystem er mange av sydlandets sletter fruktbargjort ved tilførsel av de mineralske stoffer, som elvevannet fører med sig; og man arbeider for tørrlegging av slike myrer, som av vulkaner og vind har fått sig næringsstoff tilført.

Islendingene er igjennem det verste. Sin tyngste tid hadde folket i det 17. og 18. århundre; gang på gang gikk herjende farsotter over bygdene, vulkanene la land øde, og den danske monopolhandel var — som biskop dr. Jón Helgason skriver — «en Svøbe for hele Livet på Island og en skrækkelig Bom for alle naturlige Fremskridt». Folketallet, som i fristatstiden kanskje har nærmet sig 100 000, svinget i disse århundrer om det halve og var nede i 40 000 og mindre. «Vort Folk er uden Formue og uden Indtægter», heter det ved år 1700; «derfor må det kraftløst, stumt og ydmygt finde sig i alt, tåle ilde Medfart, Krænkelser og Forhånelser. Folkets mest værdifulde Ejendel er en Klokke på Tingsletten, der bruges for at sammenkalde Dommerne, men for 16 År siden revnede den, og nu kan den næppe nok høres.»

Regjeringen nede ved Øresund var for langt borte til å kunne styre Island som den skulde. I det 19. århundre kom bedringen, — gjennem voksende forståelse i Danmark, men fremforalt gjennem islendingenes eget arbeide. Trin for trin nådde folket op til fullt selvstyre; fra 1918 av er landet forenet med Danmark gjennem en ren personalunion, og unionsavtalen er opsigelig på tidsfrist. Det nye selvstyrte Island kan peke på store fremskritt, materielt og åndelig Telegraf og telefon overvinner avstandene, veier er bygget og broer slått, forberedelser er gjort til jernbaneanlegg, islandske skib går i rutefart langs kysten og over havet til andre land; skoler og fagskoler er oprettet, Reykjavik er blitt sætet for et universitet.

Alt dette skal bæres av et lite folk i et stort og vanskelig land, — landet så stort som $^1/_3$ av Norge, folketallet godt og vel $^1/_{30}$ av Norges. De store tiltak er blitt mulige bare gjennem opblomstring av næringslivet. Det er på fisket og fedriften Island skal leve, og begge deler gir økende utbytte.

Naturligvis er Island intet lett land å arbeide i. Der følger stort slit med de to næringsveier, som er de selvfølgelige derute. Fisket langs den åpne kyst, hvor storm kan ryke op på et øieblikk, er tungt og farlig; og heller ikke er det en liketil sak å hente sauene hjem fra fjellbeitene, — på kolde høstdager, snedager, mellem rivende elver og bratte stup, mange mil fra bygden.

Man må beundre det folk som ikke bare har maktet slitet og kjempet sig igjennem århundrer av nød, men også har skapt og bevart en rik og eiendommelig kultur. Økonomisk har Islands folk vært langt dypere nede enn nordmennene; men sitt nasjonale åndsliv har det visst å hevde i tider, da norsk ånd virker halvkvalt. Den dag idag er den åndelige kraft sterk i nasjonen; Island har som bekjent talentfulle forfattere, musikere og malere, og en billedhugger som det med rette er stolt av.

Vi nordmenn tilskriver oss gjerne nogen del i de gamle islandske sagaer og tar dem ofte som vidnesbyrd om *norsk* ånd. Sikkert med adskillig rett; det er «blod av vårt blod» vi møter i de gamle fortellinger. Æren for dem er allikevel ikke vår. Sagaen har særskilte islandske forutsetninger: et folk som kom ut til landet i et heftig sinns-opror og som ikke skulde bli tammere i de nye omgivelser, en statsform som tok alle hensyn til den enkeltes selvstendighet, og som på samme tid førte menneskene nær sammen og gav den ene en stadig våken interesse for den andre, — og en natur som midt i sin hårdhet og sitt velde hadde en rikdom på klar og linjefast form.

Men om den islandske kultur er en egen, om Norge kulminerte så stort her ute, at Island blev et land og et folk for sig, så er det enda visst, at likheten mellem nordmenn og islendinger er stor, både i det ytre og det indre. Om ulikheten var det for mig — under et kort ophold — vanskeligere å domme. Men det forekom mig, at de islandske bonder, som på dypet kanskje er strie nok, hadde en vennligere og livligere omgangsform enn våre. De virket mere åpne, de spurte mere og fortalte mere, det var mitt inntrykk at de også leste mere, og jeg er viss på, at den historiske kunnskap og interesse går dypere hos islendingene enn hos oss. Gjestfriheten og hjelpsomheten var usvigelig. Vennligheten i form har også satt sikkert preg på sproget; til vårt «velkommen» svarer det islandske «komið þér nú sælir og blessaðir», — «kom nu lykkelig og velsignet»; og det stadige tilleggsord «gode» eller «min», når man kaller på nogen (Ólafur gódi! Ólafur minn!), virker med til å gi et sikkert inntrykk av nærhet og velvilje. Det er mulig, at denne fortrolige form er et naturlig vern mot den ensomhetskjensle som landskapet må inngi.

Min mest «norske» oplevelse på Island hadde jeg kanskje i Reykjavik domkirke, samme dag som jeg kom frem. Da jeg hørte prestens takkebønn: «Lofaður sé Guð, drottin vor», hørte det leve og så det gripe, det gamle norske sprog som for mig hadde vært bare et dødt, lærd tungemål, — da var det som om århundrer vek bort, som om jeg så min egen folkeætt langt ned på stammen.

Det er bare sørgelig, at forbindelsen mellem Norge og Island er så liten. Frendefolkene vet ikke stort om hverandre, og underlig planløst har samkvemmet mellem dem vært. Selv nu spiller Danmark en langt større rolle for Islands kulturelle liv enn Norge, flere dansk-islandske foreninger er i flittig virksomhet, og en nordmann som besøker Island vil forstå at Danmark, tross alt som blev forsømt, har gjort en god del for landet; og han vil ofte ha en pinlig kjensle av at Norge, tross all deklamasjon, er sterkt fraværende. Vi skylder Island meget; det var de islandske sagaer om Norges gamle konger som gjenvakte den historiske bevissthet i vårt land og gav oss grunnlaget for et nytt norsk rike. Vi vet det, og vi taler meget om det. Men få vennegaver har vi gitt islendingene, og lite har vi gjort for å holde deres tanker fast ved vårt land, deres kunnskap om oss ny og innholdsrik.

Det sterkeste bånd mellem Norge og Island er i virkeligheten det bergenske dampskibsselskap, som har gode båter i fast og billig rute på Island. I de senere år har nordmenn gjort godt arbeide derute i telegraf- og telefonvesenets tjeneste og for det påtenkte jernbaneanlegg. Og om det er riktig, som jeg tror, at interessen for Island er voksende i Norge, kan det ikke vare lenge før den kulturelle forbindelse mellem de to land finner flere og fastere former.

Fredrik Paasche.

ISLANDSKE SMÅSKRIFTER NR. 1. UTGITT AV DEN NORSKE
FORENING NORDEN VED FREDRIK PAASCHE

THEODORA THORODDSEN

ISLANDSK FOLKETRU

OVERSATT AV FREDRIK PAASCHE

KRISTIANIA 1924
FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)

Printed in Norway
Nationaltrykkeriet — Kristiania

FORORD

«Islandsk Folketru» er det første i rekken av en samling islandske småskrifter som den norske forening Norden gir ut, i samarbeide med den tilsvarende islandske forening, «Norræna fjelagið», stiftet i Reykjavík høsten 1922.

Av illustrasjonene til «Islandsk Folketru» er de tre tegnet av den begavede unge kunstner Guðmundur Thorsteinsson, som døde sommeren 1924, en fjerde er av Ásgrímur Jónsson, og den femte gjengir et verk av billedhuggeren Einar Jónsson.

Skriftet er oversatt fra forfatterinnens manuskript.

Fredrik Paasche.

DER kunde saktens skrives en hel bok om islandsk folketru og islandske folkesagn — og det en som ikke var liten — om der blev lett med lys og lykt i alle kroker og hver kvist blev båret i dagen. Men jeg som har tatt på mig den vansken å skrive om disse ting, har fått plassen satt til nogen få sider, så det er ikke å vente, og er ikke meningen heller, at hele det store emnet skal bli klarlagt her.

Jeg tenker at hvert folk har sine folkesagn og det en kaller folketru, eller også «overtro» og «overtroiske forestillinger». Men det skulde ikke undre mig, om røynslen synte at vi islendinger efter måten var rikere på slike skatter, enn folk som er større og har fastere samband med andre kulturland. Det har også vist sig at den «dannelse» og den samferdsel med andre folk som vi har lagt oss efter i de siste ti-årene, har gjort det så grissent i den skogen som vår folketru engang var, at det knapt er et eneste tre lenger som står med friske røtter. Uten tvil må slikt kalles fremskritt; men vi gamle folk kan ikke la være å se med saknad efter ymse ting, som i vår ungdom ennu var til. Først vil jeg nevne *alvetru.*

Alver (Álfar),

ljúflingar — *huldufólk* — kunde efter islandsk folketru føre ætt og ophav tilbake til Adam og Eva, ikke mindre enn vi andre.

Sagnet sier at en dag da Gud den almektige så innom hos Eva, datter sin, og vilde vite om hun fikk husmorstrevet vel fra hånden, kom han så brått på henne at hun hadde ikke nådd å fli alle ungene og syntes det var skamfullt, om hun skulde la Gud se dem utvettet og ustelt. Så leide hun inn til Vårherre bare dem som var tvettet og sømmelig kledd, og da han spurte henne om det ikke var flere barn enn dette, sa hun nei til det. Da blev Vårherre harm og sa at de barnene som hun hadde gjemt for ham, de skulde i fremtiden være bortgjemt for menneskene. Og alt deres avkom skulde lyde samme bud som de selv.

Ættfolk efter disse Evabarn er «huldufolket» — «det bortgjemte folket» — eller alvene. De blev mange, de som menneskeætten, og det er rimelig at synd og skade har grepet om sig mellem dem like fullt som mellem menneskene. Men der går ingen frasagn om det og heller ikke om hvorledes de berget sig i syndfloden. Kanskje har somme av dem flytt med i arken hos Noa, eller så har nogen som var valgt ut til det, bygget en ark for sig selv og holdt sig og buskapen sin flytende i den. Visst er det at tidlig i tidene viser de sig vide om land og tar sig bu efter lands-laget.

Her i landet bodde de i hauger og berg. Oftest bodde de stutt vei fra folk. De så sig nytte i det; da kunde de la sauene sine gå med gard-sauene og få dem melket i kveen; kyrne deres fulgtes med heime-kyrne, og om folk var ute med mange hester og skulde skaffe mat til huset, gjorde det ingen forskjell om en hest mere blev listet inn i flokken, eller om en eller flere fikk skyss, dersom det blev å fare over sjøen.

Det var langt ifra at nogen mislikte huldufolket for dette næringsvettet. Jeg vet ikke bedre enn at alle regnet det for lykke, om en haug eller et berg eller en hammer som så ut til å være alvebu, lå i nærheten av gården; vide var det skik å esle alvene en egen jordflekk til slått, og det kom jevnlig buskaps-skade eller annet ondt, dersom ljåen fikk gå over slike flekker.

Huldufolket var gode og hjelpsomme granner. De så efter at barna ikke falt i brønnen eller gard-bekken; de bar bud, om noget kom på for bølingen, og mangen venlighet synte de, så lenge ingen la sig ut med dem. Men de var hevnsyke også, om nogen gikk dem for nær eller ikke aktet på deres tale. De hadde lag til å gjeste folk i drømme og bære frem for dem sine ønsker og varings-ord.

Flyttedagen til alvene er nyårskvelden. Da ventet folk at mange skulde være på ferde, og synte nu sin gjestmildhet på den måten at den ene eller den annen av husbondsfolket gikk frem i døren og sa høit og tydelig: «Komme de som komme vil, fare de som fare vil, ménløst for mig og mine! (*Komi þeir sem koma vilja, fari þeir sem fara vilja, mjer og mínum að meinlausu!*.)» Nogen gik lenger og fór husene rundt, mens de sa frem hilsnings-ordene.

Mange har sett flytteferdene til alvene. Det er ikke mere enn 40—50 år siden, så vidt som jeg vet, at en sann-ordet kone på Vestlandet så at folk kom med hesteflokk på nyårskvelden, nede på den tråkkete stien som bar hjem til gården. De red op for husene og bort til en stor haug med hamrer fremst, en som kaltes *kastali* («kastell») og som gården har navn efter. Konen trodde det var ferdefolk og sendte tjenestekarene sine til å hjelpe dem med å sale av hestene og finne plass for ferdegodset. Men de grep i tomme luften, for der var hverken mann eller hest.

Nyårsnatten var også gledeshøitiden til alvene. Om det var skare og månelyst, flokket de sig på sne-svullene, stas-kledde og med fakkelbluss, og danset de navngjetne alvedansene.

Stundom søkte de inn på gårdene, helst om det var få folk tilstede. Da gjorde de det heime-trivelig for sig, hengte åklær paa stueveggen, satte frem bord og danset og var glade til den lyse morgen. Da var det ikke godt for reddharer å komme i deres vei, for alvene var ferdig til å ta vettet fra dem som de blev var, og det trengtes mere enn almindelig lykke og stor innsikt til å komme sig uskadd ut av denne farlighet.

Huldufolket åtte markensplasser og skib i sjøen; men meget har det knapt hatt å si for dem. Oftest handlet de med bønderne, eller anglet til sig ett og annet når folk drev handel sig imellem; det var lettvint for dem, siden ingen så hvad de tok sig til. Jeg hørte nu allikevel en gang i min ungdom om en gammel kone langt i sør ved Breiðifjörður, at hun hver eneste vår hadde varslet hvad for en dag det første kjøpskibet skulde komme til Ólafsvík kjøpstad, og aldri slo det feil, så det blev usant, det hun sa. Gammelkonen byggde spådommen sin på det, at hun alltid så alveskibet komme til Enni, åtte dager før Ólafsvík-skibet kom, — Enni er et stort berg som ligger utmed sjøen, stutt vei fra Ólafsvík, og der hadde huldufolket kjøpstad.

Det er med alvene som med menneskene at der er stor forskjell på dem, både i sinn og skinn. De allerfleste er lyse og fagre, og har det anderledes stelt enn menneskene i den ting at de oftest er som de ser ut til, så at de som er lyse, er gode også og vil folk vel. Men der finnes alver som er tunge av åsyn og svarte i hugen, og som en skal akte sig vel for, grådige og illvillige som de er, både mot fellene sine og mot menneskene. Det er den verste plage å få dem i grannelaget.

Det er ett som alvene trår efter, og mest de som er onde av sig ellers også, og det er å få tak i folks barn og gi istedenfor dem, ikke sine egne barn, men heller skrumpne gammel-alver, som blir knadd sammen til de er på størrelse med det barnet som blir stjålet. Slike barn kaltes byttinger (*umskiptingar*). De var evneløse og blev aldri som andre folk. En mann som alment blev holdt for bytting, levde på Vestlandet frem på siste helvten av det nittende hundreåret.

Det hendte også at alvekoner prøvde å narre til sig småbarn med å late som om de var rette moren og lokke dem med en eller annen leke som de synte dem. Det er ikke mange tiårene siden at en mann på Vestlandet fikk berget en fire-års guttunge høit oppe i en fjell-li; han sa at han skulde følge hende mamma, hun ropte på ham, sa han, og gikk med gull i hånden. Natten efter drømte denne mannen at to alvekoner kom til ham, der han lå og sov i sengen sin. De vilde hevne sig på ham for at han hadde tatt guttungen fra dem; men de måtte fare sin vei igjen, de kunde ikke nå ham, sa de, for korstegnet han hadde slått, før han sovnet.

Ofte hendte det at alver la elsk på mennesker og vilde ha hjonelag med dem. Det drog jevnlig ondt efter sig, om samliv blev nektet dem.

Ellers skinner det frem av alle alvesagn at alvene har sett sig ære i å ha samkvem med menneskene, og at de har holdt dem for å være mere enn sig selv. Til dømes hendte det ofte at de søkte sig jordmødre (*ljósmæðr*) mellem dem, for alvekonen var berget, om en kone fra manneheimen stellte med hende. Endnu er jordmødre til, som har drømt at de blev hentet til alvekoner som lå på seng, og i drømmen skaffet de dem helse. Som de så våknet om morgenen, la de merke til at skoene deres, som hadde vært tørre om kvellen, var blitt våte av dugg eller også sne-drevne, — det blev som årstiden og været var til. Det var et stort merke på lykke å få være til hjelp i slike høve, for lønnen var vanligvis den at alvene la sin velsignelse på jordmoren og lovet at hun skulde få takk for strevet sitt fremover, og dette viste sig jevnlig å være sannsagt.

Kirker og prester har alvene, akkurat som menneskene. Mange har hørt dem ringe til messe og stor-synge salmene sine i hamrer og berg. Jeg vet om et kirkested på Vestlandet hvor der er en høi hammer nedentil ved tunmarken, og synske folk sier at dette er alvekirken; og dørene til de to kirkene vender rett imot hverandre, for alvene er ikke bunnet til å ha kirkedøren i vest, — kanskje er der ett eller annet i opstandelsestroen som er anderledes hos dem enn hos oss. For de synske var det høitid tilgagns å se de to prestene stå med hendene løftet og velsigne kirkefolket sitt, den ene med åsynet vendt mot den andre.

Alt i alt vilde alvene gjerne ha det som menneskene; men det kan hende at «kulturen» er kommet i veien for dem og har skremt dem bort fra os. For nu er det sjelden å høre dem nevnt, undtagen som «folkesagn.»

Sjø- og vatnvetter.

Slike har vært sett her i landet. Folk er ikke fullt så fortrolige med dem som med huldufolket; men sagn finnes om «marbendelen» og om «margygeren» eller «møyfisken». Disse vætter ser ut som mennesker til ned på livet, men der går kroppen over i en skjell-kledd spore. De lokker folk med harpeslått og fører forlis på skibene. På sjøbotnen har de staselige haller, med gull og edelstener, og dit flytter de skibbruddsmenn. Sagnene som går om dette, ligner meget det som i Norderlandene fortelles om «havmænd» og «havfruer».

Merkeligere er sagnene om ymse dyr, som skal holde til i sjøen og vatnene.

Sjøkyr skiller sig fra andre kyr bare i den ene ting at de har en blemme fremme på mulen. Om det lyktes for nogen å få hull på blemmen, blev sjøkyrene uføre til å leve i vatnet og måtte holde sig på tørt land. Det var ikke så litet hell å få tak i slike kyr, for det var fine dyr, lykke fulgte dem, og melk flommet av dem. Stundom gikk de op på land og gav sig ilag med landkyrene, og prøvde alt det de kunde å lokke dem med sig ut i vatn og sjø. Ofte hadde gjeteren fanget fullt med å skille dem ut av bølingen og få stagget sine egne kyr. Det hendte da sommetider at han hadde hell til å nå blemmen fremme på mulen, og få den sprengt, og så var han et krøtter rikere. Et annet råd til å få makt over disse dyr var å ta blod av dem; men det lyktes sjelden, om det ikke slumpet sig så at de kom i hus med heimekyrne. — Sjøkyrne er askegrå av lett, store og staselige.

Nøkken (*nykur*) eller *vatnhesten* er skapt som andre hester. Somme sier at hovene vender gale veien; men det kan være uvisst hvorledes det er med det, — hver sier sitt. Nøkken er steingrå av lett. Han er spak av sig, og dette er ofte blitt slemt for folk som har lagt hånd på ham i hagen og villet ri; for straks han har rytteren på ryggen, setter han på vatnet med mannen.

Beste måten å ta sig i akt på er å følge det varsomhets-råd å si «N», før en stiger tilhest, eller et ord som har meget N-lyd i sig, til dømes «Nu-nu» eller «Nennir», for nøkken kalles også «Nennir». Han er skapt slik at han tåler ikke å høre sitt navn: da setter han straks på sprang til vatnene.

Jeg minnes fra min ungdom at vi unge folk syntes det var tryggest å si «Nennir», når det hendte — og det var ikke så sjelden — at vi kom ut i hagen og vilde ri, og tok en grå hest som vi ikke kjente eller hadde fått lov til å ta.

Selen finnes, som alle vet, i stor mengde her under landet. Om ham går det sagn at han egentlig er avkom efter Faraos stridsfolk som blev borte i Rødehavet, da de satte efter Israels menn som flyktet fra Egypten. Det sies at hærfolket slett ikke druknet; de blev til seler. Den dag i dag har selene menneskelig natur, og farer stundom op på land og kaster selbelgen av sig. Om nu belgen blir røvet, må de være der de er kommet.

Der er et sagn om at en mann gikk langs sjøen; da så han en flokk kvinner som holdt på å leke sig og slikke solskinnet i sig, og mange selbelger så han i fjæren. Han tok en av dem og hadde den med sig hjem. Litt senere kom han dit igjen; da så han en bråvakker kvinne som sat på en stein, hun var naken og bar sig ille. Han hadde henne med sig hjem og tok henne til kone, de fik syv barn sammen. Alltid var konen stille av sig og sørgmodig, men likevel likt av alle. Ofte så hun ut over sjøen og sa:

Mjer er um og ó:
jeg á sjø á landi og sjø í sjó.
Jeg vet mig ikke rå':
jeg har sju på land, sju i sjøen grå.

En gang da mannen var borte, så hun sig høve til å få tak i selbelgen som han hadde gjemt. Hun drog den over sig og stupte sig i sjøen, og mannen tok i tomme luften, da han kom hjem. Han syntes det var stor-ondt, for han elsket konen. Siden hendte det ofte, en tid fremefter, at en sel svam langs med landet utenfor bondens bø og stirret op mot land, og folk mente at dette var konen som så efter mann og barn.

Skrymsler (*skrymsli*) holder til i sjøen og i innsjøer. De er overlag store og farlige; om det renner på dem at de skal op i vatsskorpen, varsler det uår eller andre stor-hendelser, for vanligvis ligger de dypt. De dreper alle de kan få tak i. Vanskeligst er det å akte sig for dem, når isen ligger på vatnene, for ingen is er så tykk at den står sig mot dem, når de kaster på sig og slår med sporen. —

Ellers er der nu så mangt på havsbotnen som ingen har kjennskap til, og det er ikke å undres på at vor folketru har gjort meget utav likt og ulikt som kan være hendt sjømenn, og titt og ofte har laget «skrymsler» og utyske av naturlige ting.

Til dømes: For nogen få år siden døde der her på sydlandet en mann som het Guðmundur, og som trodde at han hadde dradd ikke dårligere drått end djevelen selv. Flere gikk også god for at så var det.

Men med dette hang det slik sammen: Dengang mannen var ung og stod i sin fulde styrke, var han nokså vyrdsløs av sig og stundom stygg i ordene. Han drev fangst fra stor-skute, og var engang «håsete» på et skib som lå i fiske utenfor Vestlandet om våren. Kvitsøndagen om

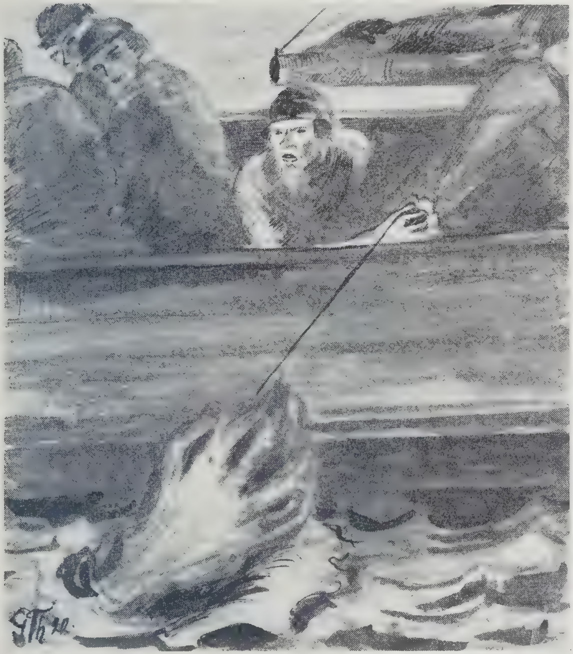

Gudm. Thorsteinsson.

Guðmundur drar djevelen.

morgenen lå de og fisket i rum sjø. Styresmannen på skibet var en rettenkt og gudfrygtig mann og forbød sine folk å kaste ut snøret på formiddagen. Ingen sa et ord imot undtagen Guðmundur; han mente det kunde være det samme for ham hvad denne dagen kaltes, han var ikke redd for å dra det som bet på kroken, hvad det så var. Han brukte mange og store ord om dette, det nyttet ikke å tale ham ifra, han kastet snøret ut, det hjalp ikke hvad så de andre sa.

Han sitter nu en stund og får ikke noget; men tilslutt kjenner han at det biter; og begynner å dra inn. Han merker at dette er ikke småmat, og venter sig en kveite eller annen stasfangst. Han strever nu det han kan, og drar av alle krefter, og tilslutt har han dråtten på ripen. Da fikk skibsfolkene noget å glane på, for dette var slikt utyske at ingen hadde sett maken. En av dem var ikke sen av sig: brennsnart hugg han kniven i snøret, og dermed sakk skrymslet i dypet igjen. Ingen blev gladere end Guðmundur, da han så havet lukke sig over dette uskap, for både han selv og de andre holdt det for visst at hans ugudelige fremferd og mange stygge ord hadde lokket selve van-arta på angelen; og det var ikke godt å vite hvad som kunde hendt, om de hadde fått ham indenbords. Fra den stund av var Guðmundur veikere på vettet, og stundom så meget at det næsten var tulleskap.

De som var klokere, mente at angelen hadde krøket sig fast i sammenløpen tare og tang; men det blev ikke nærmere ransaket. —

Et havdyr som det gjk ord om, og som det var lykke å få tak i, var gullmusen (*flæðarmúsin*). Hun var full av trolldomskraft og hadde den natur at hun trakk gods og gull op av sjoen; men først måtte en stjele en mynt fra fattigfolk og legge under henne, og denne mynten måtte en aldri ta fra henne, for da holdt hun op med å trekke. Gullmusene var nokså sjeldsynte her; det var stor vanske med å nå dem, og ikke mindre vanske med å bli av med dem. Om en ikke bar sig rett ad, kom der et vær så det stod om livet, — annet ondt også. Sagn blev fortalt om slike vær; de kalltes «musestorm».

„Drauger“ (Draugar).

Dette er det felles navn for alle gjenferd for «ånder», for gjengangere, og for dødninger som vekkes op og sendes til de levende.

Det er sikkert almindelig hos alle folk at menneskene mener de døde kan vise sig eller på annen måte gi tilkjenne at de er nær. Men jeg vet ikke, om nogen andre enn vi islendinger har gjort som trollkvinnene i det gamle testamente og vakt op døde. Her i landet hendte det titt og ofte, og det ned i det 19. århundre, at folk manet frem dødninger og slapp dem løs på sine uvenner. Nu er det gått av bruk, og der finnes knapt den mann som kan den kunsten eller har mot til å prøve sig på slikt. Det var ingen barnelek å «vekke op draug», der trengtes både kraft og kunnskap, om det skulde gå uhellsløst fra hånden. Først gjaldt det å mane frem den døde, og når han så var kommet op, måtte en brytes med ham og slå ham i marken. Lyktes det ikke, var det døden for den som manet; men om han fikk draugen under sig, hadde han skaffet sig en lydig tjener, en som gjorde alt han blev satt til. Slike drauger kalltes *uppvakningar* eller *sendingar*. Navnet «sending» fikk de, fordi de jevnlig blev sendt til å bære ulykke på andre.

Det vanlige var at folk gikk til kirkegården, når de skulde «vekke op». Der manet de ofte i blinde, så det blev rent tilfeldig hvem det traff. Og det blev mangen mann til fall at han ikke visste det, for de folk som hadde vært ustyrlige av sig i levende live, var ennu værre å ha å gjøre med som dødninger.

Her kan jeg ikke la være å tegne ned et sagn som går om en mann fra Borgarfjörður. Han trengte til en sendesvein og kom om natten til kirkegården i Saurbær på Hvalfjarðarströnd med den tanke å skaffe sig en slik ærends-mann. Han legger sig på en grav og tar til med å mane. Og som han har holdt på en stund med manings-ordene, hører han at det blir kvedet nede i graven, med hes og dyp røst:

Hreyfðu ekki hót við þeim sem hjerna liggur:
það er þjónn einn drottins dyggur.
í dimmunni kann að verða styggur.

Bær ei trusels-ord paa ham som ligger her:
en gjæv Guds tjener, for sin herre kjær.
i mørket hænder det at arg han er.

Som rimelig kunde være blev mannen redd; for da han skulde se nærmere efter, så han at dette var graven til Hallgrímur Pjetursson, den store salmeskalden (d. 1674), han som kvad Passíusalmene og andre sanger. Og det blev visst ikke noget av at mannen vakte op draug den natten.

Stundom hendte det at ilanddrevne lik eller ihjelfrosne menn blev vakt op og satt makt i. Om det nu traff sig så at livet ikke var helt sluknet, trengte disse menn til føde like fullt som andre mennesker. Det var ikke liten omkostning for dem som draugen blev sendt til, å skaffe ham noget å leve av, for verre matkrok fantes ikke, og han gjorde husmoren mangt et puss, om hun glemte ham i kostholdet. En slik draug holdt til på grannegården til mine foreldre, da jeg var barn. Der gik mange fortellinger om hans fantestreker, og det blev sagt at husmoren gikk på stabburet med mat til ham hver eneste kveld, når de andre hadde lagt sig. Denne draugen var ellers påferde bygdene rundt, for ætten som han fulgte, var mannsterk og spredt over alle fjerdinger i landet.

Somme folk var så dyktige at det var nok for dem å få tak i et ribben eller i øverste nakkehvirvlen av en mann, så kunde de lage en hel draug av det. Men slike drauger var ikke så holdbare som andre: om en fikk knivs-egg i dem, så det skar til benet, var det ute med dem.

Det var også skikk å vekke op dyr og sette makt i dem, så de kunde brukes som *sendingar*. En slik «sending», navngjeten her i landet, heter «Þorgeirsboli» (Torgeirsoksen). Han blev tatt på slagteplassen, nettop som de var ferdige med å flå ham til ned på bakskrotten. Derfor drar han råblaute huden efter sig. Han rauter stygt, så det høres lange veier. Nu må «Torgeirsoksen» være gammel og sliten; men jeg har da kjent en kone som var viss på at hun hadde sett ham, og ennu lever der folk som har hørt rautingen av ham.

Selvsagt var det ingen som var glad for å få disse «sendingene», og alle stundet efter å bli av med dem. Der fantes de folk som var så kyndige, at «sendingen» våget sig ikke på dem; de brukte å vise ham tilbake til den mann som hadde sendt ham, og da kunde han bli til den verste følge-ånd for denne mannen og for hele ætten hans.

Den som ikke var kar for å døyve «sendingen», tok ofte det råd å få en eller annen som skjønte sig på trolldom, til å drive ham på dør. Da var det ett av to: enten manet de ham i jorden igjen, eller også merket de av et tilholdssted for ham. Oftest var det en grop, et gjel eller en sprekk. For alt levende som kom dit, var det døden.

Stundom blev «sendingen» bunnet til jordfast sten og kom sig ikke lenger fra den, enn bandet var langt til. Disse drauger kaltes *mórar*, om det var mann-drauger, og fikk særnavn efter det stedet de blev sendt til. De var på størrelse med en halvvoksen gut, hadde på sig en gulbrun trøie, et hestetagls-reip eller et snøre om livet og en gulbrun hatt på hodet, en med bremmer så side at de ofte lå ned på akslene.

Kone-draugene kaltes *skottur.* De var småvoksne som «morerne», kledd i stutt kjole, med hue på hodet, og hue-dusken hang ned efter ryggen; derfor kalltes de *skottur* («haler»).

Gjengangere (*apturgöngur*) kaltes de drauger som av egen drift gik igjen efter døden og vilde hevne sig på folk som de ikke likte, eller på slike som de hadde ondt å lønne og ikke fikk has på i levende live. De blev ofte slemme følgeånder for en ætt og gjorde stor skade, drepte fe og førte folk vill, — ikke å tale om alt det onde han måtte lide, både på sjel og på legeme, den mann som de særskilt la sig efter.

Gjenganger-tru er det eldste vi vet om av dødning-tru her i landet. Ofte er den nevnt i fornsagaene våre, i Eyrbyggja, Grettis saga, Svarfdæla, Laxdæla og andre.

I våre dager er de farlige gjengangerne på vei til å bli «ute av sagaen». Men som vel er, har vi nok av fortellinger om «ånder» som på forskjellig vis gjør vesen av sig. Ikke å tale om de «spiritistiske fenomener»; de sies å høre til under vitenskapen, og i hvert fall vil jeg styre hesten min derifra.

Ånder kommer især efter folk som dør i sin fulle kraft, drukner eller «blir ute» (i uvær) eller kommer avdage ved annen ulykke. De gir sig oftest tilkjenne i dødsstunden eller like efter, men dovner snart av, og blir borte når det lir litt. De pleier ikke å gjøre andre ondt.

De som drukner i sjøen strever med å få båtene sine op i fjæren eller med å sette agn på kroken, eller de vrir klærne sine, for sjøen driver av dem hele tiden. De seiler og de ror; ofte kan en høre åretakene, og siden det blev skikk å bruke motorbåter, høres skrattet av motoren ombord i draugebåten. Da er det ikke hyggelig i mørkningen for den som er alene på fiskeplassen og vét at ulykker ofte er hendt der.

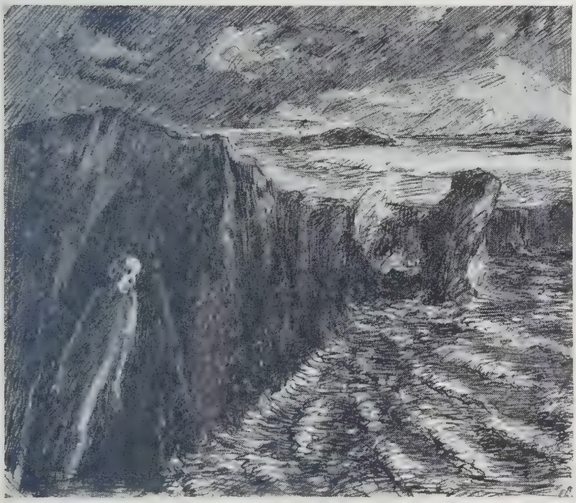

Gudm. Thorsteinsson.

Under sjø-hammeren.

De som går gjennem isen med hestene sine og drukner, rir siden i passgang over isen, til den brister og mann og hest ligger i råken. Mange har sett dem og til og med hørt hovslagene efter hesten.

De som dør på sotteseng, pleier å være stillere av sig; men der er ingenting i veien for at de kan minne om sig, de også, især om de er tatt bort fra noget de er glad i, enten det nu er slekt og venner eller husdyr og eiendeler.

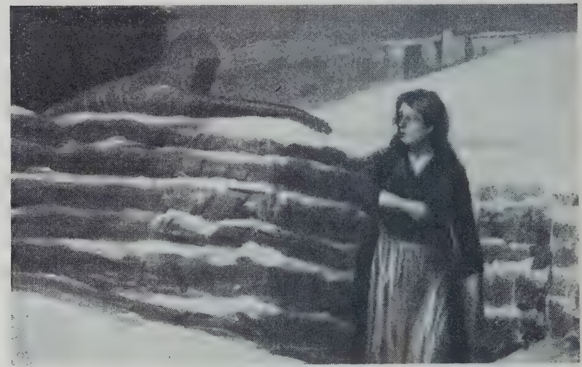

Asgrímur Jónsson.

Kirkegårds-draug.

Det kunde også hende at den døde ikke fikk ro i graven, fordi han i levende live hadde ført skade på andre: da fandt han ikke fred, før han på en eller annen vis hadde sonet uretten eller fått forlatelse av dem som han hadde misgjort mot. Det var et tydelig merke på lykke, om en kunde jevne veien for slike stakkarer, så de kom sig løs av alle jordlivs-band og nådde salighet og fikk sine ben smuldret til støv, for det var én av deres mange plager at de ikke kunde råtne op.

Ofte gjorde åndene vesen av sig med banking, med dør-smell og annet leven. Der er endog døme på at de har gitt sig tilkjenne med å spille en slått eller to, slike som de hadde elsket i levende live; eller også tok de selv tonen og stemte i med sine kjæreste viser. Slik var det med en mann som druknet utenfor Vestlandet ved midten av det forrige hundreåret: ofte hørte folk at han sang en vise som det hadde vært hans vane å synge for vennene sine. Denne mannen hadde vært en stor sanger, og de som hørte visen, kunde godt kjenne igjen røsten hans. Det slog aldri feil at det varslet forlis, hver gang han lot høre fra sig.

Her i landet har det sig så, at det er vanskelig for ferdemenn å komme frem, både på sjø og land. Ennu verre var det før i tiden, da lite eller ingenting blev gjort for å trygge samferdslen. Da var ulykker ingen sjeldenhet; folk druknet i elvene eller falt gjennem isen, «blev ute» i mark der det var lett å gå sig vill, rapet ned fra berg eller omkom på annen vis. De som mistet sine kjære ved slike ulykker, blev da stundom så harme at de sa frem det ønsket, at flere skulde miste livet på disse steder: drukne i denne elven eller «bli ute» på denne heien, rape ned fra dette berget eller falle gjennem isen i en bestemt fjord. Tallet på dem som slik skulde omkomme, var oftest bunnet til tyve.[1] Jeg vet om mange vanske-veier, hvor sagnet sier at *nitten* har mistet livet. Ingen våger å si at tyve er omkommet: at tallet er fullt og veien løst ut av det onde ønskes makt og dermed fri for fare. Det er ikke riktig trygt på slike steder; der går en mengde sagn om ånder som der er sett. Mange er kommet i knipe, når de måtte fare på disse leier, og det midt på lyse dagen.

---

[1] Tyve mennesker skulde omkomme.

Ofte har levende mennesker vist sig i åndesyner. Før blev slikt holdt for et dødsvarsel og det slog ofte til. Men nu er der kommet videnskapelig navn på denne merkverdighet; vi taler om «dobbeltgjengere» (tvífarar) og synes ikke der er noget overnaturlig i det.

Hendt har det også at dyr som var menneskene kjære, har vist sig for dem i slike syner; men det er meget sjeldnere end med mennesker.

Det er gammel folketru at kirkegården kunde «reise sig». Så kalles det, om de døde går ut av gravene sine og flokker sig på kirkegården eller kommer sammen i kirken. Somme sier at kirkegårdene reiser sig hver niende natt; andre mener at det hverken er med faste mellemrum eller på bestemte dager, men bare i særskilte høve, til dømes om dødningene venter en ny gjest tilgårds.

Mange er de som har sett gårdene reise sig; det skal være et stor-merkelig syn, men ikke det beste for folk som er skvetne av sig. Der er trengsel på dette tinget, især om kirkegården er gammel og ofte er omspadd. Og her kan en nok si, at «der er forskjell på sauene, når buskapen er stor». Men alle kravler de omkring, og hvis der er mange om én grav, hender det at det slutter med slagsmål og stort ståk, når de skal ned til hvilen igjen.

Utburder (útburðir).

I hedendommens dager var det almindelig skikk å «bære ut barn» (og la dem dø); ingen hadde noget å si på det. Da kristendommen blev lovfestet i landet, blev slik used forbutt; allikevel blev der visst ikke tatt hårdt på det, sålenge kristendommen var ung, om folk bare fór stilt med saken. Men senere blev det regnet som et brott og drog tung revselse efter sig.

Like fullt har det nok hendt, både i gammel og ny tid, at kvinner som har hatt den ulykke å få barn i blodskamm eller ikke har kunnet rå sine egne tanker, er blitt fristet til å ta barnenes liv. Barn som kom avdage på slik måte, kaltes «utburder»; navnet må vel ha sin årsak i at de oftest blev satt ut i ville marken eller stukket ned i berg-revner eller mellem steiner.

Om en slik udåd blev kjent, fikk moren ta sin straff, — i gamle dager kostet det livet. Barneliket blev lagt i kristen jord, og dermed var den saken ute.

Anderledes var det, om en fór så varsomt med det at ingenting kom op. Da sa utburdene fra til hverandre med å skrike stygt. Disse stakkarne fik ingen ro i gropen sin, som var uhelget og usignet av alle, så nær som den syndige moren. De var uten vern mot kulde og ondt vær, for de hadde ikke annet på sig enn en eller annen klut som moren hadde tatt av sig og tullet omkring dem, og derfor skrek de verst når et overhendig uvær hang over dem. Det er vel kjent, hvor fælslige utburd-skrikene kan være. Og der er mange steder her i landet, hvor folk mener at utburder holder til.

Trollkunster (Töfrabrögð).

Trollkunster hører vi om her, fra landnåmstiden og ned til dette hundreåret. Vide omkring i fornsagaene våre er det fortalt om seidfolk og trollkjerringer. Det ser ut til at der har stått liten stas av dem, og ikke blev mange ophevelser gjort med eftermælet efter dem, om de blev tatt avdage. Dette gikk oftest for sig på den måten at en belg blev dradd over hodet på dem, og siden blev de slått ihjel med stein. Det var ikke rådelig å komme ut for øiekastene deres, for med dem kunne de legge vanlykke på uvennene sine.

Det er først når vi kommer frem til kristen tid, at vi finner tryllekyndige folk med «kultur» og lærdoms-ånd. Men denne kunnskapen sin hadde de ikke fått for ingenting. De som var de lærdeste, hadde vært i sydlandene og gått i «svarteskolen», der hvor selveste mørkets fyrste var øverste styreren.

Det sies at svarteskolen var sørpå i Frankrike. Skolehuset var bygget under jorden; aldrig såes en stråle av sol eller en rand av dag. Alt gikk for sig i et evig mørke; men det var ingen vanske å lese sig til kunnskap, for bøkerne var skrevet med illbokstaver. Den mest navngjetne av alle trollmennene her i landet var Sæmundur frode, prest i Oddi på Rangárvellir; han levde i det 11. hundreåret.

Da Sæmundur var ung, gikk han i svarteskolen. Han tok på sig den vansken å gå sist ut, da kunnskaps-prøven var avlagt: den som da gikk bakerst, satte sig i den faren at fanden kunne gripe ham og beholde ham hos sig, som skolepenger for hele klassen.

Sæmundur lot sy sig nogen kapper, så mange som der var trinn på den trappen som førte op fra salen, og bar dem løse på akslen, alle sammen. For hvert trinn grep fanden efter ham, men fikk ikke annet enn en kappe. Da han hadde tatt dem alle, vilde han friste en gang til. Men da var Sæmundur kommet så nær døren og dagen, at det bare var skyggen hans fanden kunne slå kloen i. Slik slapp Sæmundur ut av hendene på ham; men skygge-løs var han resten av sine dager.

Fra den stunden hadde han stort bry med fanden, som så sig ille snytt for lønnen sin og jevnt var lysten på å få tak i Sæmundur prest. Men alltid blev det enden på leken at fanden lå under og blev narret som en tussekall. Og enda hadde han ofte slitt hardt for føden; for Sæmundur lot ham trelle for sig og bære alt det verste arbeidet. Han lovte ham selve sig i arbeidslønn, men fant alltid noget å skylde på eller fikk lagt sine årer så vel ut, at fanden blev av med lønnen.

Det var mange flere enn Sæmundur prest som skjønte å stelle sig lurt med fanden og lot ham bære illt og slitsomt arbeid for ingen lønn. Men så fantes der også nogen som måtte bøte med sjelen, når leken var ute. Det var de som med hans hjelp gjorde andre skade, eller nyttet hans studnad og styrke til å gjøre sig rike på andres tap. Som døme kunde en nevne de koner som skaffet sig en «til-bærer» (*tilberi*) eller «snakk» (*snakkur*); dette var egentlig en ond ånd. De hadde meget bry med å sette en slik en ivei. Først var det å gå på kirkegården og stjele et ribben av en daudmann, kvitsøndagen om morgenen. Så var det å stjele grått garn eller ull, helst fra en fattig enke, og tulle det om ribbenet, til det så ut som en ull-tott eller en vevspole. Og så bar konen dette på brystet en tid. Siden gikk hun tre ganger til alters, og hver gang lot hun litt av vinen dryppe på «snakken». Dermed var det satt full makt i ham, så hun kunne få sendt ham til å stjele både melk og ull. Ullen tullet han omkring sig og rullet ivei med den, til han kom til fostermor sin, som tok imot ham og rev den av ham. Men melken skaffet han på den måten at han suget kyr og sauer ute i hagen, og siden veltet han sig hjem, med melken i vommen, og spydde den ned i kjernen til fostermor sin, så gjorde hun smør av den. «Snakk-smøret» så ut som annet smør, men var ikke helsesom føde. Om en vilde kjenne snakk-smør fra rømme-smør, var det et råd som ikke slo feil å tegne et korsmerke i smørklumpen. Det tålte ikke snakk-smøret og skorpet sig sammen og falt i smuler, eller blev til bare skum.

Mellem hver gang «snakken» var ute på tjuve-ferdene sine, gjemte fostermoren ham på låret sitt. Der stakk hun sig så blodet randt, og der suget han sig spener og levde av blodet hennes. Det var et kjennemerke på alle snakkmødre at de haltet.

Om snakk-moren av en eller annen årsak vilde bli av med fostersønnen sin, tok hun det råd å sende ham op i fjellet og la ham plukke op lamme-erter over en stor landstrekning, til dømes på tre beiteland. Da var han så ivrig efter å komme tilbake til fostermor sin, at han sprengte sig. Dette kan en skjønne derav, at ferdefolk stundom har funnet et manne-ribben, ved siden av en haug med lamme-avfald, mitt på ville fjellet.

Trolldoms-forfølgelsen som raste over Norderlandene i det 17. hundreåret, nådde også nordefter hit, og mangen en blev skyld-løs saksøkt og brent levende for folks overtro, toskeskap og blinde iver. Men dette var ikke de stakkarne som folkesagnene flest forteller om, heller var det slike — mann eller kvinne — som i evnerikdom skilte sig fra mengden; derfor var det folks mening at de hadde herredom over makter, som stod over og utenfor almanna-veiene, enda det var langt fra at de for med kunster og galdrer.

Det er ikke lenger siden, enn så at jeg kan minnes en og annen, som folk sa skjønte sig på mere enn vel var; men nu høres ikke slikt fortalt om nogen mann.

Fugler og landdyr.

I et land som er så fåmennt og tynnbygd som vårt, blir det ikke meget som bryter hverdagsroen, og derfor er det ikke å undres på om tenksomme folk har gitt nøie akt på buskapen sin og heimedyrene sine og på vanene deres. Likeså, om folk har merket sig vanene til de få villdyr-slag og fugle-slag som finnes her i landet, og har tatt varsler av dem for været, for gjesters komme og mere.

Dessuten har vår folketru skapt sig somme underlige dyr, som visst står utenfor og over all naturhistorie, eller har tillagt dyrene våre ymse evner, som ingen lenger mener at de har.

Ravnen kan kalles vår nasjonalfugl. De første ramsene som islandske barn lærer sig, er om «Krummi (ravnen) i vinduet», som ber om en matbit mot hungeren og betaler for sig med å fortelle nytt. Det var godt å ha ham, så vide som han fløi og så gløgg som han var, dentid det ennu var lite med reiser og ingen «sime» (traad: telegraf eller telefon, *rit-sími* eller *talsími*). Og folk var så lærde i de dager, at det hendte ikke sjelden de skjønte fuglemål.

«Krummi» sa ifra, om nogen av bølingen lå død i hagen, og da gav bonden ham det ene øiet på dyret; det var smulen han fikk for frasagn.

Øinene er godmaten til Krummi, og det første han hakker i.

Det blev holdt for et svikløst merke på at en eller annen på bøen ikke hadde langt igjen, når Krummi satt på taket eller mønen og skrek. Var det meget ravn rundt likfølgene, slog det aldri feil at det ikke blev lenge å vente til næste jordferden.

Krummi er, som alle vet, en storeter og ikke nøie på kosten. Men like fullt skal det være sant at ravn aldri sees i kval-fjæren. Det kommer av at i fordum tid, da Noa så ut igjennem gluggen i arken og syntes at luften laget sig til å lysne, og regnet til å lette, da sendte han ravnen ut av arken til å granske efter hvorledes det var stelt utenfor. Krummi fløi ut, og så at vatnet minket fort; han fløi til sjøen og der fant han en ilanddreven kval i fjæren. Da stod han ikke for fristelsen, og satte sig på kvalspekket, og glemte å snu hjem til arken og si Noa tidende. Derfor er det et gammelt ord om slike som viser sig svikfulde i sendeferder, at det går med dem som med ravnen i arken. Men Krummi fikk, som ventelig var, straffen sin for sviken; han fikk kvalme av kvalen, og kastet op. og siden tåler han ikke synet av kvalspekk,

Om høsten holder ravnene ting eller bygdemøter. Stundom er det mange hundre som flokker sig. Da skifter de gårdene mellem sig, to om hver gård, hanfugl og hunfugl sammen. Er det nogen som blir tilovers og ingen make får sig på tinget, blir han uten nåde drept.

I barneårene så jeg engang et ravneting, og vet at det er sant at flokken kan falle over en ensling; for vi barn fik berget ham fra mordfuglene; men da var han så ille medfaren at han måtte drepes.

For de fleste er det en selvsagt ting at de gir gard-ravnene mat, — der trenges nu allikevel ikke så meget til å fø to ravner. Selv vokter de på at der ikke kommer flere til matfatet. Om andre ser innom, blir det trette og slagsmål; Krummi lar ikke stallbrødrene sine gå bøndernes rett for nær.

Da jeg var ung jente, var det lagt på mig å sørge for gard-ravnene, og da fikk jeg kjennskap til ymse vaner de hadde. De var meget spakere for mig enn for de andre av heimefolket, de hoppet fremfor føttene mine og tok matbiten som jeg kastet til dem. De pleide ikke å komme tilgårds, før vinternetterne var der, og alltid fòr de sin vei, når sommertiden kom. Jeg er viss på at alle de vintrene jeg hadde ravnene i kosten, var det de samme fuglene som holdt til hos oss. Det kunde jeg skjønne derav, at de fulgte mig like trutt, når de kom om høsten, som de hadde gjort det om våren, før de fór sin vei.

Folk mente at ravnen rev ikke lam om våren for dem som fødde ham om vinteren. Jeg kan heller ikke minnes at lam fór ille hos oss. Det kan vel ha hatt sin årsak i at vi stelte vel med buskapen, så dyrene var mere føre til å verge sig, enn på steder hvor fôringen var knapp. Men underlig var det, at den morgenen som mor min flyttet fra bøen for godt — efterat min far var død — kom en av arbeidskarene til den nye husbonden hjem med et ihjelrevet lam. Heimefolket sa at Krummi var arg over skiftet og vilde true den nye husbonden.

Folkesagnet om *rypen* og *falken* kjennes kanskje på andre steder også. Innholdet er dette: Det var en gang at Maria møy vilde prøve tilliten og motet hos fuglene. Hun bød dem da fly over et stort bål, så de strøk luen, og sa at det skulde ikke gjøre dem noget. Alle lydde de budet sånær som rypen, hun var så reddhuget at hun turde ikke fly over bålet. Derfor skiller hun sig fra andre fugler i det at hun har lodne føtter; de andre blev svidd om føttene, men ellers tok de ingen skade.

Rypen fikk bøte for ulydigheten sin; Maria sa at falken, bror til rypen, skulde glemme frendskapet mellem sig og henne og falle over henne.

Siden har falken vært svoren uvenn til rypen, har jaget henne og slått henne ihjel. Det er først når han har revet henne sund og kommer til hjertet, at han våkner og ser at det er søster sin han har drept. Da stor-roper han av redsel.

Den miskund gjorde Maria mot rypen, at hun skulde skifte lett efter årstidene. Derfor er hun kvit som sne om vinteren og har farve som mark og lyng om sommeren.

Gjerdesmutten (*músarbróðir*) er den minste av alle fugler som søker hit. Like fullt er han eneste fuglen som fugle-kongen — ørnen — er redd. For han sitter på lur efter ørnen og stjeler sig inn på ham, kryper under stjerten hans og smyger sig inn i ham og trevler ut tarmene på ham. Også annen overtro av ulike slag knytter sig til gjerdesmutten.

Ved *hønsene* er der litt av hvert å legge merke til, mellem annet at det er vågelig å la hanen bli for gammel; for da verper han et egg, og om dette egget blir klekket ut, kommer der et dyr av det som kalles *skoffín*, og som har slik ond trollmakt med sig, at hver den som det setter øinene i, kan vente sig brå død.

Et annet sagn sier at *skoffín* har en katt til mor og en rev til far.

Vats-riksen (*keldusvínið*) må regnes til fuglene, for av henne blev vatsrikse-fjæren tatt, som trollkyndige folk var ute efter og skrev sine rammeste galder-runer med. Hun kan smyge sig ned i jorden, og derfor er det somme som mener at hun til helvten er orm og ikke runnen av god rot. Ellers går der få sagn om henne, og sjeldsynt er hun også.

Finngálkn er et dyr som katt og rev aler. Det er ondt og grådig og går efter sauene. Det er overlag lett på foten, og skal det bli skutt, må det være med sølvknapper eller med en sølvkule.

Kattene får blinde unger, de som andre dyr som eter døde skrotter. Det hender nok at de får en unge som kan se; men det dyret skal en helst ta avdage med en eneste gang, for om kattungen blir tre uker gammel, kryper den ned i jorden, og kommer op igjen når tre år er gått, og da er han så full av trollmakt at ingen kan stå for øienspillet hans, og det eneste råd til at vinne på ham, er å sette et speil fremfor ham. Da dør han, for han tåler ikke å se sig selv.

Kyr er fra gammelt holdt for å være uvettige dyr. De har nu allikevel fått den gaven at de taler mannemål natt til trettende-dagen; men stilt farer de med det, og merker de at nogen hører på, gjør de ham tullet med en eneste gang.

Trolldiktning (Ákvæði).

Islendingene har alltid hatt lett for å dikte og likt å kaste av sig en vise, og slik er det ennu. Men før i tiden hadde vi skalder som øvde så kraftig en skaldskap, at de med en eneste vise kunde kvede sykdom og sott på uvennene sine, eller bøte egen og andres skade med versene de diktet. Slike menn kalltes *ákvæðaskáld* eller *kraptaskáld*.

Hallgrímur Pjetursson, salmeskalden, var en stor «kraftskald». I unge år var han et verdens barn og ikke nettop den blygeste. Der er tillagt ham forskjellig slags kvedskap, trolldiktning og annet, som ikke akkurat kan kalles prestelig.

Engang nyttet han sine gaver slik, at han kvad ihjel en rev. Det var et slemt udyr, og alle blev glad for at han var tatt avdage. Men en høiere makt har vel syntes at Hallgrímur fór vyrdsløst med skaldegaven, og tok den fra ham; det var først da han hadde lovet med sig selv å dikte noget til frelserens ære, om han fikk gaven igjen, at han merket han atter kunde kvede, og da tok han til med Passíussalmerne.

De siste «kraftskaldene» det går sagn om, levde til midten av det 19. hundreåret og lenger. En av dem var prest. Den andre var en fattig bonde i Breiðafjarðareyjar. Det går ymse sagn om ham og kvedskapen hans der vest. I barneårene mine blev jeg kjent med datter hans; hun var både vettug og god til å legge sine ord. Hun fortalte mig mangt og meget om far sin og lærte mig *ákvæða*-viser efter ham, og selv var hun viss på at han hadde vært «kraftskald».

Uvetter og troll.

Uvetter bodde i sjø-hamrer og berg og voldte stor skade, især der hvor fuglevær var og folk måtte la sig sige ned i taug, om de vilde nå fuglen og eggene; for de kappet tauget, så mannen som lot sig sige (*sigamaðurinn*), rapet ned.

Det eneste råd til å bli av med dette uskap, var å få presten til å vigsle slike steder, og ofte nyttet det ikke med nogen mindre enn biskopen selv.

Det var en av de mange ting som biskop Guðmundur Arason («Gvendur góði») gjorde til hjelp for folket, at han reiste omkring og vigslet berg og andre steder, der uvetter holdt til. Om dette går det sagnet at da han skulde vigsle Drangey-berget og næsten var ferdig med det, ropte det til ham fra berget, og med sterk røst: «Hold op med å vigsle, Gvendur! Ett steds må de vonde være!» («*Hættu nù að vígja, Gvendur! Einhversstaðar verða vondir að vera!*») Biskopen

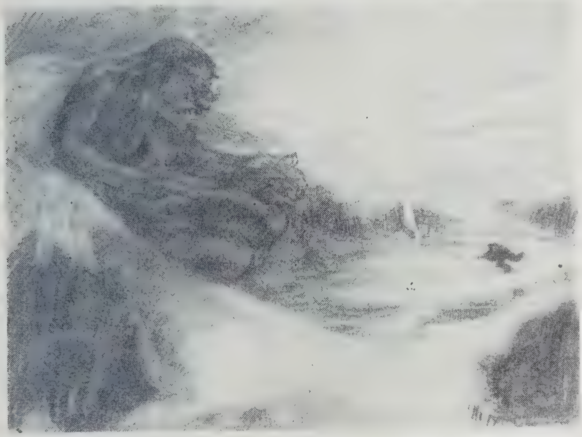

Gudm. Thorsteinsson.

Troll i berget.

skjønte at der var noget i dette, han lot et lite horn av berget være uvigslet og varte folk mot å la sig sige ned på dette stedet. Siden blev det kalt Heiðnabergið (det hedenske berget). Det er trolig at biskopen senere har gjort det til fast skikk å skille ifra en strekning til bruk for uvettene; for det er ikke så få slike «Heiðnaberg» her i landet.

Troll (*trøll*) var her i forntiden og lenge fremefter. De bodde i hellerer oppe i fjellet og gjorde ofte skade på buskapen til bønderne. Det hendte også at de fikk tak i bygdefolk.

Somme av dem hadde det slik at de blev til stein, om de så sol og dag; disse kaltes natt-troll. Her og der finnes berg og fjell som egentlig er troll, som er «daget oppe».

Uteligge-menn (Útilegumenn).

Den tid Islands fjellmark og ubygder ennu ikke var gjennemsøkt, var det almen folketru at «uteligge-menn» holdt til både i dalene som skulde finnes mellem jøklene og i den store hraun-marken (lavamarken), som kalles Ódáðahraun og som går over en strekning på 3 700 km.[2] Der finnes døme på det i historien at folk som hadde forbrutt sig mot loven, flydde til fjells og «lå ute» for å komme sig fri av straffen. Mellem dem kan en nevne Fjalla-Eyvindur, som Jóhann Sigurjónsson har hatt for øie i skuespillet «Bjerg-Ejvind». Følgekonen hans het Halla og «lå ute» sammen med ham. En stund var Arnes uteligge-tjuv hos dem; han også er med i Jóhann Sigurjónsons stykke.

Indriði Einarsson har skrevet et skuespill om «Hellers-mennene» (*Hellismenn*); det er et folkesagn han der legger til grunn. Dette sagnet handler om atten skolesveiner, som rømte fra skolen i Hólar og lå ute. De slog sig ned i Surtshellir, som ligger op fra Borgarfjørður, og herjet

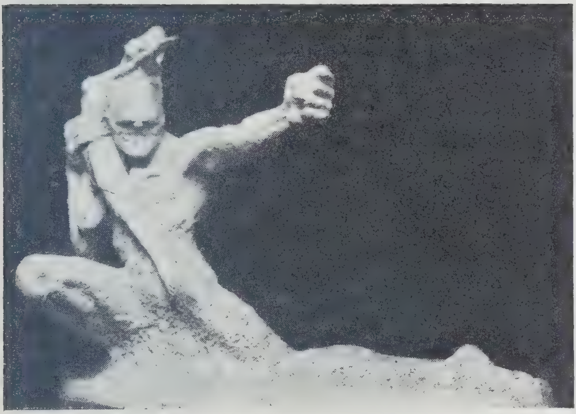

Einar Jónsson.

Dagning.

paa buskapen til bønderne; enden blev at folk gikk i flokk mot dem, og fanget dem med svik. De blev drept, alle sammen, sånær som én som het Eiríkur. Han fikk foten hugget av i ankel-leddet, men hadde så meget styrke at han kom sig op på den jøkelen som siden heter Eiríksjøkull. Senere kom han sig ned til et skib, fór til utlandet og blev en stor mann.

Enda de nok fantes, de menn, som grep til det nødsens råd å ligge ute: flere var de, som folketru og folkesagn drev i utlegd, og mange fortellinger er til om slike. Men oftest ligner det ene sagnet det andre.

De gjevere og bedre av disse mennene lå ute fordi det hadde hendt dem et uhell som loven satte straff for, — den var nokså hard i gamle dager. Eller de var saksøkt for trolldom, som det ofte kunde hende, på den tiden de trollkyndige blev jaget som værst. Eller de flyktet med kjæresten sin, som de ikke kunde få i bygden.

De holdt nu til i ubygdene og fikk bu og barn derute. Like fullt var det så med de fleste av dem at de likte sig dårlig der og lengtet til bygden sin; i det minste vilde de at barnene deres skulde komme sig dit og ha frihet og rett som andre.

Men nogen var det som lå ute, bare fordi ondskap drev dem; de syntes de på den måten fikk friere hender til å øve sine ugagnsverk og ugjerninger. De tok bøndernes buskap oppe på fjellbeitene, lå på lur efter ferdemenn og drepte dem uten miskunn, — somme var så villmannslige at de holdt måltid på menneskekjøtt.

To ting var felles for alle uteliggemenn: at de var større og sterkere end bygdefolket pleier å være, og at de skjønte sig på mere enn vel var. Dette nyttet de til å føre ferdefolk vill med tåke og snefokk, når de ønsket å få dem i sin makt. Selv de gjevere av uteliggemennene brukte galdrer for å få tak i folk som dugde til noget eller stod høit i andres omdømme, og som derfor syntes være de rette til å gå imellem dem og bygdefolkene og til å få det ordnet slik for dem, at de kunde flytte til bygden som frie menn.

Nu er troen på uteliggemenn dødd ut. Men en gammel mann, som levde til ned i dette hundreåret, holdt frem den meningen at oppe i ubygdene var der et stort vatn, som het «Store-sjøen», og rundt dette vatnet, sa han, var der en blomstrende bygd, der uteliggemenn holdt til. Han søkte altinget om penger til å ruste ut en ferd dit; men denne søknaden var det ingen som enset, og Storesjøen er ufunnen ennu.

ISLANDSKE SMÅSKRIFTER NR. 2. UTGITT AV DEN NORSKE FORENING NORDEN VED FREDRIK PAASCHE

DR. PHIL. HELGI JÓNSSON

ISLANDS GEOGRAFI

Med et kart s. 22—23.

KRISTIANIA 1924
FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)

Printed in Norway
Nationaltrykkeriet — Kristiania

FORORD

«Islands Geografi» er det andre i rekken av «Islandske Småskrifter». Dr. Helgi Jónsson hadde gjort sig den umak å skrive på dansk. Det blev nødvendig å legge om ordvalg og uttrykksvis i retning av norsk sprogbruk; enda vil det merkes, at sprogtonen i «Islands Geografi» skiller sig nokså meget fra den som ellers kunde gjennemføres i småskriftene: de andre er oversatt fra islandsk.

Fredrik Paasche.

ISLAND

Beliggenhet, størrelse, form.

I det nordlige Atlanterhav, mellem $63^1/_2{}^\circ$ og $66^1/_2{}^\circ$ nordlig bredde og mellem $13^1/_2{}^\circ$ og $24^1/_2{}^\circ$ vestlig lengde (fra Greenwich), ligger Europas næststørste ø, Island.

Flateinnholdet er omtrent 100 000 km.^{2}, regnet efter Bjørn Gunnlaugssons kart. Landet har sin største utstrekning fra Snæfellsnes til Øst-Island, i rett linje 500 km.; derimot er den største avstand mellem syd- og nordlandet ikke mere enn ca. 300 km. (fra Dyrhólaey til Dalatá). Omkrets-linjen er således elliptisk. Landets overflateform er meget uregelmessig. Midtlandet er en bergslette på ca. 700—800 m. høide; over den hever sig høiere fjell, og gjennem utløpere går fjell-marken frem til kystene, og ut imellem fjordene. Den nordvestlige del av Island, nord for Breiðifjørður og vest for Húnaflói, er bare ved et smalt eid landfast med hovedlandet.

Havet.

Polarcirkelen går over landets nordligste odder; men strømforholdene gjør at havet er koldest utenfor Øst-Island. Nærmest kystene er der et belte med dybder inntil 200 meter. Dette belte har sin største bredde på vestsiden. Ved sydkysten er det smalt og faller bratt ned til de store dyp. Inn i dette belte skjærer der sig mange viker; av dem er Islands fjorder og bukter en direkte fortsettelse.

I en dybde av 500—600 meter finnes der bergrygger, både i retning fra Vest-Island mot Grønland, og fra Øst-Island over Færøene henimot Skotland.

På sin vei mot øst over Atlanterhavet støter Golfstrømmen imot denne undersjøiske bergkjede og bøies inn mot Island, hvor den først nærmer sig kysten langt i sydøst, mellem Eystrahorn og Vestra-horn. Derefter går den mot vest langs sydkysten. Den bøier mot nord utenfor Reykjanes; men en stor del av den bøies riktignok *fra* landet igjen på grunn av den lange undersjøiske bergkjede, som fortsetter Reykjanes mot vest. Den gren av strømmen som holder sig til kysten, går mot nord langs vestlandet, bøier så, utenfor den nordvestligste pynt, mot øst og går langs nordkysten. Her treffer man det eien-

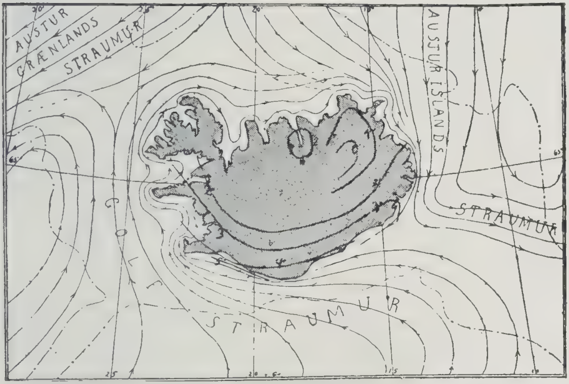
AUSTUR GRÆNLANDS STRAUMUR
AUSTUR ISLANDS STRAUMUR
GOLF STRAUMUR
STRAUMUR
30
25
20
15
10
65

dommelige forhold at Golfstrømmen snart er *i* og snart *under* havflaten. Når den er avkjølet til 4°, er det koldere vann fra Polarstrømmen lettere og flyter over den. Blir Golfstrømmen igjen varmere, kommer den ovenpå. Der står her en evig kamp mellem de to strømmer, og havet kan bestå av skiftende lag, som avvekslende dannes av hver av de to strømmer, fra overflaten og helt ned til bunnen. Golfstrømmen fortsetter sin vei mot øst og bøier endelig mot syd, utenfor Langanes, og går langs Øst-Islands kyst. Her er den blitt så avkjølet at den viser samme varmegrad som Polarstrømmen utenfor, men kjennes fra denne ved saltholdigheten. — Golfstrømmen går således rundt om Island.

Strømmen har stor betydning for landet;

uten den kunde mennesker knapt bo der. Den er grunnen til at årets middelvarme er 7—8° varmere enn den skulde være efter breddegraden. Forskjellige ting som Golfstrømmen fører med sig kastes op på kysten: drivtømmer, frø og andre «Golfstrøms-produkter».

Polarstrømmen kommer fra Ishavet og deler sig i to hovedgrener, den *øst-grønlandske* og den *øst-islandske* strøm.

Den *øst-grønlandske* gren sender sit kolde vann inn mot nordkysten og ofte følger da drivisen med, som undertiden blokerer nordkysten inntil sent på sommeren. Det hender at den tvinger hvalen foran sig, og helt op på kysten. Isbjørner følger stundom med på isen og går da ofte i land; de blir som regel skutt, innen de når at gjøre nevneverdig skade.

Den *øst-islandske* gren av den kolde strøm kommer fra havet nord for Island og går mot syd langs østkysten, hvor den tilsist støter mot Golfstrømmens varme vann; ved dette sammenstøt opstår den tåke som så ofte ligger over østkysten.

De eiendommelige varmeforhold i sjøen ved Islands kyster er grunnen til at plante- og dyrelivet i havet er forskjellig i de forskjellige kyst-strøk. Som eksempel kan nevnes at havets planter ved Øst-Island er nærmest beslegtet med de arktiske arter: ved det sydøstlige hjørne finnes et smalt blandingsområde, ved sydkysten nordatlantiske arter; og disse fortsetter også i Sydvest-Island, men derpå følger der et stort blandingsområde ved nordvest- og nordkysten, hvor de atlantiske arter mere og mere forsvinner og de arktiske arter tiltar, jo østligere man kommer på nordkysten.

I det varme vann ved sydkysten er torskens gyteplass, da varmeforholdene her er gunstige for utviklingen av eggene. Yngelen følger så med strømmen mot vest, og driver mot nord langs vestkysten og endelig mot øst langs nordkysten og derfra til Øst-Island.

Der er sterk bevegelse i tidevannet, især ved syd- og sydvest-kysten, hvor forskjellen mellem fjære og flo normalt er 4—5 meter, men *kan* bli meget større. Ved nord- og østkysten er forskjellen 2—3 meter.

Kystene.

Med undtagelse av sydkysten faller kystene steilt ned mot sjøen. I Øst-Islands og Nordvest-Islands fjordegne finnes der som oftest en smal strekning lavland ved selve bunnen av fjordene; men lengere ute er fjordsidene mere eller mindre bratte. Innenfor de store fjorder i Nord- og Sydvest-Island er lavlandet ofte nokså bredt, bredest ved bunnen av Faxaflói. I sydlandets vestlige del er Islands største lavland, mellem Reykjanes-bergkjeden og Eyjafjallajøkull. Dette lavland har før vært havbunn, og i den tid har der vært fjorder på sydkysten. Ved Eyjafjøll er lavlandsbeltet smalt, men blir så igjen bredere østefter og når mot øst til Hornafjørður. Den østlige del av sydkysten, fra Mýrdalur til Suðursveit, er sandet, og hovedsakelig dannet av elvene og jøklene, som i forening med vulkanske utbrudd har fyllt sydlandets fjorder.

De andre kyster er rike på fjorder. De største er i Sydvest-Island: Faxaflói, Islands bredeste bukt, og nord for den Breidifjørður, som er lengst af alle islandske fjorder og tillike meget rikere på øer enn nogen annen fjord i landet. Nordvest-Islands fjorder er smale og forholdsvis lange, den største av dem er Isafjarðardjúp. I Nord-Island er der flere store fjorder: Húnaflói, Skagafjørður, Eyjafjørður og andre. Av Øst-Islands fjorder er Reyðarfjørður den største.

Fjellene.

I fjordegnene, f. eks. i Øst-Island og Nordvest-Island, kan man tydelig se hvorledes bergene er bygget op av lag som ligger omtrent vannrett. Mange steder kan man på bratte kyster følge

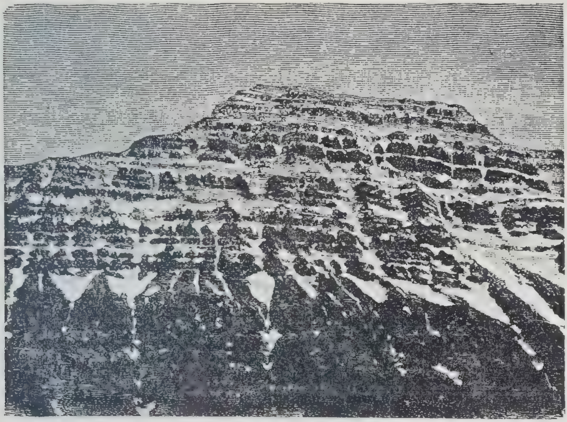

Hólmafjall ved Reyðarfjørður (østlandet). Det hvite er sne.

lagene, det ene oppå det andre, helt fra havet og op til det øverste av berget. Det vanligste er dog at der øverst sees et loddrett, nakent klippebelte, dannet av flere lag, mens der fra den nederste kant av klippebeltet og ned til foten av berget strekker sig en skrånende li, hvis overflate enten er bevokset eller også dekket av løs sten. «Kollete berg» forekommer også, men sjeldnere.

De omtrent vannrette lag i bergene er dannet av lava. De samme lag kan følges gjennem mange berg, skjønt de er blitt skilt gjennem de senere dannede fjorder og daler. I en tidligere jordperiode har der strakt sig et stort basalt-land fra Skotland over Færøene og Island til Grønland. Dette store land opstod, lag efter lag, ved gjentagne vulkanske utbrudd. Imellem utbruddene har der vært lengere fredelige tidsrum, og i Island finnes mange steder et minne om store skoger, som den gang har vokset her. Det er dels bladavtrykk i lerlagene, og dels hvad islendingene kaller *surtarbrandur* hvor trestrukturen kan sees, eller *mókol* (brunkull), hvor trestrukturen ikke skjelnes. Dengang har der vokset store trær her, både nåletrær og løvtrær, og dessuten en islandsk vinstokk, og klimaet var så mildt at årets middelvarme har vært 10 ° C. Senere blev klimaet kjøligere og kjøligere: istiden eller istidene nærmer sig. De store, tunge ismasser trykker på basaltlandet, hvor fjord- og daldannelser allerede for lenge siden var begynt. Nu utdypes alle senkninger, og en mengde nye daler kommer til. Basalt-platået blir tilsist helt gjennemskåret av fjorder og dalkløfter. Store deler forsvinner, og omsider er der bare rester tilbake av dette veldige land, vesentlig Færøene og Island. — Når isen er smeltet bort, viser overflaten sig med sine eroderede berg, daler og morèner. Fjordene er enten en fortsettelse av dalene, eller spalter og senkninger (som f. eks. Faxaflói).

Den vulkanske virksomhet har holdt sig i Island inntil nutiden, og der finnes ennu, likesom i tertiærtiden, de eiendommelige *spalte-utbrudd.* Spaltene har bestemte retninger. I den sydlige del av landet er deres retning fra NØ til SV, men i Nord-Island omtrent fra nord til syd. Til de mest kjente spalter hører den gigantiske Eldgjá, som er 4—5 mil lang og strekker sig fra Mýrdalsjøkull gjennem ubygdene nord for Skaftártunga.

Fra Eldgjá er der flytt en uhyre masse lava nedover lavlandet syd for Skaftártunga. En annen spalte, hvor der finnes en mengde kratere, Laki's kraterrekke, ligger noget østligere; den strekker sig fra Vatnajøkull mot sydvest og opnår en lignende lengde som Eldgjá. Fra Laki er der flytt ennu mere lava enn fra Eldgjá. I nærheten av disse fryktelige ildsteder finnes der andre utbruddssteder f. eks. i selve Vatnajøkull, mot øst, og i Mýrdalsjøkull mot sydvest, hvor den berømte Katla hviler under jøkelen. Katla er en spalte i det isdekkede berg. Den har hatt utbrudd minst 14 ganger. Der flyter ingen lava fra den; men under utbruddet oversvømmes landet av en uhyre vannflom, og flommen fører med sig en mengde veldige jøkelstykker, som spalten har sprengt av sig. Dynd og sand fører den også med sig; og kysten vokser sig lenger og lenger ut. Det sies at efter ett av utbruddene var der tørt land hvor der dagen i forveien hadde vært 40 favners dyp. Under et sådant utbrudd føres asken ofte til andre land. Ved et utbrudd i 1625 skal den således være blitt ført til Norge. Ved det siste utbrudd i 1918 forandredes kysten øst for Vík i Mýrdalur betydelig. Og hvor Mýrdalssandur nu ligger, skal der før ha vært en blomstrende bygd, som Katlá begravet en søndag morgen.

Går vi lengere mot vest treffer vi Islands mest berømte vulkan, Hekla, med lengderetning fra NØ til SV. Den har hatt utbrudd 18 ganger, siste gang 1845; men der har senere (1878 og 1913) vært utbrudd i egnen nord for Hekla. Lavastrømmene er flytt i alle retninger fra Hekla og dekker nu store strekninger. Ennu lengere mot vest kommer Reykjanes med alle sine lavastrømmer. De er senere enn istiden; men de fleste av dem har flytt, innen Island blev funnet. På nordsiden av Faxaflói er Snæfellsjøkull, en gammel vulkan, som ikke har hatt utbrudd efter at Island blev bebygget. Noget østligere er det kjente Buðahraun, som av alle Islands lavamarker har den frodigste plantevekst.

Nordvest-Island har ingen nye utbrudds-

Hekla.

steder eller nye lavamarker, men i Nord-Island finnes der, i egnen nord for Vatnajøkull, mange slike, tildels av meget stor utstrekning. Ódáðahraun ligger her; det er Islands største lavamark, 3700 km.^{2} Av vulkanene her nord er Dyngjufjøll (med Askja) den viktigste.

Av de kegleformede vulkaner er der bare få i Island; av de flatt kuppelformede, som ellers ikke kjennes i Europa, er der omtrent tre ganger så mange. Den verdensberømte Hekla er en langstrakt bergrygg med kraterrekke i toppen. Store kratere (*eldborgir*), oftest i spalter, finnes i mengde.

Island er således dannet ved gjentagne utbrudd, som er begynt i den tertiære tid. Det er dannet av basalt, og basaltlaget er av omtrent 3000 meters tykkelse. I midten av landet hviler der store tufdannelser ovenpå basalten. Tufdannelsene opfattes på forskjellig måte, som morèner, vulkanaske o. s. v. Ovenpå tufdannelsene finnes doleritlava, som før har hatt meget større utbredelse.

Nutidens lava er basalt. Efter overflatens art skilles der mellem to sorter. Den ene er hellelava (*helluhraun*), hvis overflate er dannet av tynne plater som dekker over de indre, i regelen avlange hulrum, der likesom hulene dannes ved at de nedre lavalag vedblir med å strømme efter at overflaten er størknet. Disse lavamarker er lette å komme over. Den annen art lava har bølgeformet overflate, omtrent som den havet vilde få, hvis det størknet under storm. Den kalles på islandsk *apalhraun* og er ofte vanskelig å komme over med hest. — Lavaen størkner meget langsomt; det indre av den bruker mange år på å bli koldt. Basaltlavaen kan da dele sig op i sekskantede søiler som står loddrett på størkningsflaten; slik søilebasalt (*stuðluberg*) er almindelig i landet.

Hvad der er under basaltformasjonen i Island, vet man ikke. Muligens har der før tertiærtiden vært grunt hav, hvor Island nu ligger.

Søilebasalt.

I slutningen av tertiærtiden er landets overflate blitt gjennemfuret av elver, og der har dannet sig fjorder, daler og naturligvis berg. I istiden har der hvilt en høi jøkelkuppel over landet, og dens utallige utløpere har gjort fjorder og daler dypere. I midten av landet har isen vært omtrent 800 meter tykk, kanskje litt mere. Bergtopper har antagelig flere steder raget op over isen, og ute ved kystene har der rimeligvis vært isfrie bergpartier. Havet har stått høiere den gang enn nu; det kan man se av kystterrassene, som finnes i en høide av ca. 100—200 meter.

På landets nuværende overflate ser man overalt merker efter istiden, hvor disse ikke er blitt skjult av postglaciale basaltiske lavamarker. Der finnes således jøkelfjorder, som er dypere innerst enn lenger ute (på grunn av gletscherens eroderende virksomhet), jøkeldaler med sjø i den indre del og foran sjøen morénegrus-dynger, og endelig skurestriper som viser gletscherens strømretning.

Ovenpå det grå jøkeller hviler så nutidsdannelsene. På lavlandet mosedannelser med tykkere eller tyndere torvlag, som vesentlig er dannet av myrmose og andre myrplanter. De fleste steder finnes der levninger av bjerk, især i det nederste torvlag.

På somme steder, ofte like nedenfor fjellene, finnes der en eiendommelig brunlig jord under grønnsværet; den er dannet av mange ting, f. eks. vulkanaske og det fine støv som vinden har feiet av morénene. Hvor denne slags jordbund finnes, er overflaten sterkt og uregelmessig tuet. Ved sandflukten blir undergrunnen blottet mange steder, og andre strøk blir dekket til.

De varme kilder står i forbindelse med den vulkanske virksomhet. De finnes oftest i sprekker som er fremkommet ved forandringer i jordskorpen. Mest kjent av alle varme kilder i Island er Geysir i Haukadalur i Syd-Island. Den kan vel regnes for verdens mest berømte varme kilde;

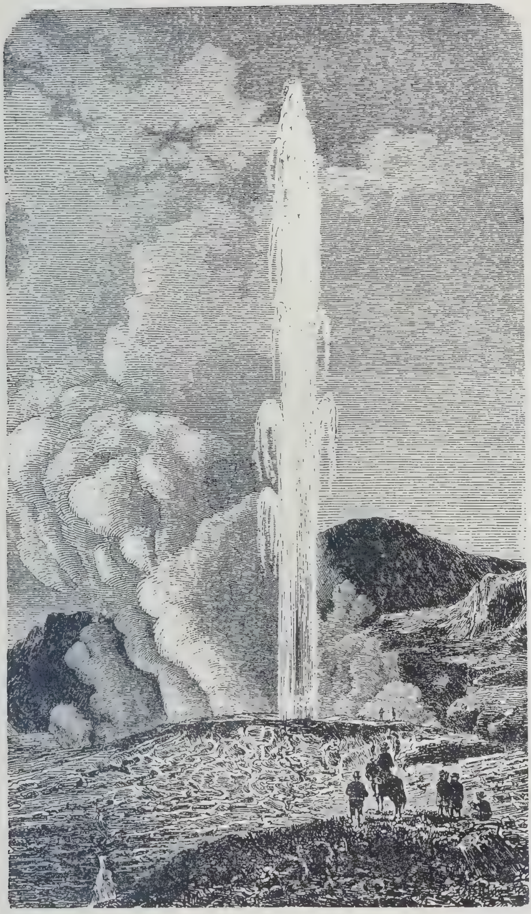

Geysir i utbrudd.

de andre har fått navn efter den og kaldes «geysere». Men der er større varme kilder både i New Zealand og ved Yellowstone River. Rundt om Geysir har der dannet sig en skål av kiselsinter. Den er nokså høi og omtrent 17 meter i diameter; nedentil ender den i et rør som er 22 meter langt og omtrent 3 meter i diameter. Vannet i skålen er omkring 80° i overflaten, men varmere lenger nede. Når der er utbrudd fra skålen, stiger der en mengde damp op igjennem vannflaten, og med dampen følger en vannsøile som er 30—40 meter høi og 120—130° varm. Vannsøilen sees tydelig gjennem dampen, og der kommer den ene efter den andre. Under utbruddet stiger vannet i skålen, og koker over. Tilsist faller det hele, skålen tømmes, og man ser det nedadgående rør. Efter nogen tid fylles skålen igjen, og der hersker nu fred og ro som før.

Rundt om Geysir er der 50 andre varme kilder. Der er i det hele en mengde slike i Island, antagelig flere enn i noget annet land. Foruten Haukadalur-kildene finnes der mange i Ølfus og Borgarfjørður i SV-Island, på Hverávellir og i Reykjahverfi i N-Island.

I forbindelse med de varme kilder kan de mineralske nevnes. Av dem er Rauðamels «ølkelda» mest kjent.

Jøkler.

Likesom Island har mere av vulkaner og varme kilder enn Europas andre land, har det også meget større jøkeldekkede arealer. Det samlede jøkel-område er mellem 13 000 og 14 000 km.^{2}. Den største av alle breene er Vatnajøkull: 8 500 km.^{2}, den er således større enn alle de andre tilsammen. De store jøkler finnes, hvor høilandet hever sig sterkest, d. e. i retningen fra Hvammsfjørður i vest til Hornafjørður i øst; på denne linje ligger Vatnajøkull (østligst). Det er en kuppelformet jøkelmasse som dekker landets høieste partier. Fra den utgår en mengde gletschere, og (mot syd) Islands høieste fjell, Øræfajøkull (2119 meter).

Det sydøstlige hjørne av Vatnajøkull ligger på Breiðumerkursandur i nærheten av havet. Mot vest finnes andre jøkler nær kysten (sydkysten): Som Mýrdalsjøkull og Eyjafjallajøkull. På vestkysten er Snæfellsjøkull, og i Nordvest-Island ligger Drangajøkull. Nord-Island har bare få og små jøkler; i Øst-Island finnes der også somme, øst for Vatnajøkull.

Islands råkolde klima er heldig for jøkeldannelsen. Som eksempel kan nevnes at Vatnajøkull går meget lavere ned på sydsiden, hvor sjøen er nær, enn på nordsiden. Snelinjens høide

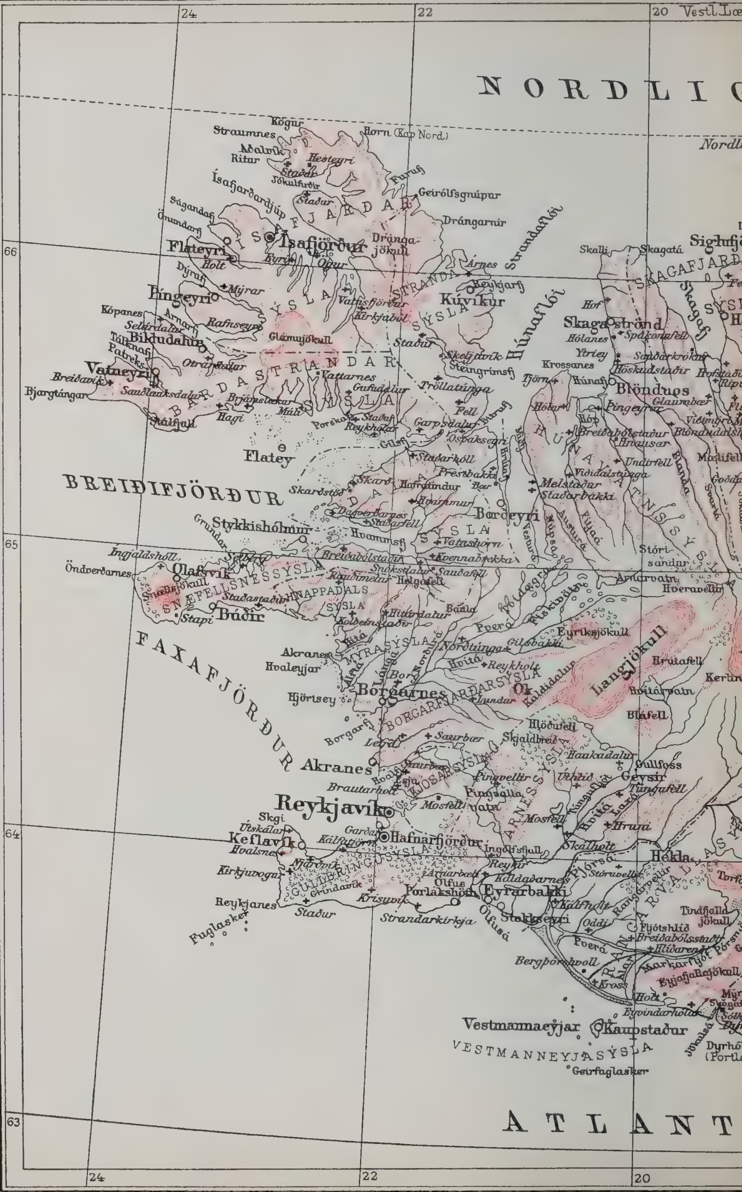
24
22
20 Vestl.Læ
66
65
64
63
NORDLIG
Nordl
Kögur
Straumnes
Horn (Kap Nord)
Aðalvík
Ritur
Hesteyri
Staður
Jökulfirðir
Furuf
Ísafjarðardjúp
Staður
Geirólfsgnúpur
Súgandaf
Önundarf
ÍSAFJARÐAR
Drángarnir
Strandaflói
Ísafjörður
Dránga-jökull
Flateyri
Holt
Eyri
Ögur
Árnes
Dýraf
Mýrar
STRANDA
Reykjarf
Þingeyri
ÝSLA
Vatnsfjörður
Kúvíkur
Kirkjuból
SÝSLA
Kópanes
Arnarf
Rafnseyri
Selárdalur
Bíldudalur
Glámujökull
Staður
Skeljavík
Húnaflói
Tálknaf
Patreks
Otradalur
BARÐASTRANDAR
Steingrímsf
Vatneyri
Kattarnes
Breiðavík
Sauðlauksdalur
Gufudalur
Tröllatúnga
Bjargtángar
Brjánslækur
SÝSLA
Hagi
Múli
Fell
Stálfjall
Þorskaf
Staður
Reykhólar
Garpsdalur
Bitruf
Gilsf
Óspakseyri
Flatey
Staðarhóll
Hrútaf
BREIÐIFJÖRÐUR
Skarðsstöð
Skarð
Prestbakki
Hafratindur
Bær
DALA
Hvammur
Borðeyri
Dagverðarnes
Staðarfell
Stykkishólmur
SÝSLA
Grundar
Hvammsf
Vatnshorn
Ingjaldshóll
Setberg
Breiðabólstaður
Kvennabrekka
Öndverðarnes
Ólafsvík
Snóksdalur
Sauðafell
SNÆFELLSNESSÝSLA
Rauðimelur
Helgafell
Snæfellsjökull
Staðastaður
HNAPPADALS
Stapi
Búðir
SÝSLA
Hítardalur
Kolbeinsstaðir
Hítá
Bauula
FAXAFJÖRÐUR
Akranes
MÝRASÝSLA
Norðtinga
Gilsbakki
Hvaleyjar
Álftá
Norðurá
Hvítá
Reykholt
Lángá
Borg
BORGARFJARÐARSÝSLA
Hjörtsey
Borgarnes
Lundar
Ok
Kaldidalur
Borgarf
Leirá
Saurbær
Skjaldbreið
Akranes
Saurbær
Hvalf
Esja
KJÓSARSÝSLA
Brautarholt
Þingvellir
Þíngvalla vatn
Reykjavík
Mosfell
Skgi
Útskálar
Garðar
Keflavík
Kálfatjörn
Hafnarfjörður
Hvalsnes
Njarðvík
GULLBRINGUSÝSLA
Kirkjuvogur
Grindavík
Krísuvík
Ölfus
Arnarbæli
Þorlákshöfn
Reykjanes
Staður
Strandarkirkja
Fuglasker
Ölfusá
ÁRNESSÝSLA
Ingólfsfjall
Reykir
Kaldaðarnes
Eyrarbakki
Stokkseyri
Mosfell
Tungufljót
Hvítá
Laxá
Hruni
Skálholt
Úthlíð
Haukadalur
Geysir
Gullfoss
Tungafell
Hlöðufell
Langjökull
Blafell
Hvítárvatn
Hrútafell
Kerlin
Eyríksjökull
Fiskivötn
Arnarvatn
Hveravellir
Stóri-sandur
Þverá
Bláá
Hvítá
Flóagafl
Þjórsá
Stóruvellir
Hekla
Rangárvellir
RANGÁRVALLASÝSLA
Torfa
Kálfholt
Oddi
Fljótshlíð
Tindfjalla jökull
Breiðabólsstaður
Hlíðarendi
Þverá
Bergþórshvoll
Markarfljót
Eyjafjallajökull
Kross
Holt
Eyvindarhólar
Skógar
Sólheimar
Jökulsá
Mýr
Vestmannaeyjar
Kaupstaður
VESTMANNEYJASÝSLA
Geirfuglasker
Dyrhól (Portla
ATLANT
Skalli
Skagatá
Siglufjö
SKAGAFJARÐ
Skagaf
SÝSL
Hof
Skagaströnd
Hólanes
Spákonufell
Ytriey
Sauðárkrókur
Krossanes
Höskuldsstaðir
Hofstaðir
Ríp
Tjörn
Húnaf
Blönduós
Glaumbær
Hólar
Hóp
Þingeyrar
Víðimýri
Breiðabólstaður
Blöndudalsh
Hnausar
HÚNAVATNSSÝSLA
Undirfell
Mælifell
Víðidalstunga
Blanda
Melstaður
Staðarbakki
Goðda
Fljótá
Austurá
Vesturá
Núpsá
Svartá

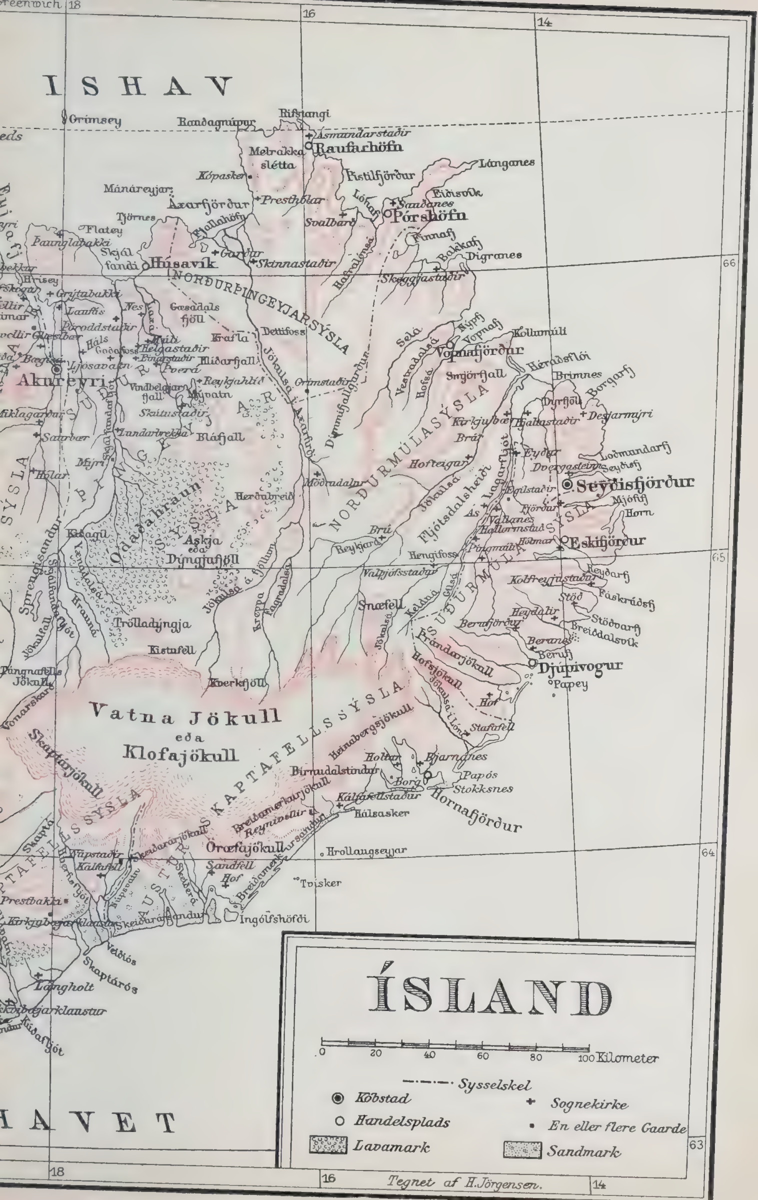

ÍSLAND
ISHAV
HAVET
Grímsey
Rifstangi
Raudagnúpur
Ásmundarstaðir
Raufarhöfn
Melrakka slétta
Kópasker
Langanes
Þistilfjörður
Mánáreyjar
Áxarfjörður
Presthólar
Lónafj
Sauðanes
Eiðisvík
Þórshöfn
Svalbarð
Tjörnes
Flatey
Fjallahöfn
Finnafj
Bakkafj
Digranes
Skjálfandi
Húsavík
Garðar
Skinnastaðir
Hafralónsá
Skeggjastaðir
NORÐURÞINGEYJARSÝSLA
Hrísey
Grýtabakki
Laufás
Nes
Gæsadals fjöll
Þóroddstaðir
Múli
Krafla
Dettifoss
Selá
Vopnafj
Kollumúli
Háls
Goðafoss
Helgastaðir
Einarstaðir
Hlíðarfjall
Vopnafjörður
Akureyri
Ljósavatn
Þverá
Reykjahlíð
Grímstaðir
Jökulsá í Axarfirði
Dimmifjallgarður
Vesturdalsá
Hofsá
Smjörfjall
Héraðsflói
Brimnes
Borgarfj
Vindbelgjarfjall
Mývatn
Skútustaðir
Dyrfjöll
Kirkjubær
Hjaltastaðir
Desjarmýri
SUÐUR ÞINGEYJARSÝSLA
Lundarbrekka
Bláfjall
NORÐURMÚLASÝSLA
Brú
Eyðar
Loðmundarfj
Saurbær
Mýri
Hofteigar
Dvergasteinn
Seyðisfj
Hólar
Möðrudalur
Egilstaðir
Seyðisfjörður
Ódáðahraun
Herðubreið
Jökulsá
Lagarfljót
Fljótsdalsheiði
Fjörður
Mjófifj
Ás
Vallanes
Horn
Kiðagil
Askja eða Dyngjufjöll
Brú
Reykjará
Hallormstað
Hólmar
Eskifjörður
Sprengisandur
Skjálfandafljót
Hrauná
Hengifoss
Þingmúli
Valþjófsstaður
Reyðarfj
Kolfreyjustaðir
Fáskrúðsfj
Jökulsá á fjöllum
Kreppa
Fagradalsá
Snæfell
Keldná
Gilsá
SUÐURMÚLASÝSLA
Stöð
Stöðvarfj
Heydalir
Breiðdalsvík
Jökulfall
Trölladyngja
Berufjörður
Beranes
Berufj
Kistufell
Jökulsá
Þrándarjökull
Djúpivogur
Papey
Þúngnafells Jökull
Kverkfjöll
Hofsjökull
Vonarskarð
Hof
Jökulsá í Lóni
Stafafell
Vatna Jökull eða Klofajökull
Skaptárjökull
Heinabergsjökull
SKAPTAFELLSSÝSLA
Holtar
Bjarnanes
Birnudalstindur
Borg
Papós
Stokksnes
Hornafjörður
Breiðamerkurjökull
Reynivellir
Kálfafellstaðir
Hálsasker
Skaptá
Núpstaðir
Kálfafell
Skeiðarárjökull
Öræfajökull
Breiðamerkursandur
Hrollaugseyjar
Sandfell
Hof
Tvísker
Prestbakki
Hverfisfljót
Núpsvötn
Skeiðará
AUSTUR
Ingólfshöfði
Kirkjubæjarklaustur
Skeiðarársandur
Veiðiós
Skaptárós
Langholt
Kirkjubæjarklaustur
Kúðafljót
Greenwich 18
16
14
66
65
64
63
0 20 40 60 80 100 Kilometer
Sysselskel
Köbstad
Sognekirke
Handelsplads
En eller flere Gaarde
Lavamark
Sandmark

Tegnet af H.Jörgensen.

på nordsiden er 1 300 meter, men på sydsiden ikke mere enn 610 meter. Snelinjen går lengst ned i Nordvest-Island; der finnes den i 400 meters høide. I kolde somrer kan sneen ligge på fjell som normalt skulde være snefri i årstiden, og om vinteren er der på flere steder fare for skred, når der under visse vindretninger har samlet sig masser av sne i fjellene.

Elver og sjøer.

Der er en mengde elver og bekker i Island, idet hver dal, hvor liten den enn er, har sitt vassdrags-nett: en hovedelv som faller i dalens lengderetning, og flere eller ferre bielver, hvis fall er loddrett på dalens lengderetning. På grunn av landets heldning er der sterk strøm i de fleste av elvene, og der finnes en mengde fosser. Vannrikdommen skifter sterkt efter årstidene. I snesmeltningsperioden styrter villbekkene i rasende fall nedover liene, hver liten bekk blir i denne tid til en stor å. Om sommeren er vannstanden som regel lav, og lavest i vintertiden. Efter vannets farve deles elvene i to slags: det ene med klart vann, og det andre med jøkelvann, som er næsten melkehvitt — derav kommer navnet *Hvítá* på store jøkelelver. De islandske elver er ikke seilbare med undtagelse av det nederste løp i de største av dem.

Den høilandsrygg, som Islands jøkler hviler på, danner vannskille mellem Nord- og Syd-Island. I Nord-Island går de største elver rett mot nord, men på Sydvestlandet har de sydvestlig retning, — som Islands lengste elv, þjórsá. Dens kilder er langt mot nord på Sprengisandur og i det nordøstlige hjørne av Hofsjøkull, forholdsvis kort vei fra kildene til Hjeraðsvøtn som munner ut i Skagafjørður på nordlandet. þjórsá er 207,76 km. lang. En annen av Syd-Islands elver, Markarfljót, oversvømmer en bred dal mellem Eyjafjallajøkull og Fljótshlíð og har dannet et stort delta, Landeyjar. Lengere mot øst, på sandstrekningene eller jøkelgrusflatene, er elvene korte og kan skifte leie. Her er Jøkulsá på Breiðumerkursandur, Islands korteste og verste elv. I Øst-, Nord- og Sydvest-Island finnes der somme større elver, som har sitt utspring i det indre høiland. I NV-Island er vassdragene små.

Elvene er til adskillig besvær for samferdselen; mange steder, hvor der ennu ikke finnes broer, må ferje holdes. Men nogen nytte har man da av elvene; de tjener til overrisling av enger, og mange er rike på ørret og laks. Dessuten kan vannkraften på forskjellige måter komme til anvendelse.

Almannagjá på Þingvellir. Med Øxarárfoss over lagdelt basaltlava.

I Island er der en mengde sjøer. En stor del av dem stammer fra istiden; her og der ligger de i grupper, som f. eks. på Arnarvatnsheiði og på sydvest-siden av Vatnajøkull. Nogen steder er sjøene dannet ved senkning av landet, eller de er lagunedannelser.

Þingvallavatn er Islands største sjø, 120 km.², med dybder på over 100 meter. I dette vann ligger øen Sandey, som er et gammelt krater. Til denne sjø og til lavamarken ved dens bredder er et av islendingenes helligste minner knyttet:

Minnet om det gamle alting. Ennu finnes ruiner av høvdingenes tingboder.

Avløpet fra þingvallavatn er Sog, som sammen med Hvítá danner Ølfusá.

I Nord-Island ligger det grunne Mývatn med sine mange kraterøer.

Sjøene er gjennemgående rike på ørret.

Klima.

Klimaet er koldtemperert ø-klima: Sommeren er forholdsvis kold og vinteren forholdsvis varm. I *Syd- og Sydvest-Island* er værlaget nordatlantisk og karakteriseres ved stormbyger og regn og meget ustadige værforhold. I vintertiden går den ene cyklon efter den annen over landet i østlig retning. Det vanlige er at vinden springer om fra øst, gjennem syd og vest til nord. Det forekommer også at den springer om den omvendte vei. Vinteren er ofte så snefattig at den største del av lavlandet står snefri i lange tider, og undertiden så mild at der knapt kommer tele i jorden. Men det hender også at marken er dekket av dyp sne det meste av vinteren, og ofte er det så koldt at frosten går $1^1/_2$ meter ned i jorden. Våren er i regelen kold, eller det skifter med kolde og varme perioder. I de varme begynner gresset å gro, og i de kolde visner det igjen. Undertiden er der mangel på regn i den tid plantene skal vokse, og så vil skjebnen at der flere ganger kommer regn nettop når bonden skal til med å tørke sitt høi. I Syd- og Sydvest-Island er det slett ikke så sjelden at det faller vanskelig å få høiet tørt.

I Øst-Island og Nord-Island har værlaget en helt annen karakter. Det er mere stadig, og ikke så typisk «ø-klima» som i Syd-Island. Vinteren er i regelen koldere og rikere på sne — og på langvarige snestormer — enn Syd-Islands vinter. Sommeren er også koldere i nord enn i syd, men til gjengjeld tørrere.

I et så stort land som Island er der naturligvis betydelig forskjel på innlandets klima og kystenes. Inne i landet har klimaet kontinentalt preg: Kold vinter og varm sommer. Mellem fjellene kan varmen flere steder stige nokså høit på solklare sommerdager.

Nedbøren er meget rikere i Syd-Island enn nordpå. I Vestmannaeyjar (Syd-Island) er den 127 cm., mens den ikke er mere enn 37 cm. i Grimsey (Nord-Island).

Golfstrømmens nærhet er årsaken til at årets middelvarme er 7—8° høiere enn den skulde være efter bredden: nemlig 2,5°. Sommerens er 8,7° og vinterens ÷ 2,4° for hele landet. I Nord-Island er sommerens middelvarme $6^{1}/_{2}$—8°, men i Syd- og Sydvest-Island 9—10°.

Tordenvær er sjeldne, almindeligst i den sydlige del av landet. Vakre nordlys er meget ofte å se.

Det hender ikke så sjelden at isen blokerer nordkysten langt ut på sommeren, som i slike år blir meget koldere enn sedvanlig. Forskjellen merkes over hele landet. I «isårene» er det vanligvis smått med gressveksten; men når isen endelig går bort, vokser gresset meget hurtig.

Planteriket.

Planteverdenen er fattig i Island som på de fleste øer. Dog er havalgefloraen forholdsvis langt rikere enn landfloraen, og havalgevegetasjonen er meget mere frodig enn vegetasjonen på land. All klippebund er bevokset med alger fra øverste flomerke og ned til omtrent 40 m. dybde. I fjæren kommer det sedvanlige grønnalgebelte øverst, dernest tangbeltet og nederst rødalgevegetasjon. Ved ebbegrensen begynner de store tare-arter, som danner tette og høie undersjøiske «skoger». Dypere enn tareskogene er der et belte med skorpeformede rødalger.

Ved pålandsvind kastes der ofte store dynger av tare op på kystene; og både sauer og hester går og eter av den. Selve fjæren er en skattet «gressgang» for sauene og især hvis den er rik på rødalger («søl»). Før i tiden anvendtes søl og islandsk mos (*fjørugrøs*) ofte til menneskeføde, — nu bare på nogen enkelte steder.

Når der kommer hårde vintrer efter dårlige somrer, brukes algene til kreaturfor, og om de anvendes i skjønsom blanding med vanlig for, kan de gjøre nytte. Nogen steder *samles* alger til vinterfor, og tørkes, eller behandles som «surhøi»: der graves fordypninger som fylles med friske alger og derefter dekkes til. Denne behandlingsmåte er opfunnet av en bonde i Nord-Island. Han har foret med «surtare» i over 20 år og det er lyktes særdeles godt for ham.

Ved stranden er der i regelen «sandvegetasjon», klippevegetasjon, strandenger o. s. v. Hvor jordbunnen er flat og vannet således ikke har fritt løp, dannes der myr, hvor planteveksten for det meste består av star-arter. Hvor jordbunnen er tør, vokser der især gress-arter, og flere steder også lyng. Men lyngheienes egentlige plass er skråningene i den nedre del av liene. Her kan lynget ha uhyre stor utbredelse. Liene er ellers bevokset med gressarter, så sant forholdene tillater det, — om der f. eks. er tilstrekkelig fred og ro for skred av sten- og grusmasser. I motsatt fall er stenet og ofte løs bunn det karakteristiske ved liene. Gressmarken, den dyrkede og den udyrkede, karakteriseres ved sin overordentlig friskgrønne farve. Gresset er meget tett, og ofte fint og lavt.

Island er egentlig utenfor skogbeltet, og der finnes bare kratt. Det vokser især på varme, beskyttede steder i dalene. De allerstørste kratt kan kalles skog (som f. eks. skogen på Hallormsstaður). Skogtreet er bjerk, og innimellem finnes rogn og pilarter. I Landnámaboken sies der at Island var skogvokset «mellem fjell og fjære». Dette må forståes på den måte at der fantes skog fra kysten og op til liene, og videre op efter liene, om forholdene var så rolige at bjerken kunde være i fred der. På de ytterste odder mellem fjordene som f. eks. Reykjanes og i Vestfjordene, har der aldri vært skog, eller nogen nevneverdig trevekst. I det indre høiland har der heller ikke vært skog.

Krattene er gått sterkt tilbake, mest på grunn av misbruk, men også på grunn av naturens barskhet. Når krattet er ødelagt, hender det at jordbunnen slår følge, og efter nogen tid er der ikke annet tilbake enn den stenete undergrunn.

På fjellene er der også fattig vegetasjon, dannet av moser, dvergpil o. s. v. Spredt voksende planter treffes helt oppe på de høieste fjell. Hvor der inne mellem fjellene finnes steder, som har nok av lys og varme, og le om vinteren, er der som oftest frodig vegetasjon.

Dyreriket.

Av land-pattedyr er der ytterst få som egentlig hører til landets fauna, da de fleste, som nyttedyr, er ført inn av mennesket. Reven er saktens kommet med drivisen, mens det vel ikke er utelukket at skogmusen har forvildet sig ombord på skibene som bar de første nybyggere til Island.

Husdyrene: Hester, kyr, sauer, geiter, høns, svin, hunder og katter er naturligvis ført over av landnåmsmennene, som for største delen kom fra Norge. Husmusen har fulgt med. Senere er så den brune rotte, og nu tilsist den svarte rotte, kommet med skibene. Rottene holder sig for det meste til havnestedene. Musen er utbredt over hele landet, undtagen i Øræfi-egnen, som omgis av store elver og sandstrekninger, jøkler og hav; der er også en del øer, hvor den ikke finnes.

Mellem hav-pattedyrene er der en mengde sel, mest i Breiðifjørður, hvor der drives regelmessig fangst paa den. Ellers treffes selen overalt langs kystene. Hvaler er der også; før var der mange av dem; men nu er de blitt få på grunn av all fangstvirksomheten.

I Island er der ingen krybdyr, og heller ikke frosk.

Fugleartene er mange, og vide spredt. De fleste er svømme- og vadefugler. Mange av dem (f. eks. heilo og spove) er trekkfugler, som kommer fra fjerne land. De sprer sig over landet ved ankomsten og finner passende steder for redene, slår sig så ned og er omgivelsene til glede med sin sang. Nogen av artene optrer mest enkeltvis, andre i store flokker: I «fugleberg» (som måker, svartfugl o. fl.) På fjellsjøer inne i ubygden er der mange steder en mengde svaner som skaper et eiendommelig liv i de tause omgivelser. Svaner holder også til i somme av kyststrøkene, slik i Gilsfjørður på Vestlandet, hvor store mengder er å se om sommeren.

På øene, og især i Breiðifjørður, er der et rikt fugleliv. Ærfuglen søker op på øene og lager sine simple reder, ofte så nær vannet, at sjøen ved flotid vilde ødelegge dem om ikke mennesket i forveien hadde ført dem høiere op. Der blir flere steder *bygget* reder til dem, ofte like ved husene. Av fugler på øene må ennvidere nevnes lunden, som graver sine reder i jorden. Den er gjenstand for fangst.

Der er ennu mange fugler som hører med til landskapsbilledet. Ravn er der nokså meget av. Ørnen skal være blitt sjelden i det siste. Rypene optrer stundom i forbausende stor mengde; til andre tider er de meget få.

Av fisk er der meget ved Islands kyster, —

mange arter også. Den viktigste nyttefisk er torsken, og de arter som er nærmest beslektet med den. Flyndre forekommer også i mengde (helleflyndre og rødspette o. fl.). I Vestfjordene fanges meget steinbit (havkatt).

I elver, bekker og innsjøer er der, som før nevnt, en mengde ørret, og ikke så få elver har fått sitt navn av laksen som går der, og kalles Laxá.

Av lavere dyr er der mange. Myggene har gitt navn til Mývatn i Nord-Island; de finnes også ved mange andre sjøer, og i store mengder. Fiskefluen er almindelig; av biller er der ikke så få; humle (randafluga) finnes også. Sommerfuglene er små og uanselige; larvene gjør ofte betydelig skade på dyrkede gressmarker og i bjerkekrattene. Regnormer finnes i jorden, og sandormer ved kystene; de brukes ofte som agn. I havet, nær kysten, er der en mengde dyrearter foruten de som før er nevnt: Krebsdyr, snegler, muslinger, sjøborrer, gopler o. s. v.

Mineraler og bergarter.

Island er fattig på mineraler, og de få som finnes, er ikke til megen nytte. Fjellene er bygget op av basalt. Gabbro har betydelig utbredelse i det sydøstlige hjørne av Island og er også funnet andre steder. Dolerit forekommer flere steder, liparitberg også. De kjennes på sin lyse farve (f. eks. Baula på Vestlandet).

Vakre zeoliter kommer fra Teigarhorn i Øst-Island, men kan også treffes mange andre steder. Der finnes dessuten bergkrystaller, alm. kvarts, kalcedon, jaspis, opal, kalkspat, feldspat o. fl. Kalk forekommer hist og her i spalter i basalten, men forekomsten er så ringe, og stedene ligger ofte så uheldig til, at det får ikke praktisk betydning. Magnetjernsten finnes i basalten; grafit er funnet ved Siglufjørður og Seyðisfjørður. Svovlkis forekommer flere steder, og myrmalm. I oldtiden blev myrmalmen anvendt til jernproduksjon. Der er også fundet kobber. Av dobbeltspat finnes der en del i Island, i størst mengde og best kvalitet i Helgustaðafjall ved Reyðarfjørður i Øst-Island. Her har minedrift vært i gang gjennem lang tid. Minen er statens eiendom, og for tiden er der statsdrift. De klare stykker har stor verdi og anvendes som bekjent til Nicols prismer.

Surtarbrandur er før nevnt. Lagene er overalt så tynne og uheldig beliggende at der ikke blir tale om minedrift. Hvor lagene er særdeles gode, kan de ha lokal betydning for et begrenset antall gårder.

De gamle svovlleier ved Krísuvík i Syd-Island og ved Mývatn i Nord-Island er næsten uttømt. Der finnes ennu svovl ved mange varme kilder, men meget sparsomt.

Folket.

Island er bebygget fra Norge og islendingene er for største delen efterkommere av nordmenn. En del av landnåmsmennene kom fra Stor-Britannien og Irland; de fleste var utvandrede nordmenn, men sammen med dem kom folk av keltisk oprinnelse fra Irland og Hebridene. I den senere tid har der vært en del innvandring til landet, især fra Danmark og Norge, men der har også vært utvandring, mest til Kanada.

Ved siste folketelling, 1920, var folkemengden 95 000; nu er den allerede litt høiere, og der skal ikke lang tid til, før den vil nå 100 000. Den 1. dec. 1910 var folkemengden 85 000. I løpet av 10 år var den altså tiltatt med 10 000, eller 1 000 årlig. Året 1801 var der 47 240 innbyggere i Island, så folketallet i 1920 var ikke mere enn fordoblet fra dengang. I 1924 skulde folkemengden i Island være 99 000. Både i Kanada og i De forenede stater er der mange islendinger; i Danmark er der heller ikke så få. Hvor mange der bor utenfor Island, er ikke lett å opgi med sikre tall; men 20—25 tusen vil antagelig nærme sig det rette. Vi kan således for tiden anslå islendingenes antall, i og utenfor Island, til henimot 125 000.

Ved folketellingen i 1920 var der i det hele 46 173 menn og 48 517 kvinner. Det er i byene og især Reykjavík, kvinnene er i overtall. På 1000 innbyggere var der i Reykjavík 463 menn, i de andre byer 471 menn og på landet 497 menn. Ifølge samme folketelling bodde en knapp tredjedel av folket i byer, og godt to tredjedeler på landet. I 1920 var folkemengden i Reykjavík 18 000, og der mangler således meget lite på at en femtedel av Islands befolkning bor i hovedstaden.

Alle islendinger kan lese og skrive. Der er i den senere tid gjort meget for den almindelige oplysning. I byene er der barneskoler med lang skoletid. Men på landet samles bygdens barn på den gård hvor plassen er størst, og får nogen ukers undervisning årlig. Den gode gamle skik at barna lærte det nødvendigste i sitt hjem, er næsten utdødd. Der er ennvidere ikke så få fortsettelsesskoler for gutter, realskoler (i Reykjavík, Akureyri og Hafnarfjørður) to kvinneskoler, en folkehøiskole i Borgarfjørður, to landbruksskoler, en teknisk skole, to handelsskoler, en navigasjonsskole, et lærer-seminarium og endelig et universitet. De fleste skoler er i Reykjavík.

Den voksende oplysning har ført meget godt med sig. Rensligheten er blitt større, og til boligforholdene stilles høiere krav enn før. På landet er de gamle islandske torvbygninger, med tømmergavl ut mot den åpne plass, ennu almindelige. I byene er de fleste bygninger av tømmer; men nye hus blir i den senere tid for det meste støpt av cement og sand. Den islandske sten egner sig dårlig til byggesten.

Den lutherske kirke er statskirke, men der hersker full religionsfrihet. Kirkens overhode er biskoppen, som bor i Reykjavík. Han styrer de kirkelige saker og under ham står så proster og prester.

Legevesenet styres av landphysicus som bor i Reykjavík.

Den øverste domstol er høiesterett i Reykjavík; den mottar sakene direkte fra underretten. I Reykjavík er byfogden dommer; politiet hører under en politimester; på landet og i de mindre byer er sysselmannen både dommer og politimester. I regjeringen sitter for tiden tre ministre, som deler arbeidet mellem sig. Lovgivningsmakten er hos altinget (to avdelinger) og kongen.

Fra 1. dec. 1918 er Island blitt anerkjent som suverén stat og har felles konge med Danmark. Foreløbig har Danmark fått bemyndigelse til å besørge Islands utenrikske saker.

Næringsveier.

Hovednæringsveiene er landbruk og fiskeri. Henimot $^2/_3$ av landets befolkning lever av jorden. Det islandske landbruk bygger i hovedsaken på gressavl og kvegavl. Akerbruk finnes ikke nu; men før blev bygg dyrket, især i den sydlige del av landet. Bygg modnes i Reykjavík og kunde for den saks skyld dyrkes ennu. Gressavlen drives på «tunene», den dyrkede og ofte innhegnede hjemmemark omkring gårdens bygninger. Tungressets hovedarter er sølvbunke, mark-rap og rødsvingel, og nogen steder hveinstrå-arter. Flere steder blir engene overrislet og på slike marker fåes både meget og godt høi. På de typiske overrislings-enger av beste sort består vegetasjonen utelukkende av gulstar (Carex Lyngbyéi), som hovedsakelig kjennes på Island og Færøene, men også er funnet i Norge. Ellers drives slått på de almindelige myrstrekninger; der er vegetasjonen mere blandet, men for største delen består den av Carex Goodenoughii.

Hvad husdyravlen angår, er der som regel mest av sauer på gården, dernest kommer hester; av kyr er det minst. Svin og geiter finnes nogen få steder, høns oftere, ender sjelden. Hestene er små og ligner fjordrasen i Norge; utvilsomt stammer de fra den. Gårdene er som regel meget store. Foruten dyrket «tun» og dyrket og udyrket «eng» er der vide strekninger, som anvendes til beitemark, både nær gården og lengere borte. Til en gård hører ofte stort beiteland oppe mellem fjellene. Der går sauene om sommeren, og før fantes det setrer deroppe.

Fiskeri har islendingene alltid drevet, først fra åpne båter, senere fra kuttere og nu tilsist fra motorbåter og trawlere. Islendingene er dyktige sjøfolk og fiskere. Som bekjent finnes ved Island en an de beste fiskebanker i det nordlige Atlanterhav. Der fanges især torsk, som nu saltes til utførsel; før blev den også lufttørret og da både anvendt i selve landet og utført. Dessuten fanges hyse, helleflyndre, sild o. s. v., foruten laks og ørret.

Handel.

Der er nogen innenlandshandel, mest byttehandel mellem fiskere og bønder. Handelen med utlandet er betydelig. Der handles mest med Danmark, England, Norge og Sverige. Til landet føres f. eks. næringsmidler (mest kornvarer og kolonialvarer), industrivarer (mest fra Danmark), kull og salt (fra England), tømmer (fra Norge). Utførte varer: Torsk, sild, tran o. s. v., og landbruksprodukter (hester, sauekjøtt, ull, m. m.) I året 1916 blev der utført mest til England, Norge, Spania, Sverige og Danmark.

I året 1913 var verdien av innførte varer kr. 16 717 734 og av utførte kr. 19 128 143; men i 1919 var de innførte varers verdi steget til kr. 62 565 532 og de utførte varers til kr. 75 013 584. Som regel føres der mere ut enn inn, da Island er et landbruks- og fiskeriland.

Veiene i Island er gjennemgående dårlige· Kjøreveiene er sparsomt utbredt, og der finnes ingen jernbaner. Der er bygget broer over ikke så få elver. Forbindelsen mellem de forskjellige landsdeler skjer ved kystdampere. Posten går dels med dampbåtene og dels med ridende eller kjørende postbud.

Industri finnes næsten ikke, når forskjellige slags håndverk undtas. Husfliden som før spilte en stor rolle på landet, er gått sterkt tilbake.

Reykjavík.

Reykjavík er rikets hovedstad. Her samles altinget årlig i februar, og her bor ministrene. Her er også universitetet og som før nevnt flere skoler, riksbiblioteket, arkivet, nasjonalmuseet, naturhistorisk museum o. s. v., dessuten nogen små og få hospitaler.

Reykjavík.

Like utenfor byen er et sanatorium for brystsvake (Vífilstaðir), et hospital for spedalske (Laugarnes) og et sindssykeasyl (Kleppur). Nylig er der reist et elektrisitetsverk utenfor byen ved Elliðaár.

Ut fra byen går fire hovedveier (kjøreveier): En over Hafnarfjørður til Reykjanes-bygdene, to til lavlandet i Syd-Island og den fjerde til Mosfellssveit og Kjalarnes. Dessuten er Reykjavík midtpunkt for kystfarten og et centrum for forbindelsen med utlandet. Den er landets største handelsby og største fiskeby.

Reykjavík strekker sig over stort areal, hovedsakelig langs sjøen, retning fra øst til vest. Husene er gjennemgående lave og skilt fra hverandre. De fleste av dem er bygget av tre og kledd med bølgeblikk for brandfarens skyld. Nogen hus f. eks. altingshuset, er bygget av dolerit; men nu opføres, her som annetsteds, de fleste nye bygninger ved å støpe murene av sand og cement, og man er begynt å bygge hus på flere etasjer.

Der går fra gammel tid en hovedvei igjennem byen fra øst til vest (Laugavegur), i nogen avstand fra stranden. Fra denne hovedvei løper der så gater og stier, mest i sydlig retning; men byens utstrekning fra nord til syd er gjennemgående liten. Gatene er i regelen smale og dårlige og egner sig ikke til den automobiltrafikk, som for tiden drives. De fleste er gruset og om de ligger nogenlunde vannrett, er de næsten ufarbare i langvarig regnvær. En liten brøkkdel av gatene er blitt makadamisert, og med tiden vil de vel alle sammen bli behandlet på den måte. Brolegging kjennes knapt, enda landet er så rikt på sten, — annet enn fra få forsøk.

I gatene er der nedlagt kloakkrør, vannrør og elektriske ledninger. Til en del av telefontrådene og ledningene fra elektrisitetsverket er der reist stolper.

På avstand tar byen sig bra ut, især fra havet. Den står på to bakker, som skråner svakt. Det lave land mellem bakkene har før vært en liten fjord. Levningene av fjorden er byens «tjern», som er skilt fra havet ved et temmelig bredt strandbelte, hvor midtbyen står. Avløpet fra tjernet, «Lækurinn» (bekken), har sitt løp under Lækjargata.

Østbyen står på den østlige bakke, på hvis høieste punkt der finnes et utsiktstårn (Skólavarða). Av bygninger i østbyen kan nevnes: Domhuset, kommuneskolen, latinskolen, ministerialbygningen, biblioteks- (arkiv- og museums-) bygningen, frimenighetskirke m. m.

Midtbyen begrenses mot øst og vest av bakkene, mot syd av tjernet og mot nord av havet (eller havnen). Her finnes domkirken, altingshuset, bankbygningene, posthuset, telefonbygningen, Det islandske dampskibsselskaps bygning og mange forretningsbygninger. Foran altingshuset er der en åpen plass (Austurvøllur) med Bertel Thorvaldsens statue.

Vestbyen står på den vestligere bakke. Øverst oppe er der en kirke, en skole og et hospital som alle tilhører den katolske misjon. Navigasjonsskolen står også der.

Innseilingen begrenses mot vest av Akurey og Effersey, mot øst av Engey. Effersey forbindes med land ved den vestlige havnemolo; den er bygget på en landstrimmel, som ved fjære sjø ligger tør. Fra denne landstrimmel går der en annen i vestligere retning til Akureyjarhólmar. Disse landstrimler er levninger av gammelt land,

Reykjavík. Lengst tilvenstre inne på billedet, sees domkirken, og tilhøire for dens tårn Altingshuset.

som havet efterhånden har ødelagt. Også på Seltjarnarnes, vest for byen, merkes havets ødeleggende virksomhet, idet der på nessets sydside ved fjære sjø blottes store strekninger torvland, som naturligvis før har vært tørt land; og Seltjørn, som Seltjarnarnes er opkalt efter, var tidligere en innsjø, men er nu blitt en bukt på nessets vestside.

Reykjavíks omgivelser mot syd og øst er mest grusflater, åser og torvmyr. Det er blitt til stor pryd for byen at myrene fra tjernets innerste del, mot øst, forbi vest- og sydsiden av den østlige bakke, er forandret til grønt gressland.

Er omgivelsene noget triste, så er til gjengjeld utsikten herlig; fjorden utenfor ligger innrammet av høie og lange fjellkjeder.

Byen Reykjavík er ung; dens saga går ikke lengere tilbake enn til den siste del av det 18. århundre. Men byggegrunnen er gammel nok: byen står der hvor Islands første og mest berømte landnåmsmann, Ingólfur Arnarson reiste sin gård Reykjarvík.

ISLANDSKE SMÅSKRIFTER NR. 3. UTGITT AV DEN NORSKE
FORENING NORDEN VED FREDRIK PAASCHE

SIGURÐUR NORDAL

UTSIKT OVER ISLANDS LITTERATUR

I DET 19. OG 20. ÅRHUNDRE

OVERSATT AV FREDRIK PAASCHE

OSLO 1927
FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)

Printed in Norway

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

FORORD

«Islands Litteratur i det 19. og 20. Århundre» er det tredje i rekken av «Islandske Småskrifter», som den norske forening Norden gir ut, i samarbeide med den tilsvarende islandske forening, «Norræna félagið», stiftet i Reykjavik høsten 1922.

Professor Nordal skrev dette arbeide i 1924. Det er oversatt fra forfatterens islandske manuskript.

For den som vil vite mere om emnet, er ypperlig kunnskap å finne i Nordals «Islenzk Lestrarbók».

Fredrik Paasche.

Det har ofte været sagt at islandsk sprog og litteratur oplevde en gjenreisning ved år 1800. Og der er noget i det. På Island — som annetsteds i Europa — blev det 19. århundre en stor tid for litteraturen, takk være impulser både fra islandske fornskrifter og fra utenlandsk åndsliv. Men «gjenreisning» får vi her ta i en nokså særegen mening. Det 18. århundres islandske litteratur kunde trenge å utvikles, både hvad stoffet og formen angår; men den var på ingen måte nogen ruin. Hverken det 19. århundre eller noget annet tidsrum av den islandske litteraturs historie blir riktig forstått, om man ikke gjør sig rede for den ubrutte sammenheng i litteraturen, fra landnåmstiden og ned til våre dager. Ikke nok at islendingene alltid har kjent verkene fra svunne århundrer, har skrevet dem av og lest dem: de har også uten avbrytelse tilfoiet nytt i samme ånd. Et levende vidnesbyrd om denne sammenheng i litteraturen er det at ennu kan hvert barn i landet uten vanskelighet skjønne viser og kvad fra det 10. århundre; og hver eneste ny vise som blir laget, følger ennu de regler for bokstavrimet som blev iakttatt for 1000 år siden.

Her blir der bare gjort rede for hovedtrekkene i utviklingen. Om litteraturen før 1300 er det unødvendig å tale, alle kjenner til den. Men ved år 1300 blir fyrstedråpaen pludselig borte, efterat islendingene i fulle 300 år har været alene om å dyrke dens kunst. Det betyr ikke at diktningen ophører å være til, den bare slår inn på nye baner. Før hadde kvadene med religiøst innhold været en liten gren av den drottkvedede diktning, nu fortsetter de hvor fyrstedråpaen slapp. Sprog, stil og versemål er i stor utstrekning uforandret, enda der nu blev arbeidet for himmelsk lønn og ikke for jordisk. Den religiøse diktning fra 1350—1550 ruver mere enn alle fornkvadene som er bevart; og der blev kvedet ikke bare iherdig, men også dyktig. Den siste katolske biskop, Jón Arason (halshugget 1550), er tillike den siste store skald i katolsk tid. — Den gamle sagaskrivning dør med det 14. århundre; men annaler og riddersagaer skrives ennu i det 15. århundre, og uten avbrytelse blir eldre bøker avskrevet. Og samtidig som sagaskrivningen slutter, begynner «rimerne» (*rímur*), disse merkelige sagasangene om islandske og utenlandske emner. Rimernes kunst kan sies å ha holdt sig uforandret fra midten av det 14. århundre til våre dager, «rimeflokker» finnes i hundrevis og fra alle tider. — Reformasjonen så en stund ut til å kunne bli farlig for sammenhengen. Dansk og tysk innflytelse var sterk i tiden, og de første lutherske salmediktere hadde mere tanke for rettroenheten enn for sproget og de metriske regler. Men dette rettet sig snart. I 1540 blir der trykt en ypperlig islandsk oversettelse av det nye testamente, og i 1584 utkommer hele den hellige skrift på Hólar. Nye salmeskalder står frem, og lemper versemålene i de utenlandske salmer efter islandske regler for vers-kunst. Den katolske tids religiøse poesi støtter den eldste lutherske salmediktning, og i den merkelige *Vísnabók* (1612) står side om side: Lilja (fra omkr. 1350), kveder av Jón Arason, «rimer» med emne fra forskjellige bøker og endelig lutherske salmer og kvad. — I slutningen av det 16. århundre tar islendinger fatt på videnskapelig studium av fortiden (Arngrímur Jónsson 1568—1648); annalskrivning og historieskrivning begynner pány. I det 17. århundre har fornskriftene stor innflytelse på diktere og historieskrivere, også her kan der med god grunn tales om «gjenreisning». Århundrets største diktere er Hallgrímur Pétursson (d. 1674), forfatteren av de navngjetne *Passíusálmar* («Pasjonssalmer») som er kommet i 45 utgaver, og Stefán Olafsson (d. 1688). Begge disse menn fulgte i sin diktning veien som det forrige slektledd hadde gått, men lærte samtidig meget nytt av den gamle drottkvedede poesi og av Eddakvadene (Stefán Olafsson var den første som oversatte Völuspá til latin); og begges kveder er ennu i hvermanns munn på Island. I begynnelsen av det 18. århundre virker menn som biskop Jón Vídalín (d. 1720), forfatteren av «Vidalinspostillen», det mektigste islandske prosa-arbeide fra senere århundrer, og biskop Jóns frende lagmannen Páll Vídalín (d. 1727), fremragende forsker og ypperlig skald. I denne tid legges den faste grunn for Islands fortids forskning: det skjer gjennem Arni Magnússon (d. 1730), som testamenterer sin store samling av håndskrifter til Kjøbenhavns universitet.

*

Siste halvpart av det 18. århundre blir av flere grunner et av de merkeligste tidsrum i

Islands historie. Folket har verre kår enn nogensinne før. Alt ondt slår sig sammen: uår og vulkanske utbrudd, elendige handelsforhold (*einokunin*, monopolhandelen) og vanstyre av mange slags. En stund så det ut som om tiden skulde føre det drepende hugg — som om islendingene skulde bli borte av sagaen. Mange tusener døde av sult, og det kom på tale å flytte innbyggerne ut av landet og sette dem til å dyrke op Jyllands lyngheier. Men motet vil ikke forlate folket. Islendingene kjemper for sitt liv; og ikke nok med det: nu som før søker de styrke og trøst i lesning, diktning og forskning. På alle områder har folket ypperlige førere; og midt i verste nød reiser sig den fremgangsvilje i politiske og økonomiske saker som har holdt sig ubrutt inntil denne dag.

Når vi minnes landets stilling, og legger til at samtidens hele trang var rettet på «oplysning» og «nytte», da kunde det ikke forundre, om disse dagers islendinger hadde funnet at der var bruk for alt annet enn sprogrensking, diktning og historisk kunnskap. Og utvilsomt har somme ansett det nasjonale for å være en bisak. Få sa fra om det med rene ord; men de aller fleste av embedsmennene i dette tidsrum vennet sig til å skrive et stivt og danskfarvet sprog. Og når talen er om den islandske tunges vilkår i det 18. århundre, gjelder det oftest dette embedsmannsmål, enda det sprog bøndene talte, var både renere og rikere enn det som kom frem i de trykte bøker. Den utenlandske «oplysnings»-bølge hadde stor del i bedringen av folkets kår, og gjennem å øke menigmanns kunnskaper forberedte den en utvikling innenfor det litterære liv. Men dens direkte betydning for litteraturen blev ikke stor, dertil hadde den eldre litteratur for meget å si. Selv en mann som justitiarius Magnus Stephensen (d. 1833) — i flere måter landets første mann i tiden omkring århundre-skiftet — kommer aldri til å øve nogen dyptgående innflytelse. Han er både kunnskapsrik, ivrig og virksom, han har rådigheten over landets eneste trykkeri, men det skorter ham på nær føling med det folkelige, han er formeget forstandsmenneske og har ofte både det eldste og det yngste slektledd imot sig.

Til all lykke hadde Island også førere som forente den utenlandske samtids kultur med kjærlighet til nasjonaliteten, sproget og litteraturen. En slik mann var vice-lagmannen Eggert Ólafsson (1726—68), skaperen av oplysnings-bevegelsen mellem islendingene. Eggert var Islands første naturvidenskapsmann, og hans store *Ferðabók* danner grunnlaget for den videnskapelige utforskning av landet. Dessuten var han en betydelig dikter og brente av iver for alle slags fremskritt. Eggert strevde med å holde oppe de gamle bygdeseder, med å lære sine landsmenn å sette tæring efter næring, med å renske bokmålet og med i stort og smått å opflamme kjærligheten til fedrelandet. Men folket fikk ikke lenge nyte godt av ham. Han og hans hustru — de var nygifte — druknet på seilas over Breiðifjörður, på vei til sitt hjem. Menigmann kunde ikke forsone sig med at så mange forhåpninger skulde gå under, og folkesagn dannet sig om ham som om Olav Tryggvason: han hadde berget sig og var blitt tatt op i et utenlandsk fartøi. Av andre fremragende menn i tiden blir å nevne Eggerts svoger og venn presten Bjørn Halldórsson (1724—94), forfatteren av den merkelige islandsk-latinske ordbok (Kjøbenhavn, 1814), et arbeide som ennu kan kalles uundværlig, — videre biskop Finnur Jónsson (1704—89) som skrev Islands kirkehistorie på latin (4 bind, 1772—78), og hans sønn biskop Hannes Finsson (1739—96) som var en meget betydelig videnskapsmann og forfattet ypperlige skrifter til oplysning for almuen.

En viktig begivenhet er oprettelsen av det islandske litteraturselskap, 1816, på initiativ av R. Rask. Dette selskap (*Hið íslenzka bókmentafélag)*, som siden har latt trykke så mange og merkelige skrifter, begynte sitt arbeide med å gi ut Sturlunga saga og dernæst *Árbækur Íslands* av sysselmannen Jón Espólin (1769—1836). Disse «Årbøker» er i virkeligheten en Islandshistorie, på 12 bind, og rekker fra 1262—1832. Ennvidere gav selskapet ut Miltons «Tapte paradis» og Klopstocks «Messias», i oversettelse ved presten Jón Þorláksson (1744—1819), et formtalent av rang og den første som satte sig til opgave å gjengi diktning av berømte utenlandske forfattere på islandsk sprog. — I 1825 stiftet Sveinbjørn Egilsson, Rafn o. fl. «Det kongelige nordiske Oldskriftselskab». Dette lag lot trykke hendige utgaver av forskjellige fornskrifter, med forord og anmerkninger på islandsk, bl. a. *Fornmannasögur* (kongesagaer) i 12 bind. Selskapet hadde omkring 800 subskribenter på Island, og de fleste var av «folket»; menigmann gledet sig over å få fornsagaene trykt og ikke være nødt til å skrive dem av lenger. Like fullt har der til den dag idag været adskillig av skrevne sagatekster mellem folk.

Islendingenes fortidsforskning, som var be-

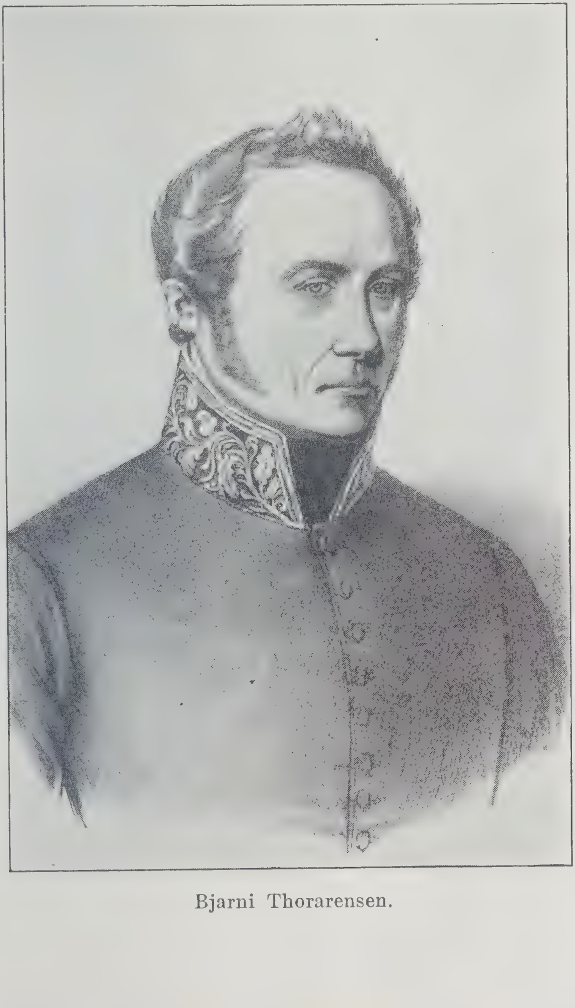

Bjarni Thorarensen.

gynt med Arngrímur Jónsson og hadde holdt sig siden, i nært samband med folkets levende litteratur og dens utvikling, nådde sitt høidepunkt med Sveinbjørn Egilsson (1791—1852, rektor). Sveinbjørn bragte istand *Lexikon poëticum*, det er den største dåd en enkelt mann har utført i nordisk filologi. Han var lærer ved latinskolen på Bessastaðir (nær Reykjavík), og hans andel i å reformere de lærdes skrivemåte kan ikke vurderes for høit. Han oversatte Homers verker til islandsk, og det blev et klassisk arbeide i islandsk nutidslitteratur, kanskje den beste oversettelse av Homer som finnes på noget levende sprog

*

Den første dikter i det nye århundre, den første romantiske dikter på Island, er Bjarni Thorarensen (1786—1841, amtmann). Bjarni kom til Kjøbenhavns universitet i 1803, og tok da, som rimelig var, inntrykk av Oehlenschläger og den tyske romantikk. Men impulsene fra den eldre diktning, særskilt fra Eddakvadene, var allikevel de sterkere; dessuten blev Bjarni aldri nogen fører i litteraturen, og Island kom aldri til å få nogen romantisk skole. Islendingene innså tidlig at de danske romantiske diktere i virkeligheten hadde liten

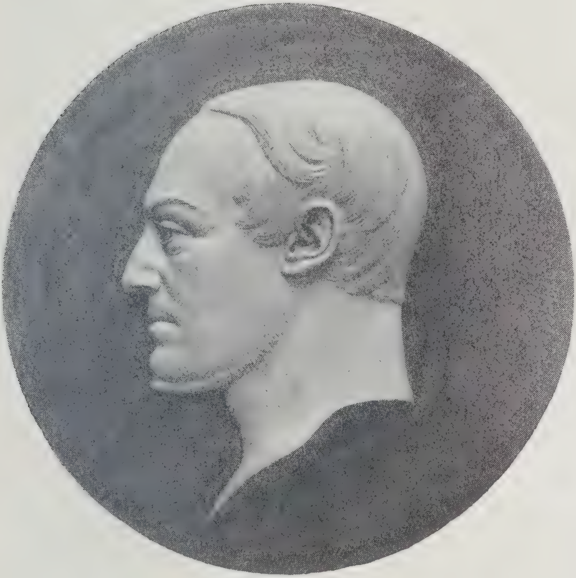

Jónas Hallgrímsson.
Efter Rikhardur Jónason.

forståelse av old-litteraturen, i feiden mellem Baggesen og Oehlenschläger var islendingen Repp mellem Baggesens våbendragere, — det var han som sa de bekjente ord: intet er mindre grundtvigsk enn Island og intet mindre islandsk enn Grundtvig. Bjarni Thorarensen gikk den vanlige embedsvei, han diktet ikke meget, mest leilighetsdikt, og hans arbeider kom ikke ut før 6 år efter hans død. Like fullt blir han ofte regnet for Islands største dikter i det 19. århundre. Han tar i arv Eddakvadenes måte og legger liten vekt på kunstferdig form, men hans vers er fulle av kraft og tanke og lyser av den ekte dikters fantasi.

I 1835 grunnla 4 islendinger i Kjøbenhavn tidsskriftet *Fjölnir*. Det fulgte for en del den retning som de eldre tidsskrifter hadde angitt: siktet på reformer og folkeoplysning. Men samtidig skulde Fjölnir arbeide på sprogets og litteraturens utvikling og søke å heve folkets kunstsans. Tidsskriftet bragte oversettelser av tyske diktverker, først og fremst av Heines; men størst betydning fikk det ved litt efter litt å bringe næsten alle verker av Jónas Hallgrímsson (1807—1845), en av grunnleggerne. Vel er Jónas ikke århundrets mektigste islandske dikter, men han er uten tvil den folkekjæreste. Han er den første dikter som barnene lærer å kjenne, og ingen vokser nogengang fra ham. Jónas var naturforsker, og hans dikt er fulle av opmerksomhet for det særegne ved islandsk natur, men fri for romantisk umåtelighet. Ingen har som han sunget inn i folkets hjerte kjærlighet til ættejorden og glede over landets skjønnhet; hans sprog og hans form er fullkomne og har preget alt som siden er diktet på Island. Eggert Ólafsson var den mann som Jónas mente å skylde mest; av utenlandske diktere var Heine den kjæreste for ham.

Inntil 1880 følger litteraturen for det meste de baner som Bjarni og Jónas hadde brutt. Bare nogen få av forfatterne blir det her plass til å nevne.

Jón Thoroddsen (1819—68, sysselmann) skrev dikt i Jónas Hallgrimssons ånd; de er da lite originale, — selv om de har opnådd adskillig popularitet. Derimot blev Jón banebrytende for islandsk romandiktning og har på dette område ikke funnet sin likemann senere. Han skrev bare to romaner: *Piltur og stúlka*[1] (1850) og *Maður og kona*, som han ikke fikk fullt ferdig og som blev trykt efter hans død. Hans nærmeste utenlandske forbillede er Walter Scotts skildringer av skotsk folkeliv; men Jóns fortellekunst er ekte islandsk, og emnet er hentet fra menigmanns liv i hans eget land. Hans karakterskildringer går ikke meget dypt, og han gir sig ikke av med sjelelivets vanskeligste gåter; men han fremstiller særpregede mennesker slik at de står leseren levende for øie, han tegner uforglemmelige billeder av folkets hverdag, og glansen av hans vidd og lune spinner sig tett om det hele. *Maður og kona* er et av de klassiske verker i islandsk litteratur, både efter emnet og stilen.

---

[1] Gutt og pike.

Nu må der nevnes tre diktere som alle levde til begynnelsen av det 20. århundre, og som det var vanlig å stille sammen, enda de var nokså forskjellige fra hverandre. Benedikt Grøndal (1826—1907), sønn av Sveinbjørn Egilsson, er ikke lett å skildre i få ord. Han hadde mange slags evner, og hans liv var rikt på skiftninger. Han var naturforsker, magister i nordisk filologi, ualmindelig belest, maler og — sist men ikke minst — dikter, forfatter av poesi som av prosaverker. Han var redaktør i Kjøbenhavn og i Belgien, adjunkt i Reykjavik. Han er i virkeligheten den eneste islandske dikter som den ytterliggående romantikk fikk makt over. Antagelig vil ikke mange av hans dikt få langt liv, men hans humoristiske fortellinger vil sikkert komme til å holde hans navn oppe, særskilt *Sagan af Heljarslóðarorustu*, «Fortellingen om Dødsmark-kampen» (d. e. slaget ved Solferino), skrevet i Louvain 1859. Der er tildragelsene skildret i riddersaga-stil, og boken er full av overdrivelser og vidd, — det minner om Cervantes og Rabelais.

Steingrímur Thorsteinsson (1831—1913, rektor) var en meget populær lyriker, han skrev fedrelandssanger, naturskildrende dikt og vittige epigrammer. Han er ingen original dikter og heller ikke sterk i den kunstneriske form. Men litteraturen skylder ham stor takk for hans oversettelser fra fremmede sprog, mest prosa-arbeider. På dette område fortsetter han Sveinbjørns virksomhet. Han har bl. a. oversatt «Tusen og én natt», H. C. Andersens eventyr, og mange greske og latinske oldtidsskrifter.

Matthías Jochumsson (1835—1920) var folkets ypperste dikter gjennem et halvt århundre, han hadde nådd full modenhet ved 1000-års festen i 1874 og bevarte ungdom og ånd nærsagt til siste levnets-dag. Han var lenge prest, men tok avskjed fra sitt embede i 1900 og var den første islandske forfatter som hadde diktergage av Altinget. Hvad síra

Matthías fikk lest, oversatt og diktet, er utrolig meget. Islandsk litteratur og historie kjente han ut og inn, og i fremmed bokverden var han vidt belest. Hans oversettelser i bunden stil (bl. a. fire av Shakespeares dramaer, Tegnérs Frithiofs saga, Ibsens Brand, Byrons Manfred) vilde i og for sig ha været storverk nok for et langt liv. Men dessuten skrev han skuespill, og hans dikt kan vel fylle omkring 10 bind. Síra Matthías er uavhengig av alle «skoler», er på én gang troende og religiøst frisinnet, verdensborger og rotfast islending, er runnet op av oldtid og hører allikevel gresset vokse omkring sig. Han har skrevet episke diktverker, kvad om forskjellige av folkets største menn i tidligere århundrer og en lang rekke minnedikt om samtidige, religiøse sanger og leilighetsdikt. Han er ujevn; men hvor han lykkes best, har han i sjelden grad fantasi og ånd, veltalenhet og rytmisk kraft. Síra Matthías hadde stor og vidtfavnende samhug med mennesker og saker og kunde i sine senere år glede sig ved hele folkets kjærlighet, ikke bare for sine verker, men også for sin personlighets skyld.

Grímur Thomsen (1820—1896) kom 17 år gammel til Kjøbenhavn og opholdt sig utenlands i 30 år. Han skrev bøker på dansk

Matthías Jochumsson.

om fransk diktning og om lord Byron, ferdedes vidt og bredt i Europa, blev legasjonssekretær i Paris, embedsmann i utenriksdepartementet o. s. v. I sine yngre år diktet han ikke meget. Men 47 år gammel sa han fra sig sitt embede i Kjøbenhavn, trett av utlendigheten og av politikkens bakveier. Han kjøpte Bessastaðir, den klassiske grunn hvor han selv var fostret, og bodde der siden som bonde — «landadelsmann» — til sin dødsdag. Nu gav han sig mere av med diktning, men arbeidet langsomt. Hans første diktsamling kom ut da han var en 60-års mann og er bare på 60 sider. Men han blev gammel, og beholdt sin kraft. Året før han døde gav han ut en anselig diktsamling, og to mindre er trykt efter hans død. Grímur var en mann med overordentlig omfattende interesser og kunnskaper; men størst pris satte han på islandske og greske fornskrifter. Mest har han skrevet ballader, hans skildringer er som et verk av meiselen, sprog og stil bunn-islandske. Man kan si at det lange ophold i fremmede land har avklaret ham, så at bare det reneste av nasjonalitetens egenart er blitt igjen, men hevet til høiere potens. Det er ikke mulig å oversette Gríms dikt til fremmede sprog, mere enn diktene av de fleste andre islandske skalder; men alle som elsker våre fornkveder, vil også lære å sette pris på hans verker.

*

Der kan aldri skrives så kort en oversikt over islendingenes bokverden i det 19. århundre, at ikke almuesmannens litterære arbeide skulde finne sin plass i fremstillingen. Der er intet som mere særmerker islandsk kultur enn at menigmann har del i litteraturlivet. Ellers vilde det ikke kunne holde sig oppe i så fåtallig et folk. Kanskje kan der tillegges: uten denne delaktighet vilde folket forlengst ha lagt årene op i kampen for livet. Den islandske bondes selv-oplærthet kunde være et merkelig emne for den almindelige kulturhistorie.

I tiden omkring 1800 var almuens åndelige næring i virkeligheten av samme slags som ved år 1400: gudsord, historie, skaldskap — især «rimer». Det blev da av uvurderlig betydning at nettop de to populæreste skrifter av religiøst innhold, Passíusalmerne og Vidalinspostillen, tillike var kunstverker. Bøndenes historiske kunnskaper spente over oldtid og nyere tid, de leste og avskrev fornskriftene og laget nye skrifter om senere århundrer og om sin egen samtid. På dette område fantes fremragende menn, som Gísli Konráðsson (1787—1877); men det nytter ikke å regne dem op, denne korte oversikt får holde sig til diktningen. Rimerne, bondens kjæreste poesi, var formet efter hans skjønn og behov; og på dette område kom han jevnhøit med de skole-lærte. Selv om mangt og meget i rimerne er kunstlet og smakløst, skal det ikke glemmes at de holdt hele det gamle skaldesprog, med dets *kenningar* og *heiti*, levende på folkets leber, og tydningen av dette sprog var ingen liten tanke-øvelse.

Det er sikkert nok at den islandske litteratur fikk ny skjønnhet og fruktbarhet gjennem veksten i folks kjennskap til oldtidslitteraturen og gjennem impulsene fra utenlandske kulturstrømninger. Men minst av alt må man glemme at hele denne renessanse hadde været utenkelig uten det grunnlag almues-kulturen gav. Som det allerede er antydet, hadde den sproglige gjenreisning først og fremst et ærend til de skolelærte. Almuen trengte den meget mindre. Det var fra dens leber Fjölnirmennene hentet sitt sprog. For dem blev fornmålet i første rekke en prøvesten på folkemålet; og dette bestod prøven helt og fullt.

Men selv hadde ikke reform-mennene den rette innsikt i tingene. Det som var friskt og uskadd i menigmanns smak og sprog, tok de som en selvfølge, mens utvekstene vakte deres harme. Det er en tragedie som stadig gjentar sig, at en ny tid ofte er urettferdigst mot det i den eldre tid som den skylder mest, — nettop fordi den her er sterkest aktpågivende. Nu kom f. eks. rimerne mellem to ilder. Oplysningstiden hadde klaget over diktemnene, hadde syntes de var ufornuftige, unyttige og endog umoralske. Den nye litterære retning tok anstot av deres ordføring og form. Og tidens dom over rimerne traff den mann som den minst av alt burde ha rammet.

Nettop i første halvdel av det 19. århundre lever den største av alle rime-skalder, Sigurður Breiðfjörð (1798—1846). Han var kunstner av sinn og vesen, men hadde ikke annen utdannelse enn den han selv skaffet sig. Han lærte sig bøkker-håndverket, men var også bonde en tid, — var ellers drikkfeldig, ustadig og alltid fattig, men diktet sent og tidlig. Og om der enn er forskjell på hans rimer, er der god kunst i dem alle. De beste blir *Númarímur* (Om Numa Pompilius), som han diktet på Grønland. Dit var han reist som bøkker i den danske monopolhandels tjeneste og har skrevet en liten bok om ferden. I innledningsversene til de forskjellige

«Numa-rimer» — strofer som er fulle av hjemlengsel og av ypperlige skildringer — klager han over «pikene i selskinns-buksene» som ikke bryr sig om poesi. Mange av hans «løse vers» er perler som kanskje aldri vil miste sin glans:

Ástin hefur hýrar brár,
en hendur sundurleitar,
ein er mjúk, en önnur sár,
en þó báðar heitar.[1]

Som det vil bli nevnt i det følgende, har Sigurður hatt stor innflytelse på de siste tiårs diktning.

Men nettop Sigurður Breiðfjörð får opleve at et heftig angrep blir gjort på hans diktning, og det av selve Jónas Hallgrímsson. Jónas' kritikk over en av hans «rimeflokker» (i Fjölnir 1837) er ypperlig skrevet, men blottet for enhver historisk forståelse av rimediktningens verdi. Artikkelen vakte voldsom harme hos menigmann, men også beundring hos mange av de unge, og vendte deres sinn bort fra rimerne. Allikevel var det på ingen måte Jónas Hallgrimssons angrep, det var snarere hans egen og Bjarni Thorarensens

---

[1] Blide øine har kjærlighet, men uens er dens hender; den ene er myk, den andre hård, men hete er de begge.

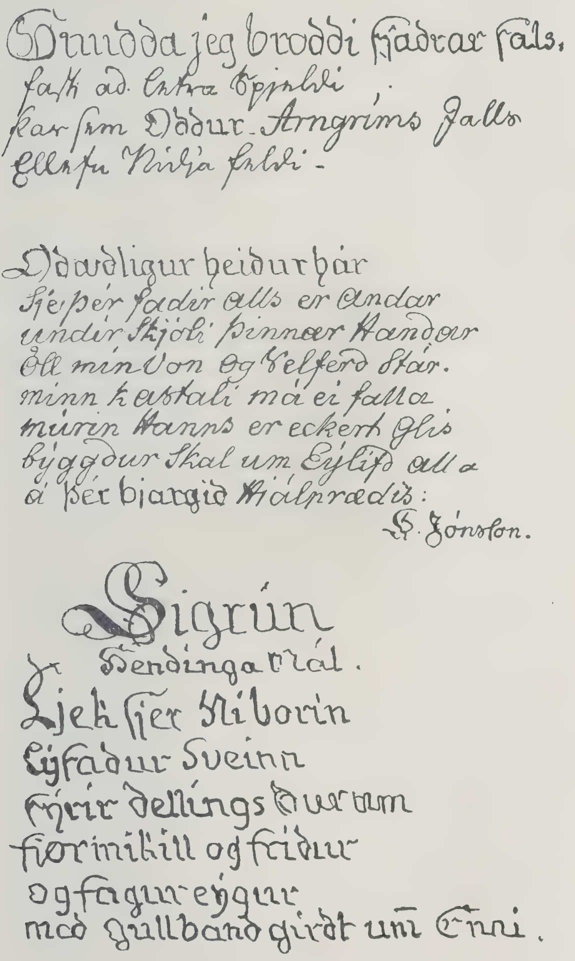

Snudda jeg broddi fjadrar fals,
fast ad Letra spjaldi
hvar sem Dádur Arngrims Jalls
Ellefu Nidja feldi -

Dádligur heidur hár
Sé þér fadir alls er andar
undir skjóli þinnar handar
Öll min von og velferd stár.
minn kastali má ei falla
múrin hanns er eckert glis
býggdur skal um Eýlífd alla
á þér bjargid hjálpraedis:
S. Jónsson.

Sigrún
Hendinga Mál.
Ljek sjer Niborin
Lýfadur Sveinn
Fýrir dellings durum
forimikill og fridur
og fagur eýgur
med gullband girdt um Enni.

Bólu-Hjálmars håndskrift.

diktning, som gav folk nye utsyn og litt efter litt skaffet sig plass på bekostning av rimerne. Men tross dette har de ennu ikke mistet all popularitet; og det kan godt hende at de kommer til å reise sig igjen i endret skikkelse.

Eftersom århundret skred frem, så det ut til å bli slutt med bøndenes skapende andel i litteraturen. De fleste håndskrifter kom efterhvert til Reykjavik, og selvstendig historieskrivning blev en vanskelig sak på landsbygden. I diktningen falt kappestriden med de akademisk dannede ennu vanskeligere. De store utenlandske forfattere, som hadde hatt befruktende innflytelse på alle de diktere i det 19. århundre som er nevnt her foran, var en lukket bok for menigmann. Om bøndene diktet med Jónas og Steingrímur som forbilleder, vilde det lett bli som skyggen av en skygge.

Under dette kritiske tidsskifte levde Hjálmar Jónsson fra Bóla (1796—1875) — vanligvis kalt Bólu-Hjálmar, den mektigste dikterskikkelse på Island efter Egil Skallagrimsson. Aldri har vel skjebnemaktene slått sig slik sammen om å kvele det fødte geni som i hans livshistorie. Tre dager gammel blir han båret med på tiggergang, en fattigkone tar ham til sig for sælebots skyld, han vokser op i fullkommen vankundighet, blir tidlig gift og får mange barn å sørge for, han øder tid og krefter på endeløs kamp mot fattigdommen og på trette med sine sambygdinger, som ikke kunde tilgi ham at han «aldri holdt kjeft». Han sløser sin begavelse bort i beske spottevers og satirer. En eneste gang i hele sitt liv møter han sin åndelige likemann: han besøker Bjarni Thorarensen. Men Hjálmar kommer til Bjarni, anklaget for tyveri og ildspåsettelse, og får en kjølig mottagelse hos den strenge amtmann. — Islendingene pleier å si: Bjarni og Jónas, Breiðfjörð og Hjálmar. I grunnen er der meget større slektskap mellem Bjarni og Hjálmar, Jónas og Breiðfjörð. Men onde diser hadde stelt det slik at de som var født til å være brødre, stod altfor langt fra hverandre i kultur; derfor blev der ikke annet enn ondt mellem dem.

Hjálmar fikk sitte i samme kår, helt til han døde. I sine siste år kom han atter halvt på tiggergang, slet med nød og sykdom, og døde i et hus som var eslet sauer og ikke folk. Men han, som ingen utdannelse hadde fått i ungdommen, vedblev å vokse i kraft og i kunstnerisk skjønn til det siste. Ved 1000årsfesten i 1874 skrev han et merkelig dikt, det første hvor skildringen av Island er helt realistisk — versene har intet å gjøre med nogen utenlandsk dikterskole, bare med erfaringens skole. Og litt før sin bortgang lager han denne uforglemmelige vise om døden:

Húmar að mitt hinsta kvöld,
horfi ég fram á veginn,
gröfin við mér gapir köld,
gref ég á minn vonarskjöld
rúnir þær, sem ráðast hinum megin.[1]

Litt efter midten av århundret fikk islandsk bondekultur et æresminne i *Þjóðsögur Jóns Árnasonar* (1862—64). Denne merkelige eventyrsamling, som det her ikke er mulig å gjøre nærmere rede for, har en annen tilblivelseshistorie enn de fleste lignende (Brødrene Grimm, Asbjørnsen og Moe:) Jón Árnason samlet skrevne eventyr, en stor del av samlingen er trykt slik bønder og almuesfolk hadde ført beretningene i pennen. Og enda Jón Árnason selv forteller godt, blir det meget langt fra at han er den beste av fortellerne. Somme av disse folke-eventyr kan i fremstillingens kunst måle sig med de *þættir* — «småfortellinger» — som er perlene i kongesagaen.

---

[1] Det morkner mot min siste kveld, jeg ser frem på veien; graven gaper mot mig kold, jeg rister inn på mitt håpets skjold runer som tydes på andre siden.

I ti-årene nærmest efter Bólu-Hjálmars død gjør bøndene lite vesen av sig i litteraturen, selv om der ennu er dyktige vers-makere mellem dem, først og fremst Páll Ólafsson (1827—1905). Med «rimerne» går det tilbake, bonde-dikternes fortellinger synes barnslige og blir til latter, og deres lyriske diktning er uoriginal og uanselig. Da kommer i 1892 en opsiktsvekkende bok. En 40 års bonde fra en fjellbygd på Nordlandet gir ut nogen fortellinger under psevdonymet Þorgils gjallandi (Jón Stefánsson, 1851—1915). Boken bærer tydelige merker av innflytelse fra samtidige utenlandske forfattere, ikke bare i valget og behandlingen av emnene, men også i sproget. Det er lett å se at det fremmede ikke er fullt fordøiet. Bøndene i boken taler for meget om slike bøker som forfatteren selv har lest (Spielhagen, Jonas Lie o. fl.), og utenlandske vendinger stikker underlig av mot det sterke islandske sprog som faller forfatteren naturligst.

Denne bok var frukten av langvarig arbeide, og begynnelsen til noget nytt og større. Bøndene dernord hadde gjort sig ferdige med gudsord og rimer (men ikke med fornsagaene), hadde lært sig norsk og dansk, stiftet lese. foreninger og samtale-lag og på egen hånd skaffet sig kultur nok til å hamle op med de akademisk dannede. Det er en lang historie, og den skal ikke skrives her. Men bevegelsens nedslag i litteraturen krever nogen ord.

Þorgils gjallandi gav senere ut en roman og en samling fortellinger om dyr, de ypperlige *Dýrasögur*. Det lyktes ham å finne sitt eget, å fri sitt sprog av den utenlandske innflytelse og bli helt selvstendig. Han var ennu i utvikling da han døde, 65 år gammel.

Mellem de mange bondediktere som står på linje med Þorgils, kan jeg bare nevne en eneste, Guðmundur Friðjónsson (f. 1869). Han er en fattig mann, som alle sine dager har bodd på samme gård nordpå ved havet, det meste av tiden som *einyrki*[1] og med stor barneflokk. Takk være en ukuelig energi har han fått skrevet mange bøker — fortellinger, dikt, avhandlinger — og skaffet sig anseelse og anerkjennelse, enda han nok har hatt å kjempe ikke bare med vanskelige kår, men også med streng kritikk. Hans stil er kraftig og levende, men ofte litt søkt. Mange av hans bygdelivsskildringer er førsterangs; og hans snevre synskrets og ensidighet i opfatning, en følge av hans livskår, gjør hans bøker psykologisk merkelige.

Nær i slekt med disse nordlandske bondediktere er Stephan G. Stephansson (f. 1853). Tyve år gammel utvandret han til Kanada og har levd der siden som «farmer», har tre ganger brutt nytt land, senest vest under Rocky Mountains («Klettafjalla-skalden».) Han har lest meget, både islandsk litteratur og engelsk, og hans dikt, som er gitt ut i Reykjavik og Winnipeg i fem bind (1909—23), er fulle av dristige og dype tanker. Eiendommelig er det at denne mann, som forlot Island i unge år, behersker sproget med slik fullkommenhet at hans kvad er gullgruber for ordboksforfattere. Stephan G. Stephansson tør være den største dikter på britisk koloniområde og er samtidig et av de merkeligste eksempler på hvor rik og sterk den islandske bondekultur har været i det 19. århundre.

---

[1] Uten tjenerhjelp.

*

I 1882 sendte fire islandske studenter, som opholdt sig i Kjøbenhavn, årsskriftet Verðandi hjem til Island; det var tenkt til å bli en budbærer om «realismen» i litteraturen. I skriftet fantes bl. a. bruddstykker av Ibsens «Brand», en novelle av Kielland — begge deler i oversettelse — og den første islandske fortelling som hadde farve av den nye åndsretning: *Kærleiksheimilið* av Gestur Pálsson. Av Verðandi kom der ikke mere enn den ene årgang; men siden bragte månedsskriftet Heimdallur portretter av Georg Brandes, Holger Drachmann o. fl., sammen med oversatte prøver på deres verker.

Realismen var i virkeligheten intet nytt for islendingene. Fornsagaene, historiske arbeider fra alle århundrer, Jón Thoroddsens fortellinger og meget annet — alt dette var sann gjengivelse av livet. Og nettop fordi virkelighetsskildringen ikke var noget nytt, behøvde ikke islendingene å komme ut for overdrivelsene og svartsynet som fulgte realismen. Brandes og hans retning setter ikke tidsskjell i den islandske litteratur. Matthías Jochumsson og Grímur Thomsen er de førende forfattere, nu som tidligere, og den nye skoles menn skriver hyldest-dikt til dem. — Mellem Verðandis utgivere var Gestur Pálsson (1852—91); han levde kortest av dem og blev retningen tro til det siste. Gestur har skrevet ypperlige noveller, i slekt med Kiellands og Maupassants, fulle av skarp iakttagelse, av satire som ofte er besk, og av klar menneskeskildring. Han var redaktør i Reykjavik, senere i Winnipeg og døde derborte. Hannes Hafstein (1861—1922) skrev dikt, fulle av kraft, i et sprog som kom dagligtalen nærmere enn man var vant til fra eldre poesi. Men han sluttet tidlig med sin litterære virksomhet og viet sitt liv til politikken Einar Hjörleifsson Kvaran (f. 1859) har været bladmann i Kanada og på Island; i de senere år har han hatt diktergage. Han har været en flittig forfatter, har gitt ut novellesamlinger, romaner og skuespill. Av hans noveller hører enkelte til det beste som denne dikt-art overhodet har å opvise på islandsk sprog. Forståelsesfullt og medfølende, stundom med et stenk av humor, forteller han om livets stebarn, hans evne til iakttagelse kan være skarp, og hans skildringer har ofte fynd. De merkeligste av hans romaner er *Ofurefli*[1] og *Gull*, med billeder av livet i Reykjavik. Einar har i sine modnere år tatt sterkere inntrykk av engelsk kultur enn av dansk, og han har gjort sig til talsmann for spiritismen på Island. Det kommer frem, både direkte og indirekte, i de nyere av hans arbeider.

Þorsteinn Erlingsson (1858—1914) har selv i et merkelig kvede kalt Georg Brandes sin fører, og han har i sin produksjon mere enn nogen annen lyrisk dikter fulgt mesterens bud om å «sette problemer under debatt». Enda Þorsteinn knapt kan regnes til de største av Islands diktere i det 19. århundre, er der kanskje ingen som har hatt mere vidt-rekkende innflytelse på folkelivet enn han. Han har sunget sine meninger inn i sinnene: sin «frie tanke» og sine krav på social likhet. Men det er sin kunst han har å takke for makten han har fått; og som kunstner er han uavhengig av alt som heter «skole». Hans læremestere var Byron (hvis «Don Juan» han satte høiere enn de fleste andre bøker), Sigurður Breiðfjörð og Páll Ólafsson. Þorsteinn har ikke bare skrevet satirer og agitatoriske dikt, men også ren lyrikk, vers av stor skjønnhet, tildels i samme metrum som «rimerne» (såkalte *ferskeytlur)*. Hos menigmann vakte denne gjenreisning av folkets kjæreste versemål stor glede, og det er i første rekke Þorsteinns fortjeneste at der i de siste 20 år har været diktet flere gode *lausavísur* på Island enn nogengang før. Han er overhodet fullkommen i formen, og som ingen av de eldre nærmer han sig i sine vers det talte sprog. Slik har denne begavede og kunnskapsrike dikter, som all sin tid hadde vanskelige kår og ikke gav ut mere enn to bøker, hatt like stor betydning på kunstens som på livsanskuelsens område.

---

[1] Overmakt.

Mellem bøndene kan Þorgils gjallandi og

Jóhann Sigurjónsson.

Guðmundur Friðjonsson — nevnt her ovenfor — regnes til den realistiske retning. Hit hører enn videre presten Jónas Jónasson (1850—1917), som har gitt ut samtidsskildringer og noveller med emne fra svunne århundrer, arbeider hvor en nokså sterk pessimisme kommer til orde. Meget virksom var Guðmundur Magnússon (forfatternavn: Jón Trausti, 1873—1918), typograf i Reykjavik og en mann som skyldte sig selv sin utdannelse. Han skrev skuespill og vers, men popularitet vant han med sine fortellinger — lange og spennende fortellinger med emne fra eldre og nyere tid. Han hadde rik fantasi og sikker opfatning, og hans beretterkunst var ofte levende; men han forstod ikke å begrense sig, og hans smak er nokså usikker. Det hindrer ikke at han har skrevet kapitler og noveller som er virkelig kunst; og hans fortellinger (især *Halla* og *Heiðarbylið)* er verdifulle kilder til kunnskap om islandsk folkeliv.

*

Nu må der nevnes et par islandske forfattere som har gitt ut sine verker både på dansk og islandsk og dermed har opnådd å gjøre dem videre kjent. Den første og merkeligste er Jóhann Sigurjónsson (1880—1919).

En islandsk forfatters kår syntes ham altfor trange, og han bestemte sig til å prøve sin lykke som dansk skuespilldikter. Han var en glimrende utrustet mann, hadde en rik lyrisk evne og var uvanlig omhyggelig i sitt arbeide. Skjønt han døde ung, fikk han i det minste skrevet ett verk som kommer til å holde hans navn oppe: Fjalla-Eyvindur, uten tvil det beste skuespill i islandsk litteratur. Men alle hans arbeider er god diktning. — Av de islendinger som gikk i Jóhann Sigurjónssons spor, er Gunnar Gunnarsson den mest kjente. Han er en overordentlig flittig forfatter og har et sikkert øie for mangt og meget, men kjenner ikke sitt fedreland godt nok til å gi fullgyldige skildringer av virkeligheten. De fleste av hans bøker er oversatt til islandsk, men har ikke vunnet synderlig popularitet. Til slutt må nevnes den dyktige skuespilldikter Guðmundur Kamban, som i enkelte av sine verker har tatt op til behandling internasjonale emner.

Jóhann Sigurjónsson er den eneste av disse forfattere som har hatt virkelig innflytelse på islandsk litteratur. I hans skuespill stiftet det yngste slektledd bekjentskap med en mann som hélt ut levde for sin kunst og så på alt fra kunstnerisk standpunkt, — som filte og ren-pusset den lyriske replikk, mere enn man før var vant til fra prosaen. Men ennu er ikke tiden inne til å prøve å gjøre rede for denne retnings betydning.

*

Det er ikke mulig å gi en kortfattet oversikt over nutidens litteratur på Island. Den gjør et nokså kaotisk inntrykk, og det er ikke lett for samtiden å fastslå hvad der er opløsning og hvad der er nydannelse. Her skal bare nevnes nogen av de nulevende forfattere (foruten dem som allerede er omtalt). Fhv. kontorchef Indriði Einarsson har skrevet en rekke skuespill og kjempet iherdig for grunnleggelsen av en islandsk skueplass. Hans «Nyaarsnat» (*Nyjársnóttin*) er et slags islandsk «Elverhøj» og har opnådd betydelig popularitet. Av de eldre lyrikere kan nevnes redaktør Þorsteinn Gíslason og apoteker Sigurður Sigurðsson, av de yngre snekkeren Jakob Thorarensen, bonden Stefán frá Hvítadal og bibliotekar Davíð Stefánsson. Hos nogen av disse merker man adskillig innflytelse fra den nyere skandinaviske lyrikk. Kvinnene inntar en anselig plass i den nyeste litteratur. Her skal bare nevnes to. Fru Unnur Bjarklind (pseudonym Hulda) har fornyet den gamle ramse-form og

Einar Benediktsson.

derved opnådd en betydelig poetisk virkning. I hennes fotspor er fulgt fru Theodora Thoroddsen, som også har utgitt et bind fortreffelige folkelivsskildringer.

*

Til slutt skal nevnes den eneste nulevende «stor-skald» på Island som har nådd full modenhet og vilde ha inntatt en høi plass i hvilketsomhelst folks nutidslitteratur. Einar Benediktsson (f. 1864) er juridisk kandidat fra universitetet i Kjøbenhavn, var en tid sakfører og sysselmann på Island, men har nu gjennem en årrekke mest opholdt sig utenlands og har reist vidt omkring. Han har gitt ut fire diktsamlinger og en oversettelse til islandsk av Peer Gynt. Einar er en høit begavet mann, slekter mest på Browning og Swinburne, har skrevet dikt hvor hans panteistiske livsanskuelse kommer til uttrykk, har gitt praktfulle skildringer av fremmede land og byer — det kan minne om Verhaeren — og dertil billeder fra Island, naturskildringer hvor dristige drømmer om folkets fremtid vever sig inn. Denne vidfarende manns tro på den islandske nasjonalitets kraft og kall er uryggelig; og når hans tale kan synes dunkel, har det sjelden sin grunn i at hans tak på emnet glipper, snarere beror det på at han tror sproget istand til å uttrykke alt og tiltenker det en vanskeligere og større opgave enn andre. Intet gir et sterkere vidnesbyrd om det islandske bondefolks kultur, enn det at denne dype og tungt tilgjengelige dikter, hvis verker synes skrevet bare for en utvalgt krets, leses og skattes rundt land og strand.

*

Det kan ikke nektes, til tross for diktere som Matthías Jochumsson og Einar Benediktsson, at den islandske litteratur er idéfattig. De fleste av våre romaner skildrer et småvokset og enkelt sjelsliv. Ytre vilkår gjør emner og skikkelser små, i bøkene som i livet. Verkene behøver ikke derfor være dårligere som kunst, — forholdet blir allikevel en fare for litteraturen, ikke minst for sammenhengen med fortiden. Ti efterhvert kan avstanden bli for lang fra vår bokverden til tankelivet og kunstsansen hos dem som står under sterk innflytelse av utenlandsk kultur og diktning. Skulde dette bli tilfellet, kunde det føre til uhellsvangre omveltninger; de nye emner kunde komme til å bryte sig vei gjennem litteraturen uten å skåne sprog og form: fremmede ord kunde flokkevis trenge sig inn i sproget, med bokstavrimet og dets lover kunde det bli slutt. Men en slik utvikling vilde volde uoprettelig skade. Den rene og kraftige tunge, sammenhengen som vårt folk har verget og holdt ubrutt gjennem de verste prøvelser i svunne tider, må nutidskulturen ikke få lov til å opløse og ødelegge. Det er en æressak, men det er også noget annet og mere. Skulde vår litteratur i sprog og stil fjerne sig fra tidligere århundrers, vilde den også fjerne sig fra oss. Men vi har ikke råd til slikt. Det vilde ta oss for lang tid å erstatte tapet, og det er tvilsomt om vi nogen gang kunde få det fullt erstattet. Dessuten har sammenhengen, og nettop den, reddet store krefter fra å gå til spille. Fordi vi helt fra det 12. århundre av har eid en klassisk litteratur, som blev det faste mål på alle nydannelser, har senere tiders forfattere lettere kunnet undgå å avspores og deres verker mindre været utsatt for å foreldes. Det er sammenhengen vi har å takke for at vi fikk en folkelig oplysnings-litteratur, en virkelighets-nær romantikk, en måteholden realisme, en klar symbolisme. Vi vilde ikke stå oss på at våre få forfattere skulde bøie sig — som strå i vinden — for hvert pust av litterær mote som går over Europa; det vilde atter og atter bety at deres evner blev ødslet bort.

Islandske forfatteres opgave nu er å vise hvorledes man kan skildre det største og dypeste i samtidens kultur og sjelsliv, på et sprog som helt ut er islandsk, og i overensstemmelse med de krav til kraft og klarhet som fornverkene stadig minner oss om. Vi må vokte oss for de halvdannede brushoder, som ikke er istand til å lære av fremmede folkeferd, uten å miste sig selv, — og samtidig for dem som vil stenge oss inne, og hverken har øie for skattene som bydes oss, eller skjønner faren ved helt å ville stenge dem ute. Her trenges klartenkte menn som kan se at nydannelsene har sin rett, og som ikke lar sig forvirre hverken av frykten for dem eller av beundringen for dem. Istedenfor å risikere at mere eller mindre tilfeldig litteratur på fremmede sprog skal oversvømme landet og ødelegge mål og kultur, må vi sørge for å få oversatt til islandsk det best mulige utvalg av fremmede arbeider og dermed litt efter litt utvide vårt sprogs makt-område. Vi må føre oss til nytte at islandsken mellem alle levende sprog er det dyktigste til å danne nye ord, og vi må litt efter litt skape oss et helt system av «tekniske uttrykk» som ikke faller utenfor morsmålet. Meget av dette sprogarbeide er allerede utført; og hittil har vi ikke merket at der skulde være fare påferde. I de senere år har der riktignok været en viss opløsning i litteraturlivet, som i så meget annet, der er blitt trykt mere av umodent sammensurium og kjøpt mere av utenlandsk lettgods, fordi der har været flere penger i omløp. Men samtidig kan vi se tegn til at den historiske forståelse av litteraturen er voksende, og til at det ikke vil vare lenge før kravene til sprog og form blir strengere. At utenlands-reiser er blitt almindeligere, vil bare komme denne bevegelse til gode. For det er en erfaring som har gyldighet i våre dager som i forntiden, at jo mere islendingene har lært fremmede folkeslag å kjenne, desto bedre skjønn har de fått på sitt eget og på å skille mellem skall og kjerne i det som er islandsk.

REGISTER

Andersen, H. C. 19.
Arason, Jón 6 f.
Árnason, Jón 30.
Asbjørnsen 30.

Baggesen 16.
Benediktsson, Einar 42 f.
Bjarklind, Unnur 40, 42.
Bólu-Hjálmar,
se Jónsson, Hj.
Brandes, Georg 34 f.
Breiðfjørd, Sigurður 25 f., 29, 36.
Browning 42.
Byron 20, 22, 36.

Cervantes 19.

Drachmann 34.

Eddakvadene 8, 14, 16.
Egilsson, Sveinbjørn 12, 14, 18 f.
Einarsson, Indriði 40.
Erlingsson, Þorsteinn 35 f.
Espólin, Jón 12.
Finnsson, Hannes 11.
Fjølnir 16, 24, 26.
Fornmannasøgur 12.
Friðjónsson, Guðmundur 32, 38.

Gíslason, Þorsteinn 40.
Grimm 30.
Grundtvig 16.
Grøndal, Benedikt 18 f.
Gunnarsson, Gunnar 39.

Hafstein, Hannes 34 f.
Halldórsson, Bjørn 11.
Hallgrímsson, Jónas 16 f., 26, 28 f.
Heimdallur 34.
Heine 16 f.
Homer 14.
Hulda, se Bjarklind, U.

Ibsen 20, 33, 42.

Jochumsson, Matthías 19 f., 34, 43.
Jón Trausti, se Magnússon, G.
Jónasson, Jónas 38.

Jónsson, Arngrímur 7, 14.
Jónsson, Finnur 11.
Jónsson, Hjálmar 27—30.

Kamban, Guðmundur 39.
Kielland 33 f.
Klopstock 12.
Konráðsson, Gísli 24.
Kvaran, Einar 35.

Lie, Jonas 31.
Lilja 7.

Magnússon, Árni 8.
Magnússon, Guðmundur 38.
Maupassant 34.
Milton 12.
Moe, Jørgen 30.

Ólafsson, Eggert 10 f., 17.
Ólafsson, Páll 31, 36.
Ólafsson, Stefán 8.

Pálsson, Gestur 34.
Pétursson, Hallgrímur 8, 23.

Rabelais 19.
Rafn 12.
Rask 12.
Repp 16.
Rímur 7, 23—28, 31, 36.

Scott, Walter 18.
Shakespeare 20.
Sigurðsson, Sigurður 40.
Sigurjónsson, Jóhann 38 ff.
Skallagrimsson, Egil 28.
Spielhagen 31.
Stefán frá Hvítadal 40.
Stefánsson, Davíð 40.
Stefánsson, Jón 31 f., 36.
Stephansson, Stephan G. 33.
Stephensen, Magnús 10.
Sturlungasaga 12.
Swinburne 42.

Tegnér 20.
Thomsen, Grímur 20, 22, 34,
Thorarensen, Bjarni 14, 16 f., 26, 29.
Thorarensen, Jakob 40.
Thoroddsen, Jón 17 f., 34.
Thoroddsen, Theodora 42.
Thorsteinsson, Steingrímur 19, 28.
Tusen og én natt 19.
(Se også Þ).

Verðandi 33 f.
Verhaeren 42.
Vídalín, Jón 8, 23.
Vídalín, Páll 8.
Vísnabók 7.
Vøluspá 8.

Þorgils Gjallandi, se Stefánsson, Jón.
Þorláksson, Jón 12.

Oehlenschläger 14, 16.

ISLANDSKE SMÅSKRIFTER NR. 4. UTGITT AV DEN NORSKE FORENING NORDEN VED FREDRIK PAASCHE

PÁLL EGGERT ÓLASON

GRUNNDRAG AV ISLANDS HISTORIE

OVERSATT AV FREDRIK PAASCHE

OSLO 1927
FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)

Printed in Norway

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

FORORD

«Islands Historie», det fjerde i rekken av «Islandske Småskrifter», er oversatt fra Páll Eggert Ólasons manuskript. Professor Ólason er forfatteren av det veldige verk *Menn og Menntir*, hvor han like livfullt som grundig fremstiller Islands historie i reformasjonsårhundredet.

— Der henvises til Islands-kartet i nr. 2 av «Islandske Småskrifter»: «Islands Geografi», av dr. phil. Helgi Jónsson.

Fredrik Paasche.

I. Landnåm.

Det er særeget for det islandske folk at det kan følge sin historie fra den stund nasjonen blev til.

Den første landnåmsmann på Island, Ingólfur Arnarson, hadde slått sig ned der for godt i året 874, på det sted hvor hans høisætesstolper drev op, i Reykjavik, som engang skulde bli landets hovedstad. Men folk hadde visst om landet en tid i forveien, og sitt navn hadde det fått av en av de menn som alt hadde sett sig om derute: Flóki Vilgerðarson.

Efter slaget i Hafrsfjord, som gav Harald Hårfagre makten over Norge, kunde mange av de ættstørste menn ikke lenger like sig der i landet; den ene efter den andre flyttet ut, med eiendeler, husfolk og menn de hadde vern over, og bosatte sig på Island. Somme tok en omvei, fór først til Orknøyene, Hjaltland, Skottland og Irland og herjet på Norge derifra; men efter kong Haralds hærferd til Vesterhavslandene syntes mange at vilkårene var blitt verre der borte, og ikke få drog nu til Island. Somme av dem hadde giftet sig inn i keltiske slekter, eller hadde kelter med sig; islendingene er altså av norsk blod, med et islett av keltisk. Av landnåmsmenn finnes regnet op innpå 400; de fleste var høibyrdige menn (av kongeætt, jarle- eller herseætt) og stammet fra det vestlige Norge. De eide sine «landnåm» — store områder — og delte ut jord til frender, husfolk og vernsmenn, men blev selv sittende med makten, i det minste de fornemste av dem.

Religionen var åsatroen; og de få kristne som fantes, maktet ikke å gi sin tro nogen utbredelse: deres sønner og sønnesønner blev hedenske. Hov blev reist og «hov-toll» betalt til høvdingene som rådde for gudetemplene og holdt dem oppe. Det nevnes at enkelte «ting» blev satt, efter overenskomst mellem høvdingene og med myndighet til å dømme i folks saker. Men ellers var der ikke tale om nogen fast, felles forfatning, så lenge bosettelsen pågikk med full kraft: i 50—60 år. Høvdingene satt med styret i bygdene; men der var ikke annet bånd mellem dem enn det som de felles doms-ting kan ha dannet.

II. Island blir fristat. Den grunnleggende lovgivning.

Som Harald Hårfagre hadde gitt støtet til at Island blev bygget, slik blev han også indirekte årsak til at islendingene gav sig en fast, felles forfatning. Han prøvde (noget efter 920) å få dem til å anerkjenne ham som sin overherre og hadde i den anledning en utsending i landet. Da islendingene skjønte meningen, fant de det nødvendig å gå til en virkelig statsdannelse; en mann som het Úlfljótur, blev sendt til Norge og skulde sette sig inn i lovgivningen der. Han tok til forbillede Gulatingsloven, men formet den om efter de sær islandske behov. Det utkast han fikk istand *(Úlfljótslög)* blev siden hevet til lov og Altinget og fristaten oprettet. Det var omkring 930.

Kort uttrykt kan det sies at statsformen var republikk med høvdingstyre, og slik at høvdingstyret — godeveldet — var tyngdepunktet i forfatningen. Goderne var oprindelig 36; senere (i 963) blev de 39. Goderne satt inne med «godordene», d. v. s. de hadde hånd om bygdestyret, — og om landsstyret forsåvidt som de utgjorde kjernen i lagretten, Altinget lovgivende avdeling, og selv valgte dens øvrige medlemmer; også for ordningen av domstolene rådde de. Godordene gikk i arv, men kunde tillike kjøpes og selges. Forholdet mellem goderne og de undergivne var ordnet slik, at bosted ikke var det avgjørende: folk hadde en næsten ubegrenset frihet til å velge den gode de vilde til sin «overmann». Han var pliktig til å yde dem vern, de til å gi ham følge og hjelp.

Altinget var midtpunktet i landets politiske og rettslige liv. Det blev holdt hvert år, på tingvollen ved Øxarå. Der blev lagretten satt, med lovgivningsarbeidet som viktigste opgave. Lagrettens formann kaltes lovsigemann; han skulde lede møtene og «si op», d. e. foredrage, landets lov. I lagretten satt de 39 goder, og dessuten 9 menn som var i godes sted; det hang slik sammen at da landet blev delt i fjerdinger (963) og tallet av nordlandske goder øket med 3, fikk hver av de andre fjerdinger en tilsvarende sterk representasjon: det blev de 9 med godes fullmakt. Altså var det 48 i alt som hadde rett til sæte i lagretten. Hver av disse 48 valgte to «bisittere», som hadde plass ved siden av dem og som de rådførte sig med. Efter at Islands to bispedømmer var oprettet, fikk også biskopene sæte i lagretten. Alt i alt var det da, med lovsigemannen og biskopene, 147 mann som satt der. — På Altinget blev der også oprettet domstoler, én for hver fjerding (fra 963 av); goderne utnevnte dommerne: 9 for hver domstol. I bygdene var der under-retter, «vårting», 3 i hver fjerding; også her var det goderne som ordnet domstolene. Fra omkr. 1005 fantes der en «femter-ret» på Altinget: et slags høiesterett for landet. Altinget var også et tyngdepunkt i åndslivet og dannelseslivet. Det blev holdt på den beste tid av året, ved månedsskiftet mellem juni og juli, og fra alle landets bygder strømmet folk sammen til tinget. Der blev det budt på mange slags underholdning: idretter blev øvet, sagaer fortalt, kveder sagt frem o. s. v.; og på Altinget hadde folk fra skilte strøk den beste leilighet til å lære hverandre å kjenne.

III. Kristendommen blir lovfestet.

I år 1000 blev den kristne tro lovfestet på Island, efter at det var overlatt til en enkelt mann, lovsigemannen Þorgeir fra Ljósavatn, å dømme i stridsspørsmålet og fastsette den tro som skulde gjelde i hele landet. Adskillige tvistigheter mellem hedninger og kristne var gått forut for avgjørelsen, da tallet av døpte hadde vokset i de siste årene, som følge av den kraft kong Olav Tryggvason la i kristendomsforkynnelsen på Island. Med den gamle religion stod det dårlig til; det livlige samkvem med andre folkeslag hadde ført med sig at mange hadde kastet all «tro», eller trodde — som det het — på sin egen kraft og styrke. Þorgeir lovsigemann og andre skjønnsomme folk fryktet for at staten skulde komme i opløsning og tillike for at den norske konge skulde få makt over landet, om religionen fikk vedbli å splitte folket. Derfor blev det Þorgeirs kjennelse at kristendommen skulde være statsreligion på Island. Riktignok gjorde han en del foreløbige innrømmelser til de gammeltroende (det angikk løn-blót, barneutbæring og retten til å ete hestekjøtt), — innrømmelser som blev tatt tilbake efter kort tid (1022). Folket lot sig nu døpe, både de hedenske goder og menigmann. Og snart tok kristendommen til i styrke; goderne laget hovene om til kirker, eller nybygde kirker på sine gårder, og skaffet prester til kirkene, eller lot sine sønner oplære til prester. Et bispesæte blev oprettet i 1056 (Skálholt-stolen), et annet i 1106 (Hólar-stolen); de holdt sig like til år 1800, da de blev slått sammen. Kirketienden blev lovfestet i 1096, og en egen kirkelov, en «kristenrett», blev gitt engang mellem 1122 og 1133; den vek i mange stykker av fra den felleskatolske kirkelov («den kanoniske rett»), mest gjennem de trange grenser den satte for kirkens makt. Denne kristenrett hadde gyldighet til 1275: da blev en kristenrett, forfattet av biskop Árni Þorláksson, hevet til lov på Altinget; og dette var et arbeide i den felleskatolske kirkelovs ånd.

Landets biskoper var lenge et eksempel for sitt folk, både i liv og lærdom. Bispesætene (Skálholt på sydlandet og Hólar på nordlandet) var Islands viktigste lærdomssæter ved siden av klostrene — som kom op i det 12. århundre og tilslutt blev 9 i tallet. Av den islandske prestestands lærdom gikk det stort ry, også utenlands.[1]

IV. Fristatstiden (omkr. 930—1262).

I årene fra 930 til omkr. 1030 foregår det meste av handlingen i de sagaer som siden blev skrevet ned og kalt Islendingasagaer; og tidsrummet selv kalles vanligvis *søguöld.* Sagaene viser oss en slekt som er mandig og dådstor, frihetselskende og full av fremferd. Økonomisk og kulturelt synes folket å ha hatt en blomstringstid. Med andre nasjoner stod det i nær forbindelse; flokkevis drog ungdom til utlandet for å skaffe sig vinning og ry, mange søkte til hoffene, blev kongers hirdmenn, rådgivere og skalder. Islendinger nevnes ved kongehirdene, fra Norge i nord til Miklegard i syd, fra Irland i vest til Holmgard i øst. Somme blev «farmenn», og andre drog ut for å lete efter nye land. Islendinger fant Grønland (982) og grunnla en bygd der. Litt senere fant de Amerika også; men der blev det ikke til noget med koloniseringen. Regelen var at de unge menn vendte tilbake til hjemmet, når de hadde nådd sine ønskers mål utenlands, og overtok fedrenegård og godord; opholdet ved hirden svekket ikke den selvstendighetsånd som var arv fra landnåmsmennene, og hadde været drivkraften da landet blev bygget, og alltid har preget det islandske folk, hvad der så enn har hendt.

---

[1] Det kan f. eks. nevnes at to islendinger blev biskoper i Norge. Og der er fortalt i det minste om én nordmann som fikk sin presteutdannelse på Island og senere blev norsk biskop. Nevnes kan det videre at erkebiskop Eystein (d. 1188) mann for mann nedstammet fra en islending, — Eystein var også den første erkebiskop som for alvor blandet sig i islandske kirkesaker.

Det næste tidsrum i landets historie har fått navnet *friðaröld;* det varer fra omkr. 1030 til omkr. 1120. I denne tid hersker ro; samfundsliv, kulturliv og religion har fått fastere former enn før, ledelsen ligger hos skjønnsomme og fredkjære høvdinger, dels kirkefyrster, dels verdslige stormenn. Nu har ungdommen også fått et nytt mål for sine reiser, den søker kunnskap om lærdomslivet og litteraturen utenlands, — enkelte fant veien til Paris, som dengang var det navnkundigste lærdomssæte i Europa. Mot slutningen av tidsrummet begynte islendingene å skrive bøker; lovene var det første som kom til nedskrift (1118).

Fruktene av freden innenlands, og av islendingenes studier utenlands, kom ennu tydeligere tilsyne i det følgende tidsrum, som går under navnet *ritöld*, «skrivealderen» (fra omkr. 1120 til omkr. 1230). Nu begynner folk å skrive ned de minner som lenge hadde holdt sig i muntlig overlevering: mest minner fra folkets egen fortid, sagaer og kvad, men også fortellinger med emne fra utlandet. Ari fróði (d. 1148) og Sæmundur fróði (d. 1133) la grunnen til islandsk historieskrivning. Senere arbeidet forfattere som Gunnlaugur Leifsson og Oddur Snorrason, munker i klostret på Þingeyrar; men høit over alle raker Snorri Sturluson (f. 1179, d. 1241) som har skrevet de verdensberømte sagaer om

Norges konger («Heimskringla»), en fortelling som går fra de eldste tider til frem over midten av det 12. århundre.

I *Sturlungaöld* (omkr. 1230—1262) kommer den islandske fristat i opløsning. Landet er fylt av indre strid; og det ender med at folket gir sig inn under Norges konge.

Allerede i det nærmest foregående tidsrum hadde der stått en og annen heftig feide mellem verdslige stormenn. Samtidig hadde kirkemakten vokset sig sterkere og reiste nu krav på full rådighet over kirkene og deres gods, og på forskjellige andre rettigheter som geistligheten hadde opnådd i de fleste katolske utland.

Men hovedskaden lå i selve samfundsordningen. Det var farlig at en virkelig «utøvende makt» manglet i landet, loven overlot det til den enkelte mann å forfølge sin rett og sette en dom i kraft. Ett blev allikevel ennu farligere: at intet var gjort for å hindre at mange godord samlet sig på én hånd, gjennem arv eller gjennem kjøp. Denne feil ved forfatningen var ikke videre merkbar, sålenge høvdingene var nøisomme i sine maktfordringer og fred rådde i landet; men efter at feidene var begynt, kom det skadelige ved ordningen klart tilsyne: det blev slutt med all likevekt i maktforholdene, ærgjerrige høvdingætter — eller enkeltmenn — tok en rekke godord under sig. Og da hver bonde nogenlunde fritt kunde velge hvilken gode han vilde tjene, blev det almindelig nu under den voksende ufred, at folk som søkte vern for gods og liv, «sa sig i ting» med den gode som allerede satt med overveldende makt og best var istand til å gi vern. Slik gikk det til at 3—4 store ætter litt efter litt kom ovenpå og blev så godt som enerådende, hver i sin «fjerding» av landet, -— for så å føre hård kamp, sig imellem, om makten over det hele.

Samtidig arbeidet det norske kongedømme på å skaffe sig den øverste myndighet over landet; dels direkte, ved å lokke enkelte islendinger til å tjene kongen og få andre til å følge sig; dels indirekte, ved å puste til ilden, sette de islandske høvdinger op mot hverandre og la dem ta avdage de ivrigste motstandere av kongemakten — eller fange dem og sende dem til Norge. Et tredje og siste middel hadde kongen, så underlig det kan høres, i kirken. I første tredjepart av det 13. århundre falt det sig så uheldig for det islandske folk at der på den ene av bispestolene (Hólar) satt en av de mest fanatiske kirkemenn som har levet: Guðmundur Arason, sterk i troen og streng både mot sig selv og andre — noget av en apostel i sitt levevis — men hensynsløs i meget av sin ferd, ikke minst i kravene på kirkelig makt: her tok han eksempel av de mest ytterliggående utenlandske kirkefyrster. Følgen blev voldsomme feider mellem ham og de verdslige stormenn; og nu valgte han den uhellsvangre utvei å skyte stridsemnene inn under erkebiskopen av Nidaros. Slikt var ikke hendt tidligere og stemte ikke med Islands lov. Men efter kirkeloven hadde Islands kirke været underlagt erkesætet i Nidaros fra den stund det blev oprettet; og for den norske kirke var det naturligvis kjærkomment å få leilighet til å blande sig i islandske saker. Det endte, litt før midten av det 13. århundre, med at nordmenn beklædde bispestolene på Island, menn som samtidig arbeidet for det norske kongedømmes sak.

På denne måte lyktes det kong Håkon den gamle, i årene 1262—64, å få islendingene til å anerkjenne hans herredømme; det skjedde gjennem en overenskomst som har fått navnet «den gamle traktat» (hinn gamli sáttmáli) og som inneholder de vilkår islendingene satte og kongen gikk med på.

V. Island under norske og danske konger frem til reformasjonen (1264—1550).

Gjennem «den gamle traktat» kom nok Island under Norges konge; men foreningen med Norge var en personalunion. Overenskomsten sikret islendingene de viktige goder at den lovgivende makt skulde være hos Alting og konge i fellesskap, den dømmende hos innenlandske domstoler (riktignok således, fra 1281 av, at kongen i visse tilfeller skulde ha den øverste rettsavgjørende myndighet); senere blev det også bestemt at øvrighetsmennene i landet skulde være islandske menn. Kronen opnådde løfte om skatteutredsel efter nøie fastsatte regler og tilsagn om lydighet mot kongen og hans arvinger, såfremt pakten blev overholdt fra hans side; i annet fall skulde islendingene være løst fra alle avtaler og forpliktelser.

Blandt de forandringer som fulgte av skiftet i landets politiske stilling, var det den viktigste at der opstod en ny myndighet: den utøvende makt; og den var selvsagt i hendene på kongen og hans ombudsmenn på Island — «hirdstjorer» og sysselmenn, som krevde inn skatten og holdt loven oppe. Men naturligvis trengtes også andre nydannelser i statslivet. De kom med de nye lovbøker: først Járnsíða (1271), senere Jónsbok (1281) som avløste Jarnsiða og gjennemgående var innrettet efter mønster av norsk liv. To lagmenn skulde ha den øverste domsmyndighet innenlands, sammen med lagretten, som også blev nyordnet. Hele landet blev inndelt i «sysler» som kom i stedet for de eldre «ting» (vårtingsområdene); i spissen for syslene stod sysselmennene, kronens representanter, som tok arv efter de tidligere goder, og blandt annet utnevnte medlemmene av lagretten.

Om vi ser på dette tidsrum i sin helhet, frem til reformasjonen, finner vi at kongene forbausende lite gav sig av med islandske saker. De nøide sig med å få de inntekter som var tilstått dem, og blandet sig — i det store og hele — ikke meget i landets indre anliggender. Dessuten grep islendingene energisk i tøilene, om de fant at kongene overskred grensen for sitt maktområde; de avviste f. eks. en lagmann som kongen hadde innsatt på ulovlig vis, og en norsk biskop som kongen støttet, og drepte en annen biskop som også hadde kronens gunst, og en kongelig hirdstjore som de mente gikk frem med «ulov». I regelen hadde folket støtte av kirkemakten mot kongen, om kronen for alvor holdt sig fremme; ti minst av alt passet det kirken at kongemakten blev altfor sterk.

Men selv om islendingene, stort sett, fikk ha sin frihet i fred for kongedømmet, eller forstod å verge sig mot «ulov» fra kongedømmets side, blev folkets kår litt efter litt trykkende nok, og det av flere grunner. I det 14. og 15. århundre var de vulkanske utbrudd og jordskjelvene særskilt plagsomme og voldte landsulykker; store og blomstrende bygder blev ødelagt. Der kom uår med havis og hårdt vær, det blev smått med årsveksten, og buskapsholdet tok av. Farsotter («svartedauen» 1402—03, «storpesten» 1494—95) drepte tusener av mennesker. Dessuten var handelsforbindelsen med utlandet vanskelig og utilstrekkelig — selv om det blev verre siden. Landet var på det nærmeste skogløst, det manglet korn, metaller og salt, handelen var for det meste på utlendingers hender, i så måte blev det som kongen vilde, han gjorde krav på å ha rådighet over disse saker, han skulde jo være et slags arvtager efter goderne, som i gammel tid (så ser det ut) hadde ført opsyn med handelen, fastsatt varepriser o. s. v. De produkter landet kunde utføre var ikke mange: det var fisk, tran, kjøtt, smør, ull og vadmel; og naturligvis blev det mindre med utførselen, jo dårligere åringene var. Men til tross for alle vanskelighetene sluknet ikke folkets åndelige liv. Evnerik ungdom drog stadig til utlandet for å skaffe sig kunnskap, sagaer blev nedskrevet og avskrevet, utenlandske bøker oversatt; men fremfor alt var diktningen — *kveðskapur* — levende i folket nu som før og senere, bare at den mot slutningen av tidsalderen i nogen monn tok nye former.

Dette tidsrum i Islands historie kunde man treffende gi navn efter en enkelt institusjon: kirken. Kirkeveldet vokste sig sterkere og sterkere helt til reformasjonen. Hovedgrunnlaget for kirkens makt på Island blev lagt med den yngre «kristenrett» (biskop Árni Þorlákssons kristenrett) som blev vedtatt på Altinget i 1275. Det kan sies at dermed fikk kirken like store rettigheter på Island som den hadde i andre katolske land. Den fikk domsmyndighet i alle saker som direkte vedkom den selv og dens tjenere, ennvidere i saker som angikk moral og ekteskap; den fikk kontroll over leiekontrakter og rente, rett til å kjenne om testamenter og arveavtaler, til å våke over fattigpleien o. s. v. Og tilslutt, gjennem overenskomsten av 1297, får kirkemakten (biskopene) rådighet over alle de kirker som hadde brev på mere enn halvparten av gården hvor kirkehuset stod. I ly av disse nyvunne rettigheter blev geistlighetens stilling overveldende sterk, det manglet ikke bispesætene på menn som forstod å utnytte forholdene. Kirken blev rikere fra tid til tid, i samme monn som almuen blev fattigere. Da reformasjonen kom, var jordeiendommene som tillå bispestolene, klostrene og enkelte kirker, meget nær ved å utgjøre halvparten av alt jordegods på Island. Kirken blev en stat i staten; og den kunde, om det gjaldt, trosse kongedømmet — som var på hundremilelang avstand.

Sist i dette tidsrum føres reformasjonskampen. I de dager da «grevefeiden» stod i Danmark (1534—36), hadde Islands kirke nådd sitt høidepunkt av makt. Dengang, i den kongeløse tid, var biskopene tillike «hirdstjorer», hver i sitt bispedømme. Men straks Kristian 3 hadde vunnet tronen, gikk han i gang med reformasjonsverket, på Island som i sine andre land. Han la under sig et av de rikeste klostrene; og siden lot han fange den ene av biskopene, Ogmundur Pálsson, som av all sin makt hadde satt sig imot dette tiltak av kongen. Øgmundur hadde engang vært en mann med herskerkraft, men nu var han blitt gammel og blind; han døde på havet ombord på det skib som kongen hadde sendt til Island for å hente ham (1541). Hans eftermann, Gizur Einarsson, var den førende mellem Luthers tilhengere i landet; men han var klok og varsom, og det skyldtes ham at kong Kristian ikke fór så voldsomt frem på Island som i sine andre riker. Biskop Gizur fikk endog overtalt kongen til å la klostergods gå til underhold av skoler, og fikk hindret at kronen gjorde skår i de inntekter kirken fra gammelt hadde hatt. Ikke nok med det: stort sett kan det sies at biskop Gizur holdt kirkeveldet oppe i landet og styrte sitt bispedømme omtrent som om han skulde være en katolsk biskop. Men dessverre var det ikke landet forunt at nyte godt av hans evner gjennem lengere tid. Han døde i 1548.

Det er ved dette tidspunkt den islandske folkehelt biskop Jón Arason (f. 1484, viet til biskop av Hólar 1524) for alvor begynner å føre sin kamp; hittil hadde han ved forskjellige leiligheter, hvor det gjaldt å stanse kongemakten, vært i forbund med den lutherske biskop, Gizur Einarsson, og villig latt ham stå forrest. Jón Arason er en av de praktfulleste skikkelser det islandske folk nogen gang har hatt i sin midte: han var på én gang human kirkefyrste, glimrende høvding og hærfører, den største skald i samtiden og en støtte for alt dannelsesliv (han oprettet det første trykkeri på Island omkr. 1534 og lot trykke de første bøker som utkom i landet). Hans kamp var både en selvstendighetskamp og en religionskrig. I sine brev til kongen holder han stadig frem såvel «den gamle traktat» som kirkeretten. Og fra ham stammer det kraftigste forsvarsskrift for landets selvstendighet som kjennes fra islandsk historie; på Altinget 1540 fikk han høvdingene i sitt bispedømme til sammen med ham selv å sende et brev til kong Kristian, en protest mot kongens planer, som allerede nu var nokså tydelige: brevskriverne kunngjør som sitt faste forsett å bryte op fra hjemmet sammen med hele folket og flytte bort fra landet og la det ligge der som ødemark, om kongen ikke vil akte nasjonens gamle rettigheter. — Så lenge biskop Gizur levde, gikk alt godt; biskop Jón fant sig i at hans embedsbror var folkets talsmann hos kongen. Og i småting gav han efter; men hver gang han syntes det gjaldt noget, holdt han på sitt og fant støtte hos Skálholtbispen. Efter Gizurs død blev biskop Jón mindre forsiktig; han la nu under sig Skálholt bispedømme og vilde styre det til en katolsk biskop kunde vies til stolen, han drog på krigsferd gjennem landet og tok tungt på de lutherske stormenn som ikke vilde lyde ham. Der var få av dem: på kort tid hadde biskopen fått herredømmet over Island og kunde råde i stort og smått. Men på en av sine ferder var han altfor uforsiktig; han drog hjemmefra med en flokk som hverken var stor eller godt nok rustet. Dette utnyttet den farligste av hans motstandere, han tok biskopen tilfange og overgav ham til kongens ombudsmenn, som førte ham til Skálholt og snart efter (7. november 1550) lot halshugge ham og to av hans sønner, mot lov og rett: det syntes for vågelig å holde fangene under bevoktning til næste Alting, som skulde dømme i deres sak.

Dermed var kampen mot kronen endt; og reformasjonen fikk gå sin gang, enda islendingene — nu som senere — prøvde å sette skranker for kongens vilkårlighet.

VI. Voksende kongemakt. Tilbakegang i folket (1550—1662).

Kristian 3 var heldigere enn islendingene: for tidlig mistet folket sine førere, først biskop Gizur, siden biskop Jón Arason. Efter deres død var det ikke lenger tale om virkelig motstand, og kongen kunde behandle den islandske kirke som han hadde behandlet kirken i sine andre land. Først la han under sig alle klostereiendommene (1554) og svek dermed det løfte som biskop Gizur hadde fått ham til å gi folket: at klostergodset skulde gå til skolehold, — nu blev det bispestolene som måtte bekoste skolen. Som følge av den nye ordning blev kongens gårder på Island så mange at han eide i det minste sjetteparten av alt jordegods i landet. Enn videre forringet han biskopenes inntekter, han tok fra dem en del av tienden de skulde ha, og hele «sakøren»; og kirken mistet domsmyndigheten som kristenretten hadde tilstått den i dens egne saker. Samtidig blev islendingene (på Altinget 1564) tvunget til å vedta umenneskelig strenge straffebestemmelser som skulde gjelde i alle sedelighetssaker: det var tap av liv og lemmer, en straffemåte som landets lov ikke hadde kjent tidligere. Dessuten bøter til kronen. Kongene syntes å ha hatt et eneste formål: å berike sig selv så meget som mulig.

Farligst og føleligst i mange måter var allikevel kongemaktens inngrep i handelslivet. I «den gamle traktat» hadde islendingene — mest av frykt for uår — forlangt av kongen at han skulde ha tilsyn med at landets handel blev holdt ved makt. Og denne bestemmelse var en av grunnene til at kongene mente å ha rådighet over handelen. De røktet opgaven slik at de la en avgift på varer og skib som gikk til Island, og solgte tillatelse til å handle, i førstningen næsten til hver som vilde ha. Dengang blev handelen for størstedelen drevet av Bergenskjøpmenn, senere av tyske (hanseatiske) kjøpmenn og av engelske eller hollandske, ofte i innbyrdes konkurranse og slik at strid opstod mellem dem. Men da Kristian 3 var kommet til makten, begynte han å legge hindringer i veien for engelskmenn og tyskere, og vilde at hans undersåtter i Danmark, ikke utlendingene, skulde nyte godt av handelsgevinsten. Det meste av omsetningen kom da på danske hender; og til slutt, i 1602, innførte Kristian 4 monopol *(einokunarverzlun)*, i overensstemmelse med herskende handelspolitikk i det samtidige europeiske utland. Denne ordning lenkebandt det islandske folk og stengte ute alle muligheter for økonomisk fremgang. Tilsynet med de handlende var slapt, konkurranse fantes ikke lenger, og dermed var makten i virkeligheten kommet på kjøpmennenes hender. Islendingene fikk ikke handle med andre enn dem som hadde særskilt bevilling; og ikke nok med det: hver og én måtte gå inn på å handle med en bestemt kjøpmann i en bestemt havn, — tilsammen skulde det være omkring tyve havner. Ofte førte kjøpmennene forfalsket vare eller drev svindel på annen vis; dessuten hendte det i dårlige år at skib uteblev fra somme av havnene eller at landet ikke fikk nok av de varer det trengte. Islendingene selv hadde ikke lov til å eie havgående skib og heller ikke til å ha våben. Og om folk handlet med utenlandske kjøpmenn som ikke hadde bevilling — slike listet sig alltid inn — var der streng straff for det: eiendomstap, kagstrykning o. s. v. Følgen av systemet var feighet og usseldom, nødsår fulgte på nødsår, for mange blev det sultedøden. Like fullt blev monopolordningen i alt vesentlig holdt oppe til 1787; da fikk alle undersåtter av den danske konge lov til å handle på Island, men ikke før i 1854 blev handelen helt frigitt.

Våbenløse som islendingene var, kunde de ikke verge sig mot utlendinger. Et talende vidnesbyrd om tilstanden er det at røvere fra Algier herjet og drepte i landet. I 1627 tok de med sig 350 mennesker og solgte dem til trældom i Afrika; en pengeinnsamling blev satt i gang, så 37 kunde løskjøpes, men bare 13 kom sig tilbake til fedrelandet.

Heller ikke på åndslivets område var tilstanden glimrende. Her var de geistlige folkets førere. Boktrykkeriet blev styrt av Hólarbispene; og de gjorde sig all mulig umak med å innprente menigmann Guds ord og nødvendigheten av et liv i gudfryktighet. Virksom fremfor andre var biskop Guðbrandur Þorláksson (f. 1542, viet til biskop 1571, d. 1627). Han lot trykke en islandsk bibel (1584), et staselig utstyrt verk — for en del bygget på oversettelser som var utført av reformasjonens første forkjempere, biskop Gizur Einarsson og lagmannen Oddur Gottskálksson (Odds islandske oversettelse av Det nye testamente var trykt i Roskilde 1540). Videre gav biskop Guðbrandur ut store salmebøker (1589 og 1619) og messebøker (1594, 1607, 1623) og dertil en mengde religiøse skrifter med emne fra de forskjelligste områder. Men både han og det lutherske presteskap i almindelighet hadde lite frisinn og så skjevt til all litteratur som ikke var «gudsord», især til den verdslige diktning. Det lyktes allikevel ikke å kvele folkets trang til kunnskap og dets glede ved bokarven. Enda kirken stillet sig motvillig, vedblev almuen å hente åndelig næring i fornskriftene; og enkelte merkelige historieverker blev til, men fremfor alt var det folkediktningen som holdt sig oppe. På et bestemt område («rimerne») nådde den særdeles høit; den blev i det hele til største hjelp for folket, blev en frelse fra fortvilelsen og jammeren som lett vilde følge kirkens svartsyn og dommedagspreken.

Det er da en misforståelse å mene at reformasjonen førte til merkelige nydannelser i det litterære liv på andre områder enn det rent religiøse. Den islandske salmediktning nådde tidlig et høit trin og har vunnet i det minste skandinavisk berømmelse gjennem én av tidsrummets diktere: sira Hallgrímur Pétursson (f. ca. 1614, d. 1674).

Ellers var hensynet til den nasjonale ære en drivkraft i åndslivet. Det var utenlandske forfatteres nedsettende dom om folket som først fikk islendingene til å oplyse andre nasjoner om sin gamle bokverden. Biskop Guðbrandur Þorláksson (med sine islandskarter og sine brev), men fremfor alt den lærde prest sira Arngrímur Jónsson med sine latinskrevne arbeider om Islands historie og litteratur — verker som nådde Europas videnskapsmenn — vakte ny interesse for disse emner. Det kan sies at sira Arngrímur er utgangspunktet for en hel «retning», han dannet skole i Danmark og Sverige, i begge disse land fikk oldtidsstudiet vekkende makt; og islendinger fortsatte arbeidet: der er historikeren Þormoður Torfason («Thormod Torfæus», d. 1719), og der er Árni Magnússon (d. 1730), den iherdigste fortidsforsker som noget folk og nogen tidsalder kan opvise. Det endte, ved år 1800, med en «nordisk renessanse» i litteraturen. —

Den sørgeligste frukt av folkets åndelige ufrihet under den nye kirkeordning og av feigheten som politisk og handelspolitisk undertrykkelse fremkalte, var trolldomstroen. Med reformasjonen kom «svartekunsten» og annen overtro som aldri hadde fått tak på islendingene, sålenge den katolske kirke med sitt lysere syn hadde makten. Det varte riktignok en tid før de utenlandske overtroiske forestillinger fikk fullt innpass; først måtte det slektledd dø, som var vokset op i katolicisme. Men omkr. 1625 hadde overtroen besatt sinnene, i dette år begynte *galdrabrennur* og varte til 1690; såvidt vi kan se, blev der i denne tid brent 23 mennesker i alt. Og lenge efter at trolldomsprosessene ophørte, hadde overtroen sterk makt over tankegangen.

VII. Folket begynner å våkne (1662—1750).

Tidsrummet begynner med at Fredrik 3 tiltok sig «enevelde» over Island som over sine andre riker. Han sendte til landet høvedsmannen Henrik Bjelke som lot islendingene avlegge hyldingsed og underskrive et dokument som innrømmet kongen eneveldig makt (1662). Flere av de mest fremstående menn hadde liten lyst til å gå med på ordningen; men høvedsmannen bad dem se på kanonene og soldatene som var opstillet på plassen hvor edsavleggelsen foregikk. Dessuten gav han et løfte om at intet skulde bli endret i landets selvstyre; ennu mintes islendingene sine gamle rettigheter.

Men mangt og meget var allerede unddratt Altinget og folkets myndighet. I 1593 hadde lagmennene fått en «overrett» over sig; og litt efter litt blev Altinget ikke stort annet enn en domstol. I stadig stigende monn blev det skikk at folk henskjøt sine saker til kongen og til høiesterett i Kjøbenhavn: en farlig vei, ti på denne måte kom hele rettsvesenet i vill uorden, — snart blev der domt efter dansk lov, snart efter norsk eller islandsk. Det endte med at ikke mange kunde si hvad der rettelig var islandsk lov.

Med adminstrasjonen av landet gikk det på lignende vis. I samme monn som kongemakten vokste, fikk de kongelige ombudsmenn («høvedsmennene») større makt. De gjorde ikke meget for Island, enkelte av dem kom aldri til landet, men tenkte bare på inntektene de skulde ha. I årene 1683—88 fant en forandring sted i administrasjonsmåten; høvedsmannens embede blev delt, den éne stilling blev erstattet med tre nye. «Landfogden» skulde innkreve alle kongens tollinntekter, ha styret over krongodset og tilsyn med fiskeriene — alt sammen under kontroll av Rentekammeret. «Amtmannen» skulde våke over lov og rett, og en «stiftsbefalingsmann» (senere «stiftamtmann») skulde ha overopsynet over hele landsstyret. Ved dette tidspunkt var det også at kongen begynte å innsette biskoper og lagmenn av egen maktfullkommenhet; hittil hadde det vært skikk at disse embedsmenn blev valgt, lagmennene på Altinget og biskopene i prestemøter, og at kongen bare hadde stadfestet valget.

I slutningen av det 17. århundre var folket så dårlig stillet som aldri før, både åndelig og materielt. Uår og farsotter og elendigheten i handelsforholdene hadde trolig fulgtes; med jordbruket som med alle andre inntektskilder var det efterhvert gått sørgelig tilbake. Da begynte enkelte fremstående islendinger å tale med lydelig røst om reformer i handelslivet og om ophjelp av folkets næringsveier. Forrest i flokken var sysselmannen Gísli Magnússon («vise»-Gísli, f. 1621, d. 1696); han skrev til kongens kansler og foreslo forbedringer på en rekke områder, og gikk selv i spissen for adskillig nyttig virksomhet: kornavl, svovelutvinning og annen grubedrift. Andre fulgte i hans fotspor. Og dette førte til at to høit ansette islendinger, oldtidsgranskeren Árni Magnússon og lagmannen Páll Vídalín (Islands største dikter i det 18. århundre), fikk i opdrag av kongen å reise gjennem landet og undersøke folkets kår. De reiste i årene 1702—12 og utrettet en god del. De skrev en stor jordebok, med fortegnelse over alle landets gårder og med en utredning om dets tilstand; og de lot foreta en folketelling (1703), så mønstergyldig i sin art at det samtidige utland ikke kan opvise maken. På deres arbeide går en rekke av de reformer tilbake som siden blev gjennemført på Island.

Også i åndslivet lysnet det nu. På initiativ av biskop Þórður Þorláksson av Skálholt (d. 1696) blev fornsagaer trykt, så at folket ikke bare fikk gudelige bøker å lese. Ingen blev lenger brent for trolldom, overtroen var begynt å ta av. Men den største åndelige kraft lå fremdeles i det religiøse. På denne tid levde den berømte predikant, biskop Jón Þorkelsson Vídalín (d. 1720); ham har man kalt den største taler og den lødigste religiøse forfatter som Island har hatt. — Under Kristian 6 blev kirke- og skoleforhold reformert i pietistisk retning, på Island som i kongens andre riker; men nogen dyptgående innflytelse hadde ikke forandringene.

VIII. Oplysningstiden (1750—1830).

Forsaktheten som preger folket fra reformasjonstiden av, begynner nu å vike; takk være det arbeide som dyktige menn hadde utført i det nærmest foregående tidsrum, blir der plass for selvtillit og fortrøstning. Før hadde folk satt alt sitt håp om bedre dager til konge og øvrighet; nu kommer menn som vender sig til nasjonen selv og egger den til handling. Mellem de forreste i flokken står dikteren og naturvidenskapsmannen Eggert Ólafsson (f. 1726, d. 1768), som i nogen år reiste gjennem landet og satte sig inn i naturforholdene og folkets livsvilkår. En frukt av hans undersøkelser blev den særdeles merkelige *ferðabók* som bærer navn efter ham og hans reisefelle Bjarni Pálsson (senere landfysikus); boken blev tidlig utgitt på flere fremmede sprog og var lenge det grundigste videnskapsverk på sitt område. Med sin diktning — som ellers ikke er av særskilt stor verdi — vil Eggert anspore nasjonen til driftig arbeide og minne den om forfedrenes dådskraft.

Ikke mindre betydning fikk et islandsk selskap som blev stiftet nogen tid senere: «Lærdomsfag-laget» *(Lærdómslista-félagið)*, hvis formål det var å vekke folket til å ta fatt på praktiske opgaver, og hvis ledende mann blev Jón Eiríksson, som kom til høi verdighet i Danmark, i kronens tjeneste. Gjennem mange år gav selskapet ut et tidsskrift som bragte nyttige avhandlinger om næringsveiene og om reformer i arbeidslivet, og gav støtet til adskillig godt arbeide.

Men den i gjerning betydeligste av alle reformmennene var Skúli Magnússon (f. 1711, d. 1794). I unge år blev han «landfoged»; og i denne stilling hadde han god leilighet til å føre sine tanker frem og prøve å bøte på folkets skade. Han begynte med det viktigste og vanskeligste: med handelsforholdene. Han ransaket selv kjøpmennenes ferd og skrev klagemål til kongen på grunnlag av det han så. Og utrettelig arbeidet han for handelens frigivelse, hjulpet av Jón Eiríksson og av sin søstersønn Magnús Ketilsson, sysselmann og historiker — og redaktør av den første avis på Island, «Islandske Månedstidender»: Magnús skrev den på dansk for lettere å bli hørt av danskene i handelsspørsmålet. Kampen førte til lovendringen av 1787, som var et stort fremskritt på veien til gjenreisning. I begynnelsen var det riktignok ikke mange islendinger som maktet å gjøre sig godt av handelsretten, omsetningen vedblev å være på danske hender; men litt efter litt rettet forholdene på sig.

I likhet med sine utenlandske samtidige, «oplysningstiden»s politikere, la foged Skúli den største vekt på å ophjelpe næringsveiene og var virksom på alle områder: for jordbruket, for fiskeriene og for industrien. Han hadde en god støtte under arbeidet; det var kongen selv, Frederik 5. Ingen av de tidligere konger hadde ofret synderlig opmerksomhet på Islands interesser, om man da ikke skal regne at Frederik 2 gav islandske studenter nogen særrettigheter ved Kjøbenhavns universitet, — beløpet som her gikk med, var i virkeligheten bare en liten del av den veldige pengesum som landets klosterjord innbragte kronen. Frederik 5 satte sig personlig inn i foged Skules planer og hjalp ham å bringe arbeidslivet på fote. Til beste for fiskeriene blev dekksfartøier utrustet og fangstmåten endret; og med tanke på å skape industri og øke verdien av landbruksproduktene blev fabrikker bygget: ullspinnerier og veverier, verksteder for garving og repfletning. Enda disse foretagender i lengden ikke bar sig og til slutt brøt sammen, hadde de virket ansporende, selvtilliten var våknet og et tidsskifte innvarslet.

Med det store vulkanske utbrudd i 1783 *(Skaftáreldar)* kom der riktignok et følelig tilbakeslag. På kort tid hadde sult og farsott drept femteparten av folket; og to tredjedeler av buskapen stupte. Snart efter kom krigen mellem Danmark og England (1807—14); dengang vilde folket blitt nødlidende av mangel på tilførsel, om ikke engelskmennene for Islands vedkommende hadde latt være å gjøre bruk av det avsperringssystem som de ellers anvendte mot danskekongens riker.

Midt under krigen (1809) lyktes det en dansk eventyrer, Jørgen Jørgensen, å skaffe sig makten over landet; islendingene holdt ham for å være den engelske regjerings ombudsmann, det var grunnen til at de fant sig i ham. Men hans styre varte ikke mere enn åtte uker; da blev han fanget av engelskmennene og ført bort fra landet.

Med Kielerfreden i 1814 gikk Norge tapt for den danske konge; men Island og Færøyene beholdt han. Ingen spurte efter islendingenes mening, sansen for nasjonalpolitiske saker var også blitt svak i folket. Altinget hadde lenge bare vært et skinn og i den senere tid ikke annet enn domstol. Men ennu bar det sitt gamle navn og blev holdt på Þingvellir hvert år, frem til 1798; senere var Reykjavik møteplassen, men bare i to år: Gjennem et kongebrev av 1800 blev Altinget ophevet og erstattet av en «lands-overrett» i Reykjavik, med høiesterett i Kjøbenhavn til øverste instans. Hovedmennene for nyordningen var stiftamtmannen Ólafur Stefánsson og hans sønn lagmannen Magnús Stephensen, som blev den første justitiarius i landsoverretten. Efter Altingets ophevelse fantes der ikke lenger noget synlig uttrykk for islendingenes gamle samlende nasjonalånd.

IX. Nasjonal vekkelse og selvstendighetskamp (1830—74).

Det islandske «lærdomsfag-lag» var sovnet inn; til å holde frem med dets arbeide var der på Island selv stiftet et såkalt *Landsuppfræðingarfélag*, «Landsoplysningslag» (1794). Mest å si over selskapet i dets første tid hadde biskopen Hannes Finnsson, en av «Lærdomsfaglaget»s gamle støtter, hjemme på alle kunnskapslivets områder og så grundig en kjenner av Islands historie som få andre efter Árni Magnússons død. Selskapet arbeidet i oplysningstidens ånd, og alt tegnet godt. Men da biskop Hannes døde (1796), kom ledelsen av lagets saker på justitiarius Magnús Stephensens hender, og nu gikk det adskillig verre. Riktignok virket også Magnús i «oplysnings»-retning, han gav ut en mengde skrifter av almennyttig innhold, ansporet til reformer i arbeidslivet, prøvde å få overtroen bort, og vekke sansen for en sundere levevis o. s. v. Men han mente å skjønne sig på alt i verden, vilde derfor være enerådende i alle ting og var dessuten klosset og smakløs i sin skrivemåte. Dertil kom at han ikke hadde øie for folkets egenart, nasjonalitets- og selvstendighetsspørsmål var ikke til for ham. Det hindret at hans arbeide fikk fast grunnlag og endte med å gjøre ham upopulær. Men å angripe ham var ikke lett; han styrte landets eneste boktrykkeri og hadde enerett til trykning. Da var det (1816) at nogen ivrige lærde, under ledelse av den berømte danske sprogforsker Rasmus Rask, slo sig sammen om å stifte et selskap til gjenreisning av landets litteratur og fremme av folkets tarv,— de kalte det *Hið íslenzka bókmenntafélag*, «Det islandske litteraturselskap». Denne sammenslutning lammet Magnús Stephensens virksomhet og fikk snart en vidtrekkende innflydelse; selskapet gikk straks i gang med sitt arbeide og gav ut islandske fornskrifter og merkelige historiske verker, som skulde vekke nasjonen til ny kraftfølelse. Også av flere andre tiltak har selskapet æren; det forberedte oprettelsen av Islands Landsbibliotek *(Landsbókasafn)*, som var i full orden 1821; det sørget for landmålinger på Island, den fremragende matematiker Bjørn Gunnlaugsson foretok dem, og selskapet gav ut det store kart som har navn efter ham. — Dette selskap lever den dag idag og har utført et arbeide som er blitt folket til største gagn.

Få år efter oprettelsen av *Bókmenntafélagið* begynner kampen for landets politiske selvstendighet, med et tidsskrift utgitt av juristen Baldvin Einarsson (d. 1833). Og i Baldvins retning arbeider for en del det forbund av unge islandske akademikere som gav ut tidsskriftet *Fjölnir* (fra 1835), og hvis mål var å styrke sansen for selvstendighet, for et rent sprog og god diktning. I brodden stod menn som var glimrende utrustet: juristen Brynjólfur Pétursson, som altfor tidlig blev revet bort fra arbeidet med sitt folks sak (d. 1851, som departementschef), og teologen Tómas Sæmundsson (d. 1841, som prest) — disse to var forbundets talsmenn i alt som angikk politikk og praktisk kunnskap. Ledende på det sproglige og litterære område var filologen Konráð Gíslason (d. 1891, professor i nordiske sprog ved Kjøbenhavns universitet) og dikteren og naturforskeren Jónas Hallgrímsson (d. 1845), begge utrustet med en overordentlig sikker smak. — Jónas lever i sitt folks minne som en banebryter i sproget og litteraturen og som en av alle tiders største islandske diktere.

De danske konger og deres rådgivere hadde litt efter litt vennet sig til den opfatning at Island var en del av det danske rike, uten nogen annen særstilling enn den som fulgte av landets geografiske beliggenhet. Derav kom det at Frederik 6, da han blev nødt til å oprette de såkalte «Provincialstænder», utnevnte to representanter til å ha sæte på Islands vegne i «Ö-stiftenes Forsamling» i Roskilde. Ordningen blev møtt med kraftige protester fra islandsk hold, frisindede dansker gav motstanden støtte, og det endte (1838) med at kongen nedsatte en nevnd på ti menn (de høiere embedsmenn), som skulde rådslå i Reykjavik og fremsette forslag i islandske saker, — forslag som siden skulde prøves av «Provincialstænderne» i Roskilde. Snart efter (1843) gjenoprettet Kristian 8 Altinget, riktignok bare som et rådgivende ting og med Reykjavik til møteplass; gleden var allikevel stor i landet, og dikterne skrev varme takkesanger til kongen.

Ved dette tidspunkt stod den mann rustet til å begynne sin politiske løpebane som det islandske folk skylder sin selvstendighet fremfor nogen annen: det er Jón Sigurðsson (f. 17. juni 1811, d. 7. desember 1879). En menneskealder igjennem var han nasjonens fører i alle dens fremskrittssaker. Han var ikke alene en dyktig og fremsynt politiker, han var på ethvert område en overordentlig vidtskuende mann og så grundig en kjenner av den islandske historie i alle dens forgreninger som ingen annen efter Arni Magnússons og biskop Hannes Finnssons dager. Dermed var han selvskreven til lederstillingen også i de litterære fag; fra 1851 til sin dødsdag var han formann i *Hið íslenzka bókmenntafélag* og fra 1871 i *Hið íslenzka Þjóðvinafélag* («Det patriotiske selskap»), som han selv stiftet (og som ennu lever). Det var hans mening at selskapet i første rekke skulde arbeide med folkets selvstendighetssak: det overtok hans tidsskrift («*Ny Félagsrit*») som han allerede lenge hadde redigert, og siden fikk navnet «Andvari», og ennu utkommer.

Jón Sigurðssons historiske kunnskaper kom ham til god nytte under selvstendighetskampen, ingen kunde gjendrive hans argumenter. Han bygget de islandske selvstendighetskrav på «den gamle traktat», fordret full frihet for Islands folk uten noget annet samband med Danmark enn konge-fellesskapet. Dette program fulgte han så trofast og uegennyttig at han som var islendingenes mest feirede videnskapsmann, aldri tok imot nogen fastlønnet embedsstilling, — helt og udelt vilde han ofre sig for sine og folkets interesser; derfor levde han også i fattigdom like til sine siste år, da Altinget (som nu hadde fått bevilgende myndighet) gav ham en fast årlig æreslønn. Med rette har man kalt denne mann «Islands heder, sverd og skjold». Så sterkt har minnet om ham virket, at alt som siden er utført i landets selvstendighetsstrid, bunner i hans kamp; og hver politiker har alltid kjent sig trygg, når han kunde bruke hans ord.

Jón Sigurðsson blev Altingsmann på første gjenreiste Alting og var det siden til stadighet. Tidlig brast det håp man hadde gjort sig om landets selvstendighet. Den danske regjering ønsket å gi den nye danske grunnlov gyldighet også på Island, bare med små endringer. Men islendinger fra næsten alle landets bygder samlet inn adresser, hvor de krevde selvstyre innenfor kongefellesskapet med Danmark og full lovgivende myndighet for Altinget. Dette forekom den danske regjering å være uhørte krav; og i en islandsk «nasjonalforsamling» som kongen sammenkalte (1851), blev det tilbudt at landet skulde få en lignende stilling som et amt i Danmark, med nogen bevilgende myndighet og 6 representanter i den danske riksdag. Efter forslag av Jón Sigurðsson avviste nasjonalforsamlingen tilbudet og blev nu straks opløst, uten å få adgang til å fremsette sine krav, — men Jón Sigurðsson og andre av forsamlingens beste menn kom i stor unåde hos regjeringen.

Efter dette drog det i langdrag med de politiske saker. Altinget avslo regjeringens forslag og regjeringen forslagene fra Altinget — som fremdeles bare var et rådgivende ting. Til slutt, i 1871, gav kongen en lov om Islands stilling i monarkiet: her blev landet regnet for en uadskillelig del av det danske rike og skulde bare ha enkelte særskilte landsrettigheter, deriblandt full bevilgende myndighet. Det nyttet ikke at et flertall i Altinget protesterte mot loven, og at den støtte på sterk motstand i folket, — en tid var det endog på tale å slutte sig sammen om å emigrere fra landet.

Ved Islands tusenårsfest i 1874, hvor kongen selv, Kristian 9, var nærværende, gav han landet en grunnlov, bygget på loven av 1871. Island skulde ha selvstyre i alle sine egne saker. Altinget fikk lovgivende makt, sammen med kongen som skulde ha rett til absolutt veto; tinget blev delt i to avdelinger en «nedre» med 24 folkevalgte tingmenn, og en «øvre» med 6 folkevalgte og 6 kongevalgte. En «landshøvding» skulde ha den utøvende makt på an- og tilsvar av Islands minister *(ráðherra)*, som skulde bo i Kjøbenhavn og være ansvarlig overfor den danske riksdag, men ikke overfor Altinget. I alle felles saker skulde dansk lovgivning gjelde; og Island skulde intet bidra til de felles utgifter, og ikke ha verneplikt.

X. Island vinner tilbake sin selvstendighet (1874—1918).

Jón Sigurðsson hadde mottatt grunnloven med de ord at den var første skritt til målet, Islands fulle selvstendighet, og dermed en opfordring mere til å holde frem på veien. Og uten stans fortsatte selvstendighetskampen; riktignok stod folket, fra 1887, delt i partier, men ikke av den grunn at ikke alle skulde ønsket å se nasjonen vinne sin fulle frihet, — årsaken var at somme vilde ta det som i øieblikket var å få, seile efter vinden og komme fremover litt efter litt. Dette var alltid det avgjørende partiskille, selv om partiene kunde gi sig nye navn.

Efterat venstre var kommet til makten i Danmark (1901), lyktes det (1903) å få i stand den ny-ordning at Islands minister skulde være bosatt på Island og ha ansvar overfor Altinget. — Litt senere (1906) overtok Frederik 8 styret av rikene. Kongen stod nærmest på Islands side i stridsspørsmålene, han ønsket en grundig drøftelse av sambandet mellem landene og nedsatte i den anledning en nevnd på 7 islendinger og 13 dansker. Nevnden kom med forslag i saken: Islands navn skulde bli optatt i kongens titel, fellesskap blev foreslått i en rekke anliggender, men efter utløpet av 25 år skulde det stå begge nasjoner fritt å opsi den nærmere forening og ikke ha annet felles enn konge, forsvar og utenrikske saker. Alle islendinger i nevnden gikk med på dette, undtagen en eneste (Skúli Thoroddsen). Siden blev saken lagt i valg, og på næste Alting (1909) viste det sig at den ene nevndermanns mening hadde seiret: lovutkastet var fellet med stort flertall. Det som især blev fremført imot det, var at det her var tale om realunion, at de felles saker var for mange, og at landet og folkets fremtid blev for sterkt bundet til Danmark. Flertallet av nasjonen vilde ikke ha annet enn kongefellesskap.

Innen dette mål blev nådd, kom en viktig grunnlovsforandring; i 1915 fikk kvinnerne stemmerett ved Altingsvalgene, landsvalgte tingmenn kom istedenfor de kongevalgte, tallet av *ráðherrar* blev øket til tre. Samtidig fikk Island rett til å føre eget flagg på sitt eget territorium.

Forskjellige heldige sammentreff gjorde at det blev slutt på unionsstriden gjennem venskapelig overenskomst mellem islandske og danske politikere. Ennu en gang blev en nevnd nedsatt for å drøfte saken, denne gang slik at de islandske medlemmer var like mange som de danske. Det utkast nevnden fikk i stand, gikk til folkeavstemning og opnådde næsten alle stemmer; siden blev det lovfestet på vanlig vis under navnet *dansk-islenzk sambandslög* (1918). De viktigste punkter i forbundsloven er følgende: Island er et fritt og suverent rike og nevnes i kongens titel; dets utenrikske saker varetar Danmark med fullmakt fra Island; likeså besørger Danmark pengemyntningen og vaktholdet om fisket på sjøterritoriet, men bare foreløbig inntil Island selv tar hånd om disse saker (hvad det allerede i nogen utstrekning har gjort). Efter utløpet av 1940 kan riksdag og Alting, hver for sig, kreve revisjon av forbundsloven og endog, efter nærmere bestemmelser, opløsning av foreningen mellem rikene. — Hermed har islendingene nådd det mål de lenge har villet frem til (personalunion).

I sammenheng med den nye lov fikk Island sitt eget frie handelsflagg; en høiesterett med sæte i Reykjavik avløste lands-overretten; og grunnloven blev endret så den kom i overensstemmelse med forbundsloven.

XI. Overblikk.

I de senere ti-år har Island tatt et kraftig opsving. Folkemengden er vokset betydelig; i 1871 var innbyggertallet omkring 72 000, i 1901 omkring 78 000, nu er det knappe 100 000 (derav omkring 20 000 i hovedstaden, Reykjavík). Dessuten bor der omkring 20 000 islendinger i Nord-Amerika (de fleste i Kanada); de står i nær forbindelse med moderlandet, først og fremst gjennem litteraturen.

Nu nogen ord om folkeoplysningen. Skoleplikt er lovfestet (fra 1907). Der er 6 realskoler og ungdomsskoler, et lærerseminarium, 2 landbruksskoler, 2 handelsskoler, 1 styrmannsskole, 1 maskinistskole, 2 kvinneskoler og flere håndverksskoler. I Reykjavik er der en latinskole og et universitet. Det blev oprettet i 1911: presteskolen (grunnlagt 1847) blev forenet med lægeskolen (grunnlagt 1876) og juristskolen (grunnlagt 1908), og et historisk-filosofisk fakultet blev føiet til.

Sundhetsvesenet er i god orden. Landet er delt i 48 faste lægedistrikter, og dessuten finnes omkring 50 praktiserende læger. Av hospitaler og sykehjem er der 15, og store summer er samlet inn til anlegg av et landshospital, som nu er under bygning. Av hospitaler med særskilte formål må nevnes sykehuset for spedalske, et sinnssykeasyl og to hospitaler for tuberkuløse.

Erhvervslivet. Her har opsvinget vært mektig. Jorddyrkningen har gjort store fremskritt, og utførselen av landbruksprodukter — mest kjøtt, ull, hester (og før krigen smør) — er vokset; i de senere år har man også lagt stor vekt på omhyggelig tilberedelse av varene. «Islands landbrukslag» har bidratt meget til fremgangen.

Saueavlen tar stadig til, av sauer er der omkring 600 000 på Island; av storfe var der i 1916 omkring 26 300, i 1924 omkring 26 900; av hester finnes omkring 50 000 (51 000 i 1924). Og jordbruket kan håpe på fortsatt rik utvikling, ikke minst fordi de islandske bønder har forenet sine gamle «handels-lag» under et felles styre, som ikke bare arbeider på avsetning av produktene, men også sørger for fellesinnkjøp av utenlandske varer. Denne samvirkebevegelse *(samband íslenzkra samvinnufélaga)* har på kort tid vokset sig sterk, og meget kan ventes av den i fremtiden, på mere enn étt område.

Like fremgangsrikt har fiskeriene utviklet sig. På ophjelp av denne næringsvei arbeider en annen landssammenslutning, *fiskifélag Islands.* Den gamle fangstmåte, å fiske fra åpne småbåter, er nu i stor utstrekning opgitt, motorbåter er kommet i steden og finnes i mengde kysten rundt I de senere år har man dessuten drevet fiske fra trawlere; der er omkring 40 av dem; de fleste (over 30) hører til i Reykjavik. — Fremgangen i næringslivet kan måles på verdien av utført vare: i årene

1881—85 blev der gjennemsnittlig eksportert for 5,6 millioner kroner årlig; i årene 1901—05 for 10,4 millioner, og således at de 8 kom på fiskeriproduktene; i 1917 var utførselsverdien 36,9 og i 1923 58 millioner kroner, derav hjembragte fiskeriene henholdsvis 30 og 49 millioner.

Med samferdselsmidlene er det blitt meget bedre enn før. Kjøreveier går igjennem alle de store bygder, og vidt og bredt er automobiler kommet i bruk til befordring av folk og varer; broer er bygget over alle de vanskeligste elver; telegraf, telefon og trådløs telegrafi forener landsdelene med hverandre (og Island med utlandet); omkring 80 fyrtårn er reist ved kystene. Der er planlagt jernbane, fra Reykjavik østover til bygdene på Sydlands-sletten. Samferdselen med utlandet er i god orden, og kystfarten livlig. Dampskib eies av staten, av enkeltmenn og av selskaper. Det første større innenlandske dampskibsselskap blev stiftet i 1914; det har gjort det godt og eier nu flere båter. I årene 1881—90 hadde skibsflåten som kom til Island gjennemsnittlig 41 300 tonns drektighet; i årene 1901—10 112 200 tonn; i 1915 var drektigheten 156 365 tonn. I de samme år var tallet av skib henholdsvis 207 — 385 — 514. Store summer er brukt til havneanlegg i byene (slik i Reykjavik).

Av andre forbedringer kan nevnes at byer og handelsplasser og endog bygdene i stor utstrekning har fått elektrisk lys og bruker elektrisk kraft til industrien.

Landets økonomiske stilling vil man best kunne se av nogen tall. I 1880 blev nasjonalformuen anslått til 30 millioner kroner, i 1907 til 60 millioner og i 1915 til 90 millioner (bank- og sparekasseinnskudd er ikke regnet med, de utgjorde i 1924 43,3 millioner). Statens inntekter var i 1881 411 000 kroner, i 1901 842 000 kroner, i 1917 3 200 000, i 1924 11 148 000 kroner.

Riktignok har Island, som andre land, fått merke følgene av verdenskrigen, blandt annet blev statsgjelden nokså stor, men vanskelighetene har ikke vært verre enn at de kunde bæres. Og all bekymring må bli borte når vi husker at det islandske folk, fra den stund det fikk selvstyre, ja bare på de siste 15—20 år, har utrettet mere til lykke og fremgang for landet enn forfedrene i løpet av 1000 år.

6.75

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 122884767